

T R A C T A E T
Van t'Ampt ende Autho-
riteyt eener Hoogher Christelicker
Overheydt,

IN
Kerckelicke Saecken.

Ghestelt door

*Iohannem VVtenbogaerd*t, Bedienaer des H.
Euangelij, In s'Graven-Haghe.

Matth. 22.11.
Gheeft den Keyser dat des Keysers is, ende Godes dat Godes is.

IN S'GRAVEN-HAGHE,
By Hillebrant Iacobsz, Drucker Ordinaris der Heeren Staaten
s'Landts van Hollandt ende VWest-
Vrieslandt. Anno 1610.

TRACTAET
Van t'Ampt ende Autho-
riteyt eener Hoogher Christelicker
Overheydt/
IN
Kerckelicke saecken.

Ghestelt door
Iohannem Vtenbogaerd, Bedienaer des H.
Euangelij, In s'Graven-Haghe.

Matth. 22. 21.
Gheeft den Keyser dat des Keyfers is, ende Gode dat Godes is.

IN S'GRAVEN-HAGHE,
By Hillebrant Jacobsz, Drucker Ordinaris der Heeren
Staten s'Landts van Hollandt ende VVest-
Vrieslandt, Anno 1610.

WEET & DURF

TRACTAET
Van t'Ampt ende Authoriteyt
eener Hoogher Christelicker
Overheydt,
In Kerckelicke Saecken

Johannes Uytenbogaert

Colofon

Getranscribeerde digitale uitgave (PDF) door Weet & Durf
Digitale Bibliotheek Religiepolitieke traktaten
Redactie: J. Gruppelaar
Vormgeving: M.W.F. Yland

©2023 Weet & Durf / Alle rechten voorbehouden
j.gruppelaar@kpnplanet.nl | www.weetendurf.nl

AENDE WEL-GHEBORN EDELE Moghende Heeren: Mijn Heeren de Staten van Hollandt ende VVest-Vrieslandt: Mijne Ghebiedende Heeren.

WElgheboren, Edele, Mogende, ghebiedende Heeren: De vviijtvermaerde Phillipus Melanthon schrijvende aen eenen sijnen goeden vrient Ioachimus Camerarius ghenaeamt, gebruyckt een vvoordt uyt Xenophonte, dat my (sedert ick het eerst las) dicvils inden sin ghecomen is: Men sal (seydt hy) niet lichtelick vinden eenighe daet, over de welcke men yemant niet yewers in een lack soude opwerpen: want het seer swaer is dat niet en mist in yet datmen doet. Oock ghebeurt het seer selden datmen niet en valle inde handen van onghelerde oft onbillicke rechters, al en vergrijpt men sich schoon niet int ghene datmen doet.

Ick soude dit op verscheyden saecken die my gheduerende mijnen Kercken-dienst (bysonder sedert eenighe jaren herwaerts) vvedervaren zijn connen passen: inde welcke d'ervantheit my heeft doen verstaen de vvaerheydt van Xenophontis segghen. Maer om u E. Mo. niet op te houden met een verhael van saecken, devvelcke, ghelijckse my verdrietich zijn te ghedencken, u E. Mo. t'ghevolch alleen van eene saecke, daer van uvve Mo. E. vonden goet op t'eynde vande leste conferentie ghehouden voor u E. Mo. tusschen beyde Professoren, dē assisten ten vvederzyden af te vragen haer advis ende goetduncken, soo over t'ghene aldaer vvas ghepasseert, als over t'gene vviijders tot remedie der ontstaner svvaricheyden soude mogen te doen zijn. Ick versocht zijnde van d'eene zyde om t'vvoordt te voeren, vondt goet u E. Mo. neffens andere poincten vvat te openen vande forme ende maniere onser Kerckelicker regeringhe: achtende dat uyt de selve liep (mijns bedunckens) op eene Collateraliteyt tusschen t'Kerckelicke ende Politijcke: de vvelcke my docht

oorsaek te vvesen van Confusie, segghende voorts dat die behoorde af te vvesen.

Hier door ben ick ghefallen in handen van Rechters: Hoedanige? onbillicke ende onghelerde, soose Xenophon qualificeert? Neen: gheleerde, ende in alles niet onbillick: maer dit moet ick daer by segghen, tegens my vvat seer ghepassioneert. d'Oorsaek moghen sy segghen als het hun ghelieft, ick mach dan sien hoe ick my verdedighe, indien ick de bancke so sie ghespannen datter apparentie is van onpartijlich verhoor. Daer en tusschen is daer op ghevolcht dat ick even int selve boecxken dat u E. Mo. gheerne hadden ghesien achter ghehouden (hoe-vvel onghenoemt) soo ben ick bejegent, bysonder over t'voorsz propoost can Collateraliteyt: dat ick ghenootsaecht ben, my daer op naerder te verclaren. Die onder u Mo. E. t'voorschreven boecxken hebben ghelesen, moghen oordeelen of ick reden hebbe.

Noch en soude ick my (dat vveet Godt) tot verdediginghe van mijn segghen in openbaren druck niet hebben begeven, ten ware veele treffelicke lieden met my hadden gheoordeelt meer als tijdt ende hooch nodich te ijn dat dit stuck eens grondelick verclaert, ende met eenen aenghevvesen vvierdt vvelcke ende hoedanich d'autoriteyt eener Hoger Christelicker Overheydt zij in Kerckelicke saecken. De noodt is daer in ghelegghen, dat eenighe alreede hebben beginnen op sommige uwer E. Mo: bevelen int kerckelicke, ende sulcke, sulcke die maer alleen d'uyterlicke politie ende ordre van t'selve aengaen te excipieren, op het vvoordt der Apostolen Act. 5. Men moet Godt meer ghehoorsamen als de Menschen: ghesproocken tegen den bosen Raedt van Hierusalem, ten aensien van t'verbodt dat de selve Raedt den Apostolen hadden gedaen van niet meer te predicken inden naem Iesu. iae soo verre comen eenighe (anders vrome, in dit stuck nochtans qualick onderwesen) luyden, dat sy eenich uwer E.M. bevel int Kerckelicke, ijnde van ghelijcke nature als t'selve nu verhaelt, stellen tegen t'bevel des Heylighen Gheestes: ende datmen daerom uvve E.M. soude moeten teghen staen, om dit niet ongehoorsaem te zijn. Dit siet verre E.M. Heeren: vvant zijn uvve E. Mo. bevelen soodanich, t'is tijdt dat de selve vverden gherevoceert: ijnse soodanich niet (ghelijck ickt houde, ende sulcx in volle vergaderingh daer t'eerste propoost ghehouden vvierdt verclaert hebbe) dat u E. Mo. onderdanen dan ophouden sulcx te dencken, ic late staen spreeken: ic late staen vvat anders.

De grondt hier van ondersoeckende, salmen bevinden dat het niet en is de saeck selve die by u Ed.Mo. gheboden of verboden vvierdt, ghelijck aenden Apostolen: maer seeckere formaliteyt die u Ed. Mo. in desen, als zijnde een Kerckelicke saecke, hebben ghehou

den of niet ghehouden: ende sal alsoo de dispute vallen over d'autoriteyt die Ed. Mogen. hebben in ende over t'Kerckelicke.

Dit verhandel ick in dit Tractaet, ende bevijse met vveeringhe vande Pausselicke Superioriteyt ende sommiger ingebeeelde Collateraliteyt, dat u Ed. Mo. als Souveraine Christelicke Overheydt van dese Landen, de hoochste opsicht ende gebiedt in kerckelicke saecken toecoemt, doch onder ende nae des Heeren vvoordt. Een ander soude het konnen beter doen: Ich hebbe ghedaen vvat ick conde.

Weynich hebbe ick hier van mijn eygen vindinge: want, nae den draet van Godts woordt, die ick eerst volge, heb ick mede gesien op t'gevoelen van andere, die door haer Schriften eenen Naem vercregen hebben inde Kercke Godts: op dat ick niet en soude schijnen alleen te gaen, maer wel vergeselschap met luyden van aensien by mijne mede Broeders. V Ed. Mog. sullen dan bevinden dat ick niet nieus en stelle, maer volge naest Godts woordt, de practique der ouder Christelicker Kercke, geseten onder Christelicke Overheydt, eer t'Pausdom boven quam, ende t'stick versette: my oock houdende aen t'gevoelen veeler treffelicker Leeraren onser Kercke, ende de practique der selver, t'selve gevoelen gelijkformich.

Hoedanige Rechters ick nu hier over hebben sal, en weet ick niet: Ick hope ende vreese. In een dinck even wel verblijde ick my: dat ick selve die persoon die my t'voorverhaelde woordt soo qualick afghenomen heeft, hebbe tot een medestander: aengesien sijne W. de Collateraliteyt met my afstemt: t'welck doende, ick houde dat wy in t'principaelste stuck eens zijn. T'is waer dat ick sommige sijner W. twijffelachtige propoosten wat naerder ondersoecke, om de rechte meeninge daer van te weten, ende de selve in seeckeren sin genomen verwerpe: oock eenige exempelen by sijne W, gheallegeert, examinerende, mijn bedencken daer op vrijmoedelick verklaere: ende daeromme alles wat sijne W. seydt niet simpelick toe en stae: Even vvel houde ick my yen principalen daer aen, dat sijne W. de Collateraliteyt soo rondelick met my vervverpt: ende daer op voorts gaende, arbeyde ic om andere, die mogelic de saecke soo verre niet in en sien, met aenvvijsinge sommiger handelingen ende inconuenienten, die ic sonder yemandt te beschuldighen nootvvendelic hebbe moeten verhalen tot ontdeckinghe der Confusien die de Collateraliteyt mede brengt, als metter handt te leyden tot de rechte ordeninge die Godt in sijn vvoordt heeft ingestelt: op dat u Ed. Mog. als onse Hooghe Overheydt de selve ordre nae Godts bevel met vollen ernst by der handt nemen: ende vvy als uwer Ed. Mog. Onderdanen, de selve in alle ghehoorsaemheydt nae des Heeren vvoordt volgen mogen: niet tvvijfffelende of vvy en sullen daer door vvel haest (met Godes hulpe) tot een goede vvtcomste van onse tegenvvoordge swaricheyden geraecken.

Want vvanneer u Ed. Mo. Iesu Christo, den Heere der Heeren ten dienste ende als van hem macht ontfangen hebbende, sijne Kercke, als hoochste Opsienders over de selve onder hem nae sijn vvoordt vvel regeren: vvanneer oock de Kercken-dienaren den selven Iesu Christo, den grooten Herder der Schapen mede ten dienste, ende als van sijnenen vvegen door u Ed: bevel nae sijne ordre ghestelt zijnde, sijne Kercke als Dienaers der selve onder uvver Ed. seghen vervvachten, daer ter contrarie dese ordre gheviolere ofte ghecrooct zijnde, moet daer vvt nootvvendelick allerhande ongeregeltheyt ende verloop volghen: niet anders dan gelijk de knoop van t'ghevvelft daer t'gheheel ghevvelft aengevoucht ende ghebonden is, los ghemaect ende ghestort zijnde, alle de reste doet over hoop vallen.

Tvvijffelt niet Ed. Mog. Heeren, uwe auctoriteyt en zy van Godt, dien tot Goden over u volck ghestelt heeft: laetse dan niet vallen, maer handthaeft de selve cloeck moedelick nae den vville Godts, soo is de Kercke mede gehandthaeft: VVant van daer ist dat de handhavige der selver na Godes ordre, volghen moet. Salder vvat goedts zijn t'moet van u beginnen mijn Heeren: Isser vvat quaets t'moet door u geremedieert vvorden. Die gheduerende de Tempeeste in t'Schip zijn, sien op den Schipper ende Stierman: die mette baren der misverstanden, die de storm vvinden van Menschelicke passien altemet inde Kercke doen verheffen, ghedreven vvorden, sien op de Regenten, ghestelt om die te stillen. Sien vvy dan op Menschen? steunen vvy op den vleselicken arm? Gheensins: vervvloect is hy, seydt de Prophete die sulcx doet.¹ Maer, siende op Godts Ordinantie, ende op de Menschen van Godt ghestelt nae de selve, soo lang Godt die verleent, ende men die ghebruycken can, soo sietmen soo veel als op Godt selve, met een vertrouwen dat hy d'autoriteyt by hem ghestelt handthaven, ende een schrick aenjaghen sal allen den ghenen die hun daer teghen op stellen, vvanneer maer d'autoriteyt by hem ghestelt handthaven, ende een schrick aenjaghen sal allen den ghenen die hun daer teghen op stellen, vvanneer maer d'Authoriteyt op hem siet diese gegheven heeft, ende in oprechticheydt nae sijn vvoordt tot sijnen dienst ghebruyckt vvordt.

Hier toe vermane ick u, hier toe bidde ick u, mijn Heeren, als een van uvver Ed. Mog. gheringste Onderdanen: ende en begeere anders gheene vergeldinghe van desen mijnen gheringhen arbeyt, den vvelcken ick u Ed. Mogen. in aller onderdanicheyt, alleen tot dien eynde, presentere. Niet om uvve Ed. Mog. te strijcken ofte te strelen, maer om deselve in ernst haers Ampts te vermanen. Niet om uvver Ed. Mog. macht grooter te maecken, maer om deselve de grootheydt van haeren last aen te vvijsen: ende particulierlic te doen verstaen, dattet stuck vande Religie mede een point is daer van uvve Ed. Mog. reeckeninge sullen moeten geven

¹ In de marge: Jere. 17.15

aen den rechter der levendighe ende dooden: niet simpelick als gemeyns lieden ende neffens andere, maer als Hoofden, Regenten, Versorghers, Voetster-Heeren, ende Voorstanders vande selve.

Siet dan toe, ende let daer op hoe uvve Onderdanen gheleert vvorden, ende vvatspijse den Armen Schapen Christi voorghedraghe vvordt: ende let daet op met ernst. Lijdt niet dat de Predick-stoelen met ydele disputen vervult, ende de goede uren met leeringen die geen gebruyck en hebben tot een Godsalich leven in Christo Iesu, toegebracht werden. De Geests Gods verbiedt leeringen te leeren die meer vragingen voortbrengen dan stichtinghe Gods, die in Gheloove is, segghende daer by dat het eynde des Ghebodts is de liefde, uut reynen herte, ende goede conscientie ende ongheveynsden gheloove.² De leere diemen der Ghemeynte Gods voordraghen sal, moet, seydt de selve Gheest, over een comen mette ghesonde vvoorden onses Heeren Iesu Christi, ende is een Leere, niet van veel vraghen ende vvoorden-strijdt, daer uyt comt nijdt, tvvist, lasteringhen, ende verkeerde arguatien van Menschen:³ maer t'is een Leere, seydt de heilighe Apostel, die nae der Godt salichyt is. Die dit stick mist, die mist het heele Doel, schiet int vvilt, ende slaet de lucht sonder eenighe vrucht.⁴ Dese dinghen beveelt d'Apostel sijnen Timetheo vvel, om dat hy Dienaer der Kercke vvas, ende sijne bedieninghe daer nae moste richten: maer de selve, vvillende inden selven Brief⁵ dat de Ghemeynte voor d'Overheyden tot Godt bidden ende smeecken soude, om dit Godsaligh leven in aller eerbiedinge te leyden, gheeft te kennen dat der Overheyden ooghe sonderling daer over moet gaen, op dat de bedieninghe van Godts vvoordt daer nae ghericht werde: vvant daer is Scientie ende Conschientie: t'welck nochtans minst beherticht vvordt. dese saecke moet van u Ed. Mog. met ernst bedacht ende met ghevichte betracht worden, ghelijck oock alle andere saecken de Religie ende Godsdienst aengaende.

Laet niet toe mijn heeren dat u volck, Godts volck, Christi Cudde door onnodighe disputen van tvvist-gierighe Menschen ontroert, beroert, ghedeylt, ghescheurt vvorde. o Godt, hoe zijn vvy dus verblint? Is Christus niet ghenoech verdeylt? t'vvaer tijdt datmen arbeyde om te ghenesen, vvil men noch meer vvonden slaen? Ick meynde men sou trachten om secten te minderen? soudemense noch vermeerderen? vvillen wy soo toe, men sal haest Christum niet kennen onder de Christenen. Soo haest d'een den anderen heeft begonnen anathema, of een verbanning te vvesen, seyde Hilarius totten Keyser Constantium, en is bycans niemant meer Christi.⁶ Was dat eerst begonst, vvat sal het zijn als het soo lang gheduert heeft? Ende even vvil siet men dat de lust noch niet vergaen en is, jae men vvordt alle daghe noch heeter. Sal d'Overhey

hier op gheen acht nemen? iae Ed. Mog. Heeren, t'is u Ampt: ghy zijt het schuldich: ghy moocht het doen van rechts vvegen, ende condt het doen, door Godts ghenade. T'comt u Ed. Mog. toe uvven Onderdanen de Wet te stellen: laet niet toe dat se u van anderen ghestelt vverde. Van den middel vvil ick hier niet particularizeren. Climt met Moyse op den Berch: bidt den Heere: vraecht sijnen mondt raedt nae sijn vvoordt in vvare ootmoedicheydt des herten, hy sal raedt ende daedt gheven.

T'ordinaris middel vvordt ghestelt in een Synode. Even vvil moeten u Ed. Mog. daer op verdacht ijn, dat de svvaricheyden door de Synoden niet alle tijdt ghebetert, dickvvils oock verargert vverden. De tvvisten diemen daer mede meynde te vereffenen, zijn altemet door de selve grooter ghevonden. Oorsaek vvaerom Nazianzenus⁷ de Bischop daer van alsdus schrijft aen Procopium.⁸ Ick en hebbe (seydt hy) noyt goet eynde ghesien van eenighe Synode: ofte daet uyt niet veel eer aen vvas, ende vermeerdering als vermindering van quaet ghevolcht en is: vvant de hartneckighe contentien ende begeerlickheyden om te heerschen en connen naulicx met vvoorden vvtghedruckt vvorden: ende sal yemant veel eer selve inde schult gheleydt vvorden als hy sijn ghevoelenvan een ander seydt, dan dat anderer verkeertheyt daer door soude bedvvonghen vvorden. Ende een treffelick Leeraer der Ghereformeerde Kercke seydt dat de Synoden plaghen te vvesen der Bischoppen Vecht-Scholen, hoe vvil dat onervarene Luyden, seydt hy, meynen dattet d'eenighe remedie is teghen de tvvisten.⁹ ten is dan niet al gevonnen datmen een Synodum heeft, maer men moet sien dat de ghemoederen der ghener die daer comen soo moghen zijn ghestelt, ende alles alsoo beleydt, dat de ghevvenschte

² 1 Tim. 1.4.5

³ 1 Tim. 6.3.4.

⁴ 1 Cor. 9.26.

⁵ 1 Tim. 2.1.2.

⁶ Hilarius ad. Const. August.

⁷ Gregorius van Niazanzus (c. 329-390), bisschop van Constantinopel, een van de Cappadocische kerkvaders. Via hem krijgt de Helleense filosofie grote invloed op het vroege christendom.

⁸ In marge: Epist. 42.

⁹ In marge: Loc. com. Musc. de Minist. fol. 489.

vrucht daer vvt ontstaen moghe. Daer op oock des te sorchvuldelicker ghelet moet vvorden, overmits de decisien Synodael niet en zijn Sententien vanden Hove, oft Edicta prætoria, soo Melanthon spreeckt, maer moeten alle der selver besluyten, noch aen Gods vvoordt ghetootst vvorden.

Een Godtsalighe Overheyt die haer Ampt verstaet can hier inne veel goedts doen: bysonder met ernstighe ende dappere vermaninghen tot eendracht ende vrede, naer t'exempel des Keysers Constantini: de vvelcke comende in't Concilium van Nicenen, de Bischoppen vooral tot eendracht vermaenende, den selven in memorie brengende de vvreetheyt der Tyrannen die te vooren over hun hadden geheerschet, ende in geheughenisse brengende de vrede ende gherusticheyt die sy nu door sijne vveldaet ghenoten.¹⁰ Hoe, seyde hy? Nu de vyanden ghetemt zijn, ende niemandt en is die sich teghen ons rept van buyten? sult ghy nu teghens malcanderen opstaen, ende uvven vyanden oorsaeck gheven met u te lachen ende te spotten? vvy hebben daer d'Euangelische ende Apostolische Boecken, die ons vanden vville Gods ghenoech connen onderwijsen. Alle partijschap ende vandschap dan

afgheleydt hebbende, soo laet ons wte woorden des heylighen Geestes halen de verclaringhen die ons nodich zijn. Dese vermaninghe staet ons nu ooc vvcl te betrachten, soo vvcl inden Synodo als daer buyten. Insonderheyt moeten u Ed. Mo. daer op letten, op dat de selve haer om gheenderhande oorsaeck laeten splitten, maer eenich blijven: dat doende connen u Ed. Mog. Heeren op alles ordre stellen door de ghenade Godts. Wilt dan Ed. Mog. Heeren hier op en op alles vvat meer tot u Christelick Ampt in desen ghehoort rijpelic acht nemen, ende de handt inden naem ende cracht des allerhoochsten aen vverck slaen: de Heere sal het seghenen ende vvtvoeren.

Wilt ooc desen mijnen geringen arbeyt uyt handen van uwer E. Mo. onderdaen ende dienaer gunstelic ontfanghen: vvant hy comt u E. M. eygentlic toe. Sie ic op uwer E. Mo. voorgaende vveldaden, ic ben u E. M. schuldenaer. Let ic op de materie, t'is van u E. Mo. ampt. bedenck ic d'eerste occasie, die is in uwer E. Mo. vergaderinghe gheboren. Slae ic mijn ooghen op de gelegentheydt van saecken ende tijden, t'is den rechten tijdt om van dese materie met u E. Mo. te spreecken. Oock ist niet eenen ijdelen vvaen die ick van mijn selve hebbe geschept: noch eenich onbehoorlick gijlen van uvver E. Mo. goetgonsticheydt, noch mijne jeuckerighe penne: die my dit, moghelick al te vrijmoedelick, hebben doen bestaen: maer alleen de loutere noodt van tijden ende saecken heeft my dit ghenoech teghen mijne conditie ende natuere uyt gheperst tot Gods eere, u E. M. dienst, ende der Kercken beste. Ick bidde Godt den Vader onses Heeren Iesu Christi dat hy het zeghe: ende u

Welgheboren, Eedele, Mogende, Ghebedende Heeren met den Gheest des Raedts, der vvijsheydt, der sterckheyte ende vreesse sijns naems in allen uwen doen en laten verstercke ende becrachtighe: ende uwe vvijsse vvijtberoemde Regeringe meer ende meer voorspoedich make tot sijner eere, des L. Vaderlands ende der Kercken bestendich vvelvaren, mitsgaders uwer E. Mo. Sielen salicheydt. In s'Graven-Haghe den 15. Februarij 1610.

Vwer Ed. Mog.

Ootmoedighe ende onderdanighe Dienaer

I. VVtenbogaert

¹⁰ In marge: *Theod. Hist. Eccl. b.1.c.7.*

Aenden Christelicken Leser.

BEminde Leser. Opdat ul. int naesoecken van verscheyden passagien ende plaetschen uyt d'oude Concilien in dit Tractaet geallegeert niet en doole, ende de selve ter plaetschen daerse uL. aangewesen worden niet vindende, ofte oock juyst niet even also die hier worden verhaelt, meyne, dat ick niet ter goeder trouwen en hebbe ghewandelt: hebbe ick ul. by desen willen adverteren, dat ick int citeren vande Cncilien hebbe ghevolcht d'editie *Laurentij Surij*, ghedruckt tot Coelen anno 1567.¹¹ Ende aengaende de *Kerckelicke Historien*, daer inne hebbe ick gevolcht d'oversettinghe *Musculi*, uytgenomen *Theodoretum*, daer in ick naegesien hebbe de translatie *Camerarij*, alsoo ick de Griecxsche niet en hebbe: zijnde dese oversettingen te samen gedrukt tot Bazel anno 1549. Zijn hier of daer noch fauten int Cijfer ghetal, die moet ul. de Druckers ten besten houden: aengesien men qualick soo scherp toesien can, daer en blijft noch gemeynlick eenighe faute. De andere woordt-fauten wilt oock ten besten houden ende by u selve corrigeren: de voornaemste die ick gemerckt hebbe zijn fol. 13. alwaer inde seste linie van beneden op te reekenen, in plaets van t'woordt *Geestelicke* moet ghelesen worden, *wereltlicke*: ende fol. 18. in plaets van Kercker-dienaer, leest *Kercken-dienaer*, ende fol. 97. aende cant in plaets van *Exempla*, leest *Epistola*. fol. 131. in plaets van gherispt, *berispt*: ende wat verder int selve bladt in plaets van ware, *vvaerde*.

Voorts bid ic ul. niet te rijp te willen wesen int oordeelen: leest ende overdenct eerst op alles wel lettende, ende oordeelt dan. Ick mach yewers inde applicatie van eenige passagien feylen: maer soo veele de saecke selve aengaet *in substantie* die by my werdt voor ghestelt, namelick, *d'autoriteyt eener H. Christe-*

licker Overheydt in Kerckelicke saecken: daer van houde ick in conscientie t'geen ic hier stelle. Ben even-wel soo eygensinnich niet, ick en wil, beter onderrecht ijnde, de waerheydt plaets gheven. Alleen bidd'ick dat gaerne die my de selve leeren wil in liefde handele: t'personele voorby gae, ende alle schamperheydt mijde: niet anders te doen canmen ontstichten ende verbitteren, daermen dus doende can stichten ende verbeteren, door de genade Gods, die ick ul. mitsdesen bevele. Vaert wel.

¹¹ Laurentius Surius (1523-1578), hagiograaf en kerkhistoricus; gaf de akten van de kerkconcilies uit *Concilia omnia tum generalia tum provincialia* (vier delen, Keulen 1567).

[inhoudsopgave]

[pm]

MYn voornemen is te handelen van t'ampt eener Hooger Christelicker Overheyt in kerckelijcke zaecken: ter eeren Gods, ende ten dienste der Christelijcker Ghemeynte. De Heer wil mijn ghemoet ende penne stiere door sijnen heylighen gheest, dat ick ter rechter ofte ter lincker niet af en wijcke, maer den rechten wech houde die ons ghewesen wordt in sijn woort.

Tweederley noot dwinght hier toe: <<Waerom dit nu moet verhandelt worden.>> D'eene wil dat het gheschiede, d'ander dat het door my gheschiede. Dat het gheschiede eyscht den stant der kercken hier te Lande, die gheholpen moet zijn om eens uyt veele disordren tot een ordre te gheraecken. De disordre bestaet hier in oft comt hier uyt ten deele, dat veele t'voorsz Ampt niet wel en verstaen, ende daeromme niet en doen dat haer te doen staet, oock niet recht en kennen de palen binnen de welke sy haer behooren te houden, om nae Christi woort *Gode te geven dat Godes is, ende den Keyser dat des Keysers is*. <<Mat. 22: 2>> De questien hier over dickwils geresen int Beroepen der Kercken-dienaren: int oeffenen der kerckelicker censuren over de selve: int maecken van Kerckelicke wetten ende ordinantien: int houden van de Kerckelicke vergaderinghen ende andersins, zijn velen al te bekend ende onbekent dan dat de selve alhier behoeven verhaelt te worden. Het en luydt niet wel dat Dienaren des Godlicken woordts verdacht sullen werden van wederspannicheyt ende ongehoorsaemheyte teghen haer Overheyt: t'clinct immer soo qualick dat d'Overheyt by de onderdanen in suspicie sal werden ghebracht, als of men der Apostelen gulden spreucke (*Men moet Godt meer ghehoorsaem zijn als de menschen*)<<Actor. 5:29>> nu wederom tegen d'Overheyt most ghebruycken, ende de kerckedienaren nodich hadden met de exempelen der ghener, die den bosen haer auctoriteyt teghen Godt ende sijn woort misbruyckende Overheyden in sulck misbruyck niet en hebben ghehoorsaemt om Godt te ghehoorsamen, wederom versterkt worden. t'Is onlijdelick dat een Overheyt (sy zij soo groot ende machtich alse wil) de Meester soude willen maecken boven Godt ende sijn woordt: maer t'is oock onverdraghelijck dat

[2]

een onderdaen, een Leraer (hy zij soo treffelijck als hy wil) onder dat dexel sijn Overheyt soude dorven weygheren ghehoorsaemheyte, sonder sijn bewijs uyt den tekst van Gods woordt by der hant te hebben, ende daer mede op staende voet te bethonen dat hy naer t'bevel des aertschen Keysers niet luysteren en mach, sonder den Hemelschen Keyser te vertoornen. Cortelick, t'is een seer verdrietige, moeyelicke ende beswaerlicke zaecke voor die ghene die in publijcke bedieninghe der Kercken zijn, haer naulix in yet haer bedieninghe aengaende te moghen reppen, of t'en is te cort of te langh, te veel of te weynich aen d'een of aen d'ander zijde, even of Godt twee regeeringen inde werelt hadde ghestelt soo dicht by den anderen ghelogeert, datmen d'eene nauwelix roeren en can sonder d'andere te raecken: oock met sulcke jalousie bevangen datmen d'eene niet te pasdoen en can, of men en maeckt het t'ander t'onpas, min noch meer dan of dese twee regeeringen die *tvvee Heeren* ghelijck waren, daer van Christus inden Evangelio seyt *datmense niet dienen can of men moet den eenen beminnen ende den anderen haten, den enen aenhangen ende den anderen verachten*,¹² ende dat dese twee malcanderen altijt soudent moeten int haer legghen, over de ghepretendeerde vergrijpinghen des eenen in des anders ampt: sonder datmen bycans *Cautelen* genoeg vinden can om dit wel te betuynen ende even-wel gestadich op schiltwacht te staen, ende sorchvuldelijck toe te sien datter gheen overtredinghe en geschiede, ofte soose gheschiet, terstont de Trommel te slaen ende allarm te roepen.¹³ Voorwaer t'is niet gelovelick dat Godt, die wil dat alles met ordre geschiede, de werelt op dien voet heeft willen geregeert hebben, ende daer door de goede Ghemeynten in soo eene gestadighe ongerusticheyt houden. Ende nochtans steecken wy in dese quellingen ende verscheydene daer uyt volghende confusien. Datter in eene Stadt of Republijcke, Landt of Coninvkrijck, disputen, geschillen, swaricheden vallen is niet vreemt: hoe ist anders moghelijck, soo langhe wy niet inden Hemel maer op aerden zijn?¹⁴ De kercke is t'huys jae de Stadt des levendighen Gods: maer noch, seyt Christus, moeten ergernissen comen. Dit is enichsins dragelic ende nergens na so vreemt, bysonder inden tijt daer wy in zijn, als de luyden haer daer over wel vreemt houden ende wonderlijck ontstellen. Maer datter gheen ordre, macht noch auctoriteyt en soude zijn van Godt

¹² Marge: Matt. 6: 24.

¹³ Marge: 1. Cor. 14: 40.

¹⁴ Marge: 1 Tim. 3: 15. Math. 18: 7.

ghestelt omme daer inne met behoorlickheyt te voorsien, dat ware jammerlijck, ende soudemen liever wonen in een woest Bosch als in soo eene ongheregeltheyt: Verre zy dat van soo een wel gepolicijt ende gheordonneert Landt als dit ons Vaderlandt is, waer van den naem ende den roem oock der aller verste ghesetenen volckeren ooren vervult heeft. Ende even-wel isser onverstant ende gebreck in dit stuck, soo veel aengaet het Kerckelicke. Die is de noodt die eyscht dat dese zaecke verhandelt werde.

Dat Ick dit nu by der hant neem meer als andere,¹⁵ geschiet om dat terwijl andere hier toe veel bequamer als ick swijghen, ick daer toe

[3]

bedwongen wordt. Want om een woort dat ick eens gesproocken hebbe, namelick dit, *de Collateraliteyt moet af zijn, ende can niet dan confusie brengen*, worde ick so swaerlijck berospt oock in openbare drucke, dat ick my daer op moet verclaren: niet om my teghen mijnen berisper te canten, maer om duydelicker te kennen te geven wat ick daer mede hebbe willen segghen. Want ick heb dat in hoecken ende in winckelen niet ghesproocken, maer involle vergaderinghe vande Edele Moghende Heeren de Staten van Hollandt ende West-Vrieslant, mijne Hoghe ghebiedende Overheydt: daer ic niet en was gecomen, dan geroepen, niet en heb gesproocken, dan naer het my geoorloft was: niet tot quaden eynde maer ten besten der Kercke Gods, ende om de selve nae mijn vermogen mede de handt te bieden ende te helpen uyt de confusien, met de welcke de selve lang geworstelt hebben.

Niemandt en moet dan meynen dat ick dese moeyte van schrijven my aenneem, ende u van dit te lesen aendoe, Beminde Leser, juyst om die berispinghe verdragen, besonder van een Gheleert treffelijck man, bysonder van mijn broeder, al heeft hy schoon onghelijck: ick wil sijne W. noch wel wat anders te gaede houden dat mijn persoon ende name naerder raecht als dit, al om onser beyder Meesters wil, die sijne Discipulen leert haere *Zielen in lijdsamheyt besitten*:¹⁶ maer, lettende op de teghenwoordighe ghestaltenisse onser Kercken, worde ick door d'occasie der voorschreven berispinghe ghenootsaecht t'stuck vande auctoriteyt der Overheydt in Kerckelijcke saecken eens by der handt te nemen, of ick moghelijck dit mijn lieve Vaderlant ende Gods Gemeynthe in t'selve hier mede eenigen goeden dienst soude connen doen, daer toe ick Godt bidde sijne genade te willen verleenen.

Hoewel nu dese oorsaeken mijns erachten genoegh zijn, om mijn voornemen by alle redelicke luyden te billicken, so stel ic dit even-wel niet int werck sonder groote schreum ende bedencken, of het my mochte gaen als enen voortreffelijcken man *Marsilius Patavinus*¹⁷ ghenaeemt, vreesde te sijner tijt dat hem hadde mogen wedervaren om seecker sijn schrift dat hy geleden ontrent drie hondert Jaren, ten tijde des Keysers *Ludovici Bavari* maeckte, gheintituleert Defensor Pacis daer in hy des Keysers auctoriteyt ende hoocheyt verdedicht tegen den Bisschop van Rom en ende sijne gheestelicken. Sijne voor-reden, dienende om swaricheyt te voorkomen is aenmerckens waerdich.

Drie heftige vyanden (seydt hy)¹⁸ sal ic my met dit schrijven op den hals halen. Voor eerst t'gewelt ende vervolginge der Roomscher Bisschoppen met haeren aenhanck, die hun met alle macht tegen mijn werck, ende de Voorstanders van dien sullen opstellen, overmits het strijdt tegen haer onbillick voornemen van t'wereltlicke te besitten, ende bevecht hare brandende begeerte om tot de hoocheydt te geraken, etc. Hier by sal comen ten tweeden¹⁹ de oude vyandt van alle waarheyt, namelick *Gevwoonte van*

[4]

te hooren ende te gheloven valscheyden, die door sommige Bisschoppen, Priesters, ende andere hare medestanders van langher handt ghesaydt, ende inde ghemoederen van vele eenvoudighe Christghelovighe herten ghewortelt zijn: door dien sy met hare sermoenen ende schriften, alles so verduystert ende in-gewickelt hebben, datmen niet dan met grooten arbeyt ende moeyte de selve uyt-wikkelen ende verclaren can. Hier door hebben sy metter tijt behandelick weten in te brengen zeeckere meeninghen, met de welcke sy haer onrechtveerdighe heerschappij over de Christghelovighe hebben in ghevoert, als die, eenvoudelick ghelovende, hun lieten voorstaen door de bedriegelicke schijn-redenen die men hun voor hielt, vergheselschap met de

¹⁵ Marge: Waerom ic dit byder hant neem.

¹⁶ Marge: Luc. 21: 19.

¹⁷ [Marsilius van Padua (1280-1342/3), politiek filosoof, neemt stelling tegen de macht van de pausen, ten voordele van (de soevereiniteit van) de wereldlijke macht van de staat (i.h.b. de keizer, Lodewijk van Beieren). Belangrijkste werk: *Defensor Pacis* (1324).]

¹⁸ Marge: *Defensor pacis. Dictio Cap. 1.*

¹⁹ Marge: Gewoonte. Vyant van alle waarheyt.

dreyginghen der eeuwigher verdoemenisse, dat sy van Godes wegghen schuldich waren sulck valsch voor-geven toe te staen, ende te onderhouden. Ende hier uyt is t'oprecht ghevoelen deser saecken daer teghenwoordelick het gheschil om is uyt der menschen herten wech ghenomen ende eenen valschen waen inde plaetse ghecome, soo dat de waerachtighe oorspronck ende t'rechte onderscheyt deser dinghen veelen vromen luyden teghenwoordelijck verborghen zijn, t'welck doch niet en is te verwonderen, aenghesien men in alle scientien ende wetenschappen bevint dat de menschen seer lichtelick ontroert ende vande waerheydt afgeleyt werden door de daghelicxsche *Gevwoonte* van te hooren dinghen die valsch ende verziert zijn, etc. De derde ende laetse vyandt dese werckx sal wesen de *Nijdicheydt*: want daer sullen gheen luyden ontbreecken die (hoe wel sy ghelooven dat ick de waerheyte segghe) dit mijn ghevoelen, door des bosen geestes ingeven, ofte met de heymelicke tongh van achterclap sullen doorstrijcken, ofte met het overluyt blaffen vande goetdunkende haer selven verterende nijdicheyte mijn werck verscheuren sullen. Even-wel en sal ick my door de vreesse van't ghewelt der Papen (die met al te onbehoorlicke begheerte tot heerschen ontsiecken zijn) niet laten beweghen om van mijn voornemen af te slaen: want Godt is mijn hulper, ick sal niet vreesen wat my de menschen doen. oock en sal ick om der Faemroovers ende morrende achterclappers wille niet voorby gaen rondt uyt te segghen t'gheene ghesproocken zijnde so profijtelijck, ende verswegen zijnde so schadelijck is. Ende wat aengaet de vyantlicke *Gevvooonheyte*, daer tegen stel ic de hellere *vvaerheyte*. Dus verre *Marsilius*.

Soo veele my nu aengaet ende t'geen ick in dit Tractaetgen voor hebbe, beken ick gheerne by dat werck in grondighe geleertheyt ende andersins int minste niet te ijn te vergelijken: oock ijn sijne tijden vande onse seer verscheyden, alsoo t'ghewelt des Roomschen Bisschops nu teghenwoordelick in dit ons lieve Vaderlant door des Heren sonderlinghe ghenade niet te vreesen en is: Maer of ick al vrij sal zijn vande andere twee *Marsilij* vyanden, ende bysonder vanden tweden die hy *Ghevvoonheyte* noemt, daer aen hebbe ick groote oorake te twijffelen. Ick weet dat wy tot de Reformatie der Kercke niet

[5]

ghecome en zijn met op de Gewoonte veel te letten. Was oock onmogelick waerheyte te vorderen wanneer men Gewoonte hadde willen te vrient houden, alsoo sy nae haren aert alle verbeteringhe tegen is. Daerom is nauwelickx een (bysonder onder de Leeraers) die of uyt elf lesen, of uyt dickwils hooren verhalen dit spreuckken *Cypriani* niet van buyten en can: *Men moet niet volghen eens Menschen ghevwoonte, maer de vvaerheyte Gods*.²⁰ Ende *Tertulliani* segghen: *Wat teghen de vvaerheyte strijdt is Ketterije, selve oock de ghevvoonheyte*.²¹ Oock en pastemen met recht, int Reformeeren niet veel op de obiectie van nieuwicheydt die den Reformateurs ende hare Successeurs t'onrecht teghen gheworpen wiert, ende noch daghelijcx wort van die gene die gheswooren hebben by de ghewaende oudtheyt, goede, quade, soose, te blijven: Daer teghen wy ons dan oock wel hebben weten te behelpen met *Augustini* woort, *Noch oudtheydt, noch oude ghevwoonte ne moghen Vvaerheyte verkorten*.²² Neffens dit *Ignatij*: *Mijn outheyt is Iesus Christus*.²³ Weten ooc wel te seggen dat dit het oude Liedeken is dat Haman songh tegen de Joden:²⁴ die van Athenen tegen Paulum ende de Heydenen doorgaens teghen de Christelicke Religie;²⁵ welcke tegenwerpinghe de Christenen op die tijt, ende wy by onsen tijt teghen de teghenspreekers soo wel hebben en weten te beantwoorden, dat ick billicx niet en soude behooren eenich achterdencken te hebben dat my t'zelve nu voor de schenen springhen soude. Evenwel moet ick bekennen dat ick weynich en schrome, hoorende dat eenighe (niet alleen slechte luyden, Maer Mannen groot gheacht inde Kercke Gods) de namen van Gewoonhetyt, Kercke, Nieuwicheyt ende dierghelijcke wederom op de bane brenghen, jae de selve voor t'volck (soo haest hun wat voorcomt maer een weynich anders luydende dan sy te spreekken ghewoon zjn, ende slechts een haer breet verschillende van t'gheene ghehouden wordt aenghenomen te zijn) soo doen clincken, dat ick altemet sulcke propoosten vernemende billicke oorsaecke soude hebben te twijffelen (wan ick die luyden niet anders en kende) of het niet eer Paus-ghesinde als Ghereformeerde en zijn die ick sulcken tale hoore spreekken, soo wel comt de selve met de Roomsche over een, die ick nochtans meynde dat wy al langh hadden behooren af te leeren, ende mette Reformatie, die

²⁰ Marge: *Cijpr. de Sacram. cal. epist. 63. vel. 68.*

²¹ Marge: *Tertul. de velandis virgin.* [De virginibus velandis]

²² Marge: *Augus. in quest. N. & vet. Test. quest. 114*

²³ Marge: *Ignat, ad Philad.*

²⁴ Marge: *Esther 3: 8.*

²⁵ Marge: *Act. 17: 18.*

wy gheprotesteert hebben alleen op Waerheyt te sien te vergeten jae af te sweeren. Dit maeckt my becommert: want wat weet ick of yemant, oock buyten mijne meyninghe verstonde (t'welck ick wel niet en hope, maer nochtans gheschieden can) dat ick in dit Tractaetgen wat aff-tradt buyten 'gene aenghenomen is of schijnt te wesen, sonde ick dan de sulcke die dat niet lijden en willen niet te vyandt krijghen? t'is grootelijcx te duchten. Nochtans hoope ick beter: doch indien het gheschiet wil ick Waerheydt der teghen stellen, ende d'uytcomste Godt bevelende, uyt den Propheet David met *Marsilio* segghen: Godt is mijn hulper, ick vreese niet wat my de Mensche doe.²⁶

[6]

Daer is onlanx seeckere Waerschouwinghe wtgegeven tegen de vermaninghe tot vrede te voeren in drucke verveerdicht by eenen die sich een Liefhebbber der waerheyt noemt: In welke waerschouwinghe d'Autheur goet ghevonden heeft te handelen van t'ampt der Overicheyt ende der Dienarfen des Goddelijcken woordts daer toe bewogen ijnde, soo het schijnt door eenen die geseydt, ofte, so d'Autheur verhaelt, wtgheroepen soude hebben²⁷ de *Collateraliteyt*, dat is een even hooghe, ende in ghelijcken graedt staende macht, *moet af zijn, ende en can niet dan confusie brengen: De souveraine autoriteyt soo in Kerckelijcke als politijcke saecken, moet by de Heeren Staten blijven*. In welke propoosten (hoewel soo breedt niet gheseydt) d'Autheur schijnt seer ontstelt te zijn, ende een groot misnueghen te hebben, uyt oorsaecke soo hy meynt dat sulcx soude gheseyt zijn om d'Overheyt te pluymstrijcken, etc.

Alhoewel ick my nu int lesen van dese Waerschouwinghe,²⁸ ende t'gheheele beleydt vande selve van t'begin totten eynde toe, met alles watter aencleeft: siende voornemelick op de qualiteyt des genen diese doet wesende een professor inde H. Schrift, my boven maten seer verwondere ende bedroeve, om redenen ende oorsaecken die ick liever hebbe sijne W. ter sijner tijdt in liefde ende vruntschap, (indien de Heere daer toe ghenade gheven wil) eens mondeling te verclaren, dan hier schriftelijck te verhalen: bysonder om dat sijne W. den Vermaner (die ick wel ken, maer niet en ben) soo onweerdelijck bejehent, als welckers meyninghe int Boecsxken daer hy het op geladen heeft, ick gheloove nerghens nae soo quaet gheweest te zijn als sijne W. dat neemt, so verblijde ic my nochtans hartelick dat sijne W. dese *Collateraliteyt* op eenighe plaetsen met soo clare woorden verwerpt: Hoopende dat dese ronde verclaringhe ghevoecht by het aensien dat sijne W. by veele Kercken-dienaren heeft, maecken sal, dat de *Collateraliteyt* oock alsoo by een yeghelijck hoe lanx hoe meer verworpen sal werden, oft moghelick yemandt daer inne (ghelijck lichtelijck ghebeurt) ghetwijffelt mochte hebben: daer mede dan een goet jae noodich fundament gheleyt sal zijn, tot wechneminghe vande swaricheyden ende gheschillen, die met verloop van saecken ende tijden in onse Kercken geresen zijn.²⁹ Want de behoerlicke autoriteyt der Overheyt in kerckelijcke saecken een wel inghesien, verstaen, bekent ende gestabilieert zijnde wt des Heeren woordt by alle Kercken-dienaren, sal daer mede veel misverstandts gheweert ende verhoet werden. d'Overheyt sal door Gods ghenade daer door meer lust ende gheneghentheyt krijghen om haer ampt te betrachten, ende de Kerckelicke saecken met meerder vlijt te behertighen, den standt ende ghelegghentheyt vandien t'ondersoecken, op alles met des Heeren hulpe ordre te stellen, oock daer t'noot is hare autoriteyt te interponeren, tot weeringhe vande teghenwoordighe ende verhoedinghe van toecomende crancheyden, die anders sonder tusschen comen ende gebruyck

[7]

van sodanighe Medecine veeltijds qualick te ghenesen zijn.

Om nu hier toe nae mijn gheringh vermoghen ende alpt mede wat te brengen,³⁰ ten dienste Gods ende sijner Ghemeynte, hebbe ick goet ghevonden my by de hooghe protestatie ende verclaringhe die *D. Gomarius* in sijne waerschouwinghe doet, namelijck *dat dese Collateraliteyt behoort af te zijn, ende af te blijven*, te voughen, ende dat doende, niet alleen blijckelick te maecken dat ick niet en ben van die luyden die nae de *Collateraliteyt* steecken: ende tot dien eynde nae de Staf ende Mijter staen, soeckende over al int Capittel ende Dom t'groote woordt te voeren (alsoo de bevrydinghe van dese calumnieuse suspicie, die haer selve refuteert, my

²⁶ Marge: Psalm 56: 5.

²⁷ Marge: *Waerschouwinghe F.G. Pag. 12. [Francisci Gomari Waerschouwinghe, Over de Vermaninghe aen R. Dontecklock: Waer in bewesen wordt, 1. Hoe dat de vermaender veranderinghe in de Religie soeckt; 2. Wat het Ampt zy, soo van d'Overheyt, als van de dienaren des Goddelijcken vvordts; 3. Een proef-stuck der leere D. Arminij, Jan Jansz. Orlers, Leiden 1609.*

²⁸ Marge: Mijn ghevoelen vande waerschouwinghe in't gros.

²⁹ Watter aen gelegen is dat d'autoriteyt der Overheyt in Kerckelijcke zaecken behoerlick erkent worde.

³⁰ Des Autheurs voornemen ende voeginghe by D. Gomarum.

t'allerminst is) maer oock ende voornemelic aen te wijsen wat d'Overheydt, om haer ampt wel te betrachten in t'Kerckelicke al te doen schuldich is ende wat men de selve in de selve nae Godts woort toestaen moet, als men de ghemelde Collateraliteyt in oprechter ende ernstigher meeninge, gelijk ick hoope (hoewel sijne W. my door eenige sijne propoosten en wat doet twijffelen) dat sijne W. doet ende behoort te doen, afstemmen ende afkeuren sal: op dat alsoo dese solemnele verwerpinghe van Collateraliteyt, in behoorlijcke, datelijcke, ende spoedighe practijcque ghebracht, ende voorts alle Kerckelicke saecken daer naer hoe eer hoe liever ghericht werden moghen, ter eeren Gods, ende der Christelicker Ghemeynten gherusticheyt ende stichtinghe.

De vraghe is dan hier,³¹ Wat autoriteyt, ghebiedt, macht, ende seggen een *Hooghe Souveraine* Overheydt (de selve zij dan Keyser, Coninck, Vorst, oft Staten) heeft nae Godts woort in zaacken de Religie betreffende, ende dat inde Landen ende Steden daer over de selve Overheydt t'Souverain ende Hoochste gebiedt heeft.

Om dese vraghe wel te verstaen,³² moet aenghemerckt zijn, eerst dat als ick simpelick spreek van *Overheydt*, sonder te segghen Christen Overheydt, niet en meyne dattet in dese saecke even veel is, of d'Overheydt daer ick van spreek, Christen zy oft niet: want ick bekenne dat d'Overheydt die gheen Christen is, dit recht daer van ick spreek noch wil noch can ghebruycken, niet by ghebreck van autoriteyt, maer om dat sulcken *Overheydt* gheen Christen zijnde, sich de Christelijcke Religie ende wat daer aen cleeft niet en aen en treckt: daeromme sy de selve, indien syse schoon dulden wil oft moet, met haer dinghen laet bewerden: ofte oock dickwils hare macht teghen, ende tot uytroyinghe vande selve ghebruyckt, oft om beter te seggen, misbruyckt, ghelijck ten tijden Christi Jesu, sijner Apostelen, ende daer naer byde R. Keyzers noch Heydens zijnde gheschiet is. Maer evenwel moet ondersocht zijn wat haer Ampte was, ende wat sy ampts halven als souveraine Overheydt, ende in die qualiteyt, schuldich waren te doen.

[8]

Dit segghe ick om te doen verstaen, dat als een Overheydt Christen wordt, ende de Christelijcke Religie aanneemt, daer door geen nieuwe autoriteyt en ontfangt: maer dat een Overheydt de selve autoriteyt diese alreede te vooren als Overheydt hadde in saecken van religie ende Godsdienst int ghemeyn, eerst alsdan te recht erkent ende in t'werck stelt, wanneerse mette ware kennisse Gods ende Christi verlicht zijnde, oock met eenen de ware Religie kent ende aanneemt, ende alsoo het ampt van Godt opgheleydt, ende te vooren in desen deele of niet ghebruyckt of misbruyckt, recht gebruyckt. Evenwel ende in effect verstaen wy hier deurgaens een Christelijcke Overheydt ende gheen andere, overmits de macht daer van wy spreekken, niet dam by sodanighe wel ende behoorlijck ghebruyckt en can werden.

Ten tweeden verstaen wy hier door de *Christelijcke Overheydt*,³³ niet die Overheydt die in Christi Jesu naem ghedoopt zijnde, de Christelijcke Religie in t'generael alleen heeft aengenomen, of voor veele Jaren aenghenomen ijnde onderhout ende volcht (sodanighe Overheyden zijn alle Potentaten van Europa) maer aenghesien de Vhristenheydt nu (God betert) in verscheyden deelen ghesplit is, ende dien volgende de Christelijcke religie verscheydelyc geoeffent wort, so houden wy hier voor eene Christelijcke Overheydt soodanighe Overheydt die de oprechte ende Gods woort ghelijckformighe oeffeninghe der Christelijcker Religie (die wy die houden te wesen, die metten name van Evangelische oft Ghereformeerde Religie ghenoeemt, ende neffens een groot deel van Europa oock in dese Landen gheoeffent werdt) aanneemt, ende in sijn Landt openbaerlijck, t'zy in sijn persoon, daer een Monarche regeert, of in t'Corpus daer de Souverainiteyt inde regeeringe van velen bestaet, zich voor alle de Werelt draecht als voorstander ende beschermer eygentlick van die religie ende geen andere, of schoon sodanighen Overheydt neffens de Religie die hy alleen voor waerachtich houdt ende voorstaet, andere religien by oochluyckinge of andersins toelaet ende duldet. T'welck, alsoo by t'*Corpus* vande Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt notoirlijck geschiet, soo verstaet ick dat de selve, als dese Landen in Souverainiteyt regeerende met recht mede voor een Hooghe Christelijcke Overheydt erkent ende ghehouden moet worden.

³¹ Wat in dit geheel Tractaet de questie ofte de vraghe is die verhandelt wort.

³² Verclaringe vande vraghe ende 1. Van t'woort Overheydt, ende dat daer door een Christelijcke Overheydt ghemeent wort.

³³ 2. Wat by eene Christelijcke Overheydt verstaen wort.

Ten derden wordt hier ghesproken,³⁴ niet van eene *subalterne*, maer *souveraine Overhey*t, dat is, niet van een leeghe Overhey

Ten vierden verstaen wy door *saecken de Religie ende Godsdiens*t *betreffende*,³⁵ eerstelijck die dinghen daer inne den uyerlijcken Godsdiens

Ten vijfeden, wanneer wy spreecken van *authoriteyt, ghebedt, macht, ende zeggen*,³⁶ soo en verstaen wy niet de oeffeninghe selve van't Predick-ampt metten aencleven van dien, maer alleen de hoochste opsicht, ende (ghelijck de woorden mede brenghen) *authoriteyt* ende *ghebedt*, soo over persoonen die t'ampt bedienen. als over de bedieninghe selve.

ten sesten ende ten lesten, doen wy daer by *nae Godts woordt*,³⁷ om te kennen te geven dat men wt Gods woort niet alleen leeren moet, wat *authoriteyt* ende *macht* den Overheyden in desen toecomt: maer oock dat de *authoriteyt* ende *macht* die den Overheyden in Gods woordt over sodanighe saecken ghegheven wordt, binnen de limiten ende palen van t'selve alhier besloten blijft, also datse niet anders dan nae t'selve Woordt ghebruyckt en mach werden.

De vraghe aldus verclaert zijnde,³⁸ op dat men wel ende duydelick verstaet wat het y daer van gehandelt wordt, willen wy nu in des Heeren Name totte saecken comen, ende sien wat *authoriteyt* ende *macht* eene Hooghe Overhey

Wy en willen hier niet spreken van t'ghene de *Mennonieten* oft *Doopsghesinde* (soomen die noemt) van t'Ampt der Overhey

personen: hebbende over de selve ghestelt een Souverain Hooft, t'welckhy tot dien eynde t'hoochste ghebedt gegeven heeft: aldus

Godt
|
Paus – oft kerckelijcke.
|
Overhey

*Hier sietmen Superioriteyt vanden Paus oft Kerckelijcke onder Godt boven d'Overhey*t.

³⁴ 3. Dat hier ghesproocken wort niet van eene subalterne maer hoge Overheydt.

³⁵ 4. Wat alhier voor de saecken de Religie ende den Godsdiens

³⁶ 5. Wat die woorden *authoriteyt* ende *ghebedt* beduyden.

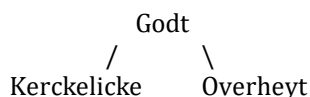
³⁷ 6. Waerom daer by gedaen is nae Gods Woort.

³⁸ Ick come hier ter saecke.

³⁹ Drijerley gevoelen vande Christenhey

⁴⁰ T'eerste.

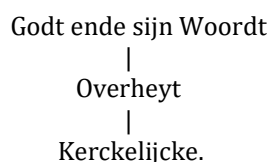
Het tweede,⁴¹ dat Godt twee Hooghe machten heeft inghestelt die *Collaterael* zijn, ende neffens malcanderen staen, d'eene omme t'Geestelijcke ende Kerckelijcke, dat is de Religie ende Godsdienst te versorgen, ende daer over alleen t'segghen te hebben, namelick de Kerck oft Regierders der kercke, als besorghers van t'Geestelijcke, de Ziele ende t'eeuwighe leven aengaende: d'ander om de politijcque Civile oft Borgherlijcke saecken waer te nemen, ende daer over alleen de hoochste macht ende autoriteyt te voeren: namelijck de Politijcque Overheyt, soo men die noemt, als Versorghers van t'vleeselijcke, t'lichaem, ende het tijdlicke aengaende: ende nae dese opinie, soude de saecke staen aldus:

Hier sietmen Collateraliteyt der Kerckelijcke onder Godt neffens d'Overheyt.

Het derde,⁴² dat Godt t'hoochste opsicht ende autoriteyt, ghebiedt, in Geestelijcke ende Wereltlicken saecken, ende dienvolgende mede over de Religie ende Godsdienst ghegheven heeft de Hooghe Overheyt van yeder Landt daer over hy Souverain is, doch alijdt onder God, ende nae sijn woordt: aldus

[11]

Hier sietmen Superioriteyt vande Overheyt onder Godt boven de Kerckelijcke.

Het eerste ghevoelen aengaende de Superioriteyt der Geestelijcke boven d'Overheyt

Van t'eerste ghevoelen zijn de Pausghesinde.⁴³ Dese drijven dat gelijk Jezus Christus heeft ghehadte volle macht, jurisdictie ede recht over alle Coninghen, Vorsten, *Communiteyten* oft Gemeynschappen, Collegien, ende bysondere personen: dat oock alsoo de Roomsche Bisschoppen, als Stadthouders *Christi* ende *Petri*, die eerst, (soo sy segghen) dese macht van Christo ontfanghen hadde) dese selve volle, *coactive*, bedwinghende macht ende Jurisdictie hebben, sonder door eenighe menschelijcke Wet oft ordre bepaelt te wesen: sonder door eenighe Menschelijcke Wet of ordre bepaelt te wesen: Ende dat noemen sy *plenitudinem potestatis*, dat is, volle ende absolute macht: Daeromme sy oock in hare Bullen daer inne sy yet bevelen, oock doorgaens dese woorden ghebruycken, dat sy dit ofte dat ordineren *ex plenitudine potestatis*, wt volle absolute macht. Om noch naerder te weten, hoe verre sy dese macht wt strecken, dient aenghemerkt, dat sy onder anderen als voor een fundament stellen, dat *Petrus* d'Apostel heeft ghehadte niet alleen t'geestelijcke, maer oock t'Wereltlijcke Sweert, daer toe misbruyckende t'gheen verhaelt wordt by *Lucam* den Evangelist, Cap. 22.⁴⁴ Dat de Apostelen teghen Christum segghen: *Siet hier zijn tvvee svveerden*. waer op Christus antwoorde: *Het is ghenouch*. Segghende daer nae tot Petrum: *Steeckt u Svveerdt in de scheyde*. Door dese Svveerden verstaen sy de Gheestelijcke ende Wereltlijcke macht, die sy beyde segghen te zijn inde handt der Kercke: *t'Gheestelijcke om vande Kercke; t'VVereltlijcke om voor de Kercke ghebruyckt te vvorden; t'Gheestelijcke door de handt des priesters: t'Vveerelijcke door de hant der Coningen ende haer Dienaers ten beveele der Geestelijcken*.

[12]

⁴¹ *Het tvveede.*

⁴² *Het derde.*

⁴³ Dat de Pausghesinde t'eerste gevoelen drijven.

⁴⁴ Luc. 22. 38.

Vvant, segghen sy, *Het eene Svvaert behoort te staen onder het andere: ende de tijtelijcke oft vvereltlijcke macht moet der geestelicker macht ondervvorpen zijn*: alsoo dat indien de tijdelicke macht haer comt te verlopen, soo moetse vande Geestelijcke macht gheoordeelt worden, ende indien de minder geestelijcke macht haer te buyten gaet, so machse wel van haer meerder (te weten Geestelijcke macht) gheoordeelt worden: maer de hoochste Geestelicke macht en mach van gheen Mensche, dan alleen van Godt gheoordeelt worden.

Dit zijn de eyghen woorden des Paus *Bonifacij*, in sijn (wel te recht soo genoemden) *extravaganten*, ende is de *Canon* ende *Regel* die doorgaens int Pausdom nae de huydendaechsche practijcke ghevolcht, ende aldus met ronde Pausselicke hoochdravende woorden besloten wordt.⁴⁵ *Soo verclaren vvy dan, declareren ende besluyten met dese onse vvtspreeck, dattet gheheel ende al noodvvendich is ter salicheydt, dat alle Menschelicke Creature den Roomschen Bishop ondervvorpen zy.* ⁴⁶Dit houden de Jesuiten vast, ende drijven het opt'heftichste, ghebruyckende om tselve te beweeran, alle de gheleertheit, wetenschap, cloeckheyt, ende welsprekenheyt diese hebben, alle de const diese connen: breyden hier toe uyt alle haren vinnen, reken ende strecken hier toe alle hare crachten als t'voornaemste, Jae eenighe steunsel der Pausselijcke Majesteit, ende *almachticheydt*, gelijk dat woort in seecker Boeck ende Printe onlancx wtgegeven, ende den teghenwoordighen Paus *Paulo V.* toegheschreven, ghevonden wordt, alwaer namelijk de selve *Paulus* niet alleen metten tijtel van *onovervvinnelicxste Monarche der Christenheyt, ende den alder dappersten Bevvaerder der Pausselicker almachticheyt vereert*, maer oock *Vice-Deus, Vice Godt* ghenoomdt wordt.⁴⁷

Men laet oock niet den Bybel op te slaen om dese grouwelicke macht met eenighen schijn der heyligher Schrift te beweeran: want benefens de spottelijcke ende schandelijcke verdraeyinghen der verhaelder plaetsen, *Siet hier zijn tvvee Svveerden: T'is ghenoech: ende, Steeckt u Svveerdt in de scheyde.* Item, *Alle macht is van Godt gheordineert: Soo vvie de macht vvderstaet, vvderstaet Gode*, ende andere inde voorsz wten Bybel,⁴⁸ buyten den Bijbel extravagerende, extravaganten, aenghetoghen, weten sy sonderlinghe wel op haren theem te passen, de macht der Sleutelen den Apostolen ghegheven, met welcke Sleutelen sy soo hebben weten omme te gaen, ende de Princen, jae machtighe Keyzers te Choor te drijven, dat daer uyt het Veersken ghecomen is.

*Rex venit antè fores iurans prius urbis honores
Post homo fit Papa sumit quo dante coronam.*

[13]

Dat is,⁴⁹

De Keyser comt te Room', maer moet daer blijven buyten
Totdat den eedt ghedaen, de poort men doe opsluyten:
Den Paus moet hy doen eedt als een Vassael sijn Heer,
Al eer hy wert becleedt met Keyserlijcke eer,
Die hy van Room' alleen ende van niemant el
Moet houden als te leen om schouwen t'bannen fel.

Ende dit,

Petra dedit Petro Petrus diadema Rodolpho.

Dat is,

Christ eerst Petro schenckt de Keyserlijcke Croon

⁴⁵ *Extra. c. 1 de Maior. & obedientia.*

⁴⁶ Op de voorhaelde plaetsen.

⁴⁷ *Paulo Quinto p.m. Vice Deo. Reipublicae Christianae Monarchae invictissimo, Pontificiae omnipotentiae conservatori accerimo.*

⁴⁸ Luc. 22. 38, Joan. 18. 11.; Rom. 13. 12.; Matt. 16. 19.

⁴⁹ Dit wordt gheseyt van Lothario den Hertoge van saren, als hy met rebelleren tegen sijn Heere ende Weldoender Henricum den vijfden, door aenritzinghe des Paus Innocentij 3. t'Keyserdom gheoccupeert hebbende, te Romen quam, om als Vassel den Paus te sweeren ende eedt te doen.

Dese Rudolph was Hertoge van Swaben de welcken de Paus de Keyserlijcke Croon sont met dit veersken, om hen teghen sijnen meester den Keyser Henrick den Vierden, die vanden Paus gheexcommuniceert was te doen rebelleren.

Dees aen *Rudolph* voort de selve gheeft te loon.

Ende om te comen tot bewijs van verscher date: men lese de tractaetgens uyt-ghegheven ten wederzijden over dit leste verschil, tusschen de Venetianen ende den Paus, ende besonder een daer als een fundament vande geheele dispute ghesupponeert wort, dat hoewel de twee machten van malcaderen niet ghescheyden zijn (als die van Venetien meynen) als of alleen de gheestelicke macht soude resideren by den Pausende de wereltlicke by de Coninghen ende wereltlicke princen: maer datse alle beyde *immediate* sonder middel van Godt inden Paus ghestelt zijn, by den welcken derhalven de geestelicke macht resideert, beyde ten aensien van dat hyse heeft ende oeffent, (*habitu & exercitio*) maer de wereltlicke alleen ten aensien dat hyse heeft: oeffeninghen zijnde ghestelt in handen vande Coninghen ende wereltlicke Princen. Waer op *Turrecrem*,⁵⁰ voorder seyt: dat de R. Bisschop heeft den Top, oft hoochste spits of punct, soo wel vande Geestelicke als Kerckelicke macht: hoe-wel hy de tijtlicke macht niet en heeft op eenderley manier als de wereltlicke Prince die heeft, maer op een veel waerdigher, hoogher, ende perfecter manier. Somma het besluyt is, dat de Gheestelicke macht oock de tijtlicke macht heeft, maer niet en oeffent dan alst noot is, de oeffeninge vande zelve daerentusschen latende aen de wereltlicke Over-

[14]

heydt. Ende dit Tractaet wort ghenoomt: Een antwoordt voor de vrijheydt der Kercke. Daer is noch een anderr Tractaet, metten tijtel vande Clare Spiegel, daer in des Roomschen opper-Bisschops Beelt ende Stoel,⁵¹ van het tweederley sweert (te weten, t'Geestelicke ende tijtlicke, Kerckelicke ende politijcke) door de gheheele werelt verthoont ende ghesien wort, sonder eenighe vleckes.

Isser oock yet inde oude kerckelicke Historien dat hun eenichsins dient om dese hoghe Kerckelicke macht te peerde te helpen, de Jesuiten en vergheten niet om 'tselve sorchvuldelyck aen te brenghen, ghelijck onder anderen t'exempel *Theodosij* ende *Ambrosij*, hoe wel de *Ambrosius* als hy soo onbedachtelijck (ghelijckhier nae gesien sal worden) handelde, noch *Augustinus* mede als hy die handelinghe prijst soo verre niet en saghen. Doo blijckt dan uyt het voorgaende claerlijc dat het Pausdom zich niet te vreden en stelt met eene Collaterale macht, daer twee hooghe Overheyden zijn die neffens malcander staen, te weten, wereltlicke ende gheestelijcke, maer men drijft daer een aller opperste Souveraine ende hoochste macht over weerlick ende gheestelick, deser namelick over die: ende dit houden de trouwe Dienaers voor een rechte teecken des Antichrists *die zich verheft*, niet neffens, maer (soo de tecxt by *D. Gomarum* wel gheciteert spreekt) *boven al vat Godt ghenoomt vvort*. waer op ick *D. Gomarum* bidden moet my niet qualick te willen afnemen, ist dat ick sijne W. vriendelijck aanwijse, dat wanneer hy seyt *dat sulcke Collateraliteyt daer tvvee hooghe Overheyden zijn die d'een onder d'ander niet en staen, namelijck de vwereltlicke ende gheestelicke int Pausdom gevonden vvort*, sijner Weerde zich vergrijpt: want hy en doet de saeck niet alleen niet ghenoech, maer schijnt het Pausdom eenichsins te willen verschonen, selver int hooft point der Pauselicker tyrannie, schrijvende de Pauselicke maer alleen Collateraliteyt toe neffens de wereltlicke macht, daer het alle de werelt notoir is, dat sy de Superioriteyt drijven boven de wereltlicke macht: want dat brenghen de geallegeerde Extravaganten claerlijck mede, seggende dat de tijtlicke macht de geestelicke moet *ondervvopen zijn*: dit en is *niet neffens staen*. Ick ben verwondert dat sijne W. dat niet en heeft aenghemerckt, zelf int citeren vanden tecxt die hem dat claerlick conde doen verstaen, namelick daer hy seyt met Paulo⁵² dat d'Antechrist zich settet ende verheft *boven al wat Godt ghenoomt wordt*. Die ich boven de Goden (dat is Overheydt) verheft, die set zich *niet neffens*, die neffens is en is niet boven. de Antichrist set zich boven seyt de H. Apostel: *Gomarius* seydt dat Oock, soo en stelt hy zich dan niet Collaterael metter Overheydt, dat is neffens, maer hy maeckt zich superieur, dat is boven. Hoe seyt dan *D. Gomarum*, dat int Pausdom Collateraliteyt gevonden wordt, dat is vry wat meer als Collateraliteyt.

Soo sprecken alle trouwe Dienaren der Kercke, ende onder anderen

[15]

VVolfgangus Musculus, treffelick schrijver onser Kercken so sijne W. weet.

⁵⁰ Juan de Torquemada (1388-1468) Spaanse Dominicaan, voorstander van het primaat van de paus, tegenstander van het conciliarisme.

⁵¹ *Ferr. ann. 1607.*

⁵² 2. Thes. 2.4.

Dat (seydt hy)⁵³ alle dappere luyden eens rijpelic overlegghen hoe groot dese verborghentheydt der boosheydt is, dat de kerckelijcke hun selve den hoghen Overheyden niet alleen onttooghen, maer oock voorgheetooghen hebben, ende dat niet alleen in vverdigheyt des dienstes, maer oock in macht van ghebieden, so dat het den Antechrist niet ghenoech en is den Overheyden ghehoorsaemheydt te vveygeren ende de heerschappijen (soo d'Apostel Petrus spreeckt) versmaden, maer mosten hun noch boven der selver uytmenenheyte verheffen, ende daer sy Onderdanen behooren te vvesen, gaen sy hun tot Heeren ende Meesters maecken, schrijvende den Roomschen Bisschop een macht toe die haer uytbreyt tot inden Hemel selve, de VVet is vande staet der Herderen opghesteghen tot eene Conicklicke Majesteyt: vanden stant des Visschers is he Euangelie ghevassen tot eene Keyserlicke macht over de aerde ende over de Helle, over Engelen, Menschen ende Duyvelen, over levende ende over doode, jae over Conincklicke ende Keyserlicke Majesteyten, over alle saecken geestelicken ende vvereltlicken, over een yeders goet ende have, over ziel ende lijf. Sy setten ende verheffen hem tot eene volheyte aller macht, de selve die Christo toe comt, als hy seyt dat hem alle macht in Hemel ende aerde gegeven is. Vvatter staet *distinc. 22. int Cap. Omnes*, is ghenoech bekend. t'Recht ende macht beyde van t'Hemelsch ende aertsch ghebiet heeft hy Petro ghegheven, &c. *Dus verre Musculus.* t'Ghetal vande andere trouwe Dienaren die t'selfde segghen is ontallijck, t'welck alsoo D. Gomaro niet onbekent en is gheweest, soo can ick my niet verwonderen dat sijne L. dese schrickelijcke macht *boven al* met een mantel van eene slechte Collateraliteyt, ende even hooghe macht gaet bewimpelen. Als ick nu soude willen gaen soo sijne W. gaet ende alles ten quatsten duyden, soo sijne W. ten aensien van sijnen mede-Professor Sal. dicwils doet, soude ick hier gheen oorzaeck hebben om sijne W. in bedencken te brengghen dat hy t'Pausdom soeckt te verschonen ende ende andere dinghen meer? t'Sy verre van my dat ick sijne W. dat soude te laste legghen: want ick houde vast in mijn herte dat hy daer te oprecht ende te vroom toe is. Wat isser dan dat hem moveert t'stuk des Pausdoms inde Collateraliteyt vast te setten, boven de welcke hy wel wist dat het so verre stijcht als de Sonne hogher staet als de Mane? is het niet op dat hy sommighe vande gheffecteerde Collateraliteyt met beter schijn soude verschonen? ick vrage het sijne W. ende gheve het den opmerckenden Leser te bedencken, want indien het Pausdom bestaet in *Collateraliteyt*, ende de trouwe Dienaren, het Pausdom in het tractament dat den Overheyden aldaer gedaen wort verwerpen soo verwerpen dan immers de trouwe Dienaers soumen segghen de *Collateraliteyt*, ende derhalven soudemen hun immers onghelijck doen als men hun soude willen in bedencken

[16]

bringghen dat sy na *Collateraliteyt* staen, want dat waer nae Gomari segghen so veel als nae t'Pausdom staen, twelck de trouwe Dienaers verwerpen, de *Collateraliteyt* nemende als teecken des Antichrists, daer tegen de trouwe Dienaers de macht der Overheyte bekenen, ende haer selven voor onderdanighe Ondersaten ende Dienaeren houden: Wie en soude doch (hoorende D. Gomarum soo spreekken) niet meynen dat dit besluit vast gaet: Indien de *Collateraliteyt* int Pausdom ghevonden wort, soo moeten diet Pausdom verwerpen oock de *Collateraliteyt* verwerpen, de trouwe Dienaers verwerpen t'Pausdom soo verwerpen sy oock de *Collateraliteyt*. Indien sy oock de *Collateraliteyt* verwerpen, soo doetmense ongelijck datmense daer mede betichtet. Wie en soude niet segghen dat dit alles wel is ende soo het hoort, ende sonder datmen eenich naedencken behoeve te hebben, maer datmen dit eens aensie op d'ander zijde. Canmen de *Superioriteyt* der gheestelickheydt int Pausdom baptizeren metten naem van *Collateraliteyt*, ende moetmen den Kercken Dienaren (als billic) de naeste plaetsse daer aen gheven, de welcke niet en can wesen dan pure inferioriteyt ende onderdanicheyt: wat wil daer uyt volgen anders dan dat ghelijck de ghenaeemde *Collateraliteyt* der Pausselicke is *superioriteyt* inder daet, dat alsoo de ghenaeemde *inferioriteyt* der Ghereformeerde is *Collateraliteyt* inder daet? Die dit siet ende even wel als siende blindt voorby gaet, dien soudemen met recht moghen opwerpen dat anderen met onrecht wort opgeticht, namelick *dat hy d'Overheyte blaue brillen voor d'ogen* (ick segghe niet brenght, want haere E. zijn wijs genoech om die so niet te laten voor d'oghen brengghen, maer) *soeckt te bringhe, .op dat sy de voorgestelde saecken niet in haer recht maer in verkeerde vervve aensien souden.* Oock hadde sijne W. noch wijders behooren te bedencken, dat dit eens ontdekt ende den trouwen Dienaren des woorts claerlijck voor ooghen ghestelt, ende dien volghende bevonden zijnde dat de Pausselicke *Collateraliteyt* is inderdaet een *Superioriteyt* ende de ghemaecte *Inferioriteyt* inder daet is *Collateraliteyt*, lichtelick eyt seltsaems hadden mogen besluyten, om sijne *maxime* niet te creucken, daer hy seydt *dat daer tvvee hooghe Overheyden zijn die d'eene onder d'andere niet en staen, de vvereltlicke ende*

⁵³ *Vvolfg. Musc. loc. commun. de Magistr. pag. 1391.*

gheestelicke, dat de trouwve dienaers sulcx Nota houden voor teecken des Antichrists: ⁵⁴ Ten ware hy met eene Theologische distinctie wilde ontslibberen, ende segghen datter is tweederhande *Collateraliteyt*, d'eene Pausselick, d'ander Gereformeerde, ende dat gheene is een merckteecken des Antichrists, dese niet, waer op ick niet en sal antwoorden eer hy de selve sal hebben voort ghebracht, om gheen verlooren moeyten te doen, of sijne W. moghelick ich wat beter bedachte.

Wel is waer datmen de ampten gheestelijck ende wereltlijck onderscheyt, ende dat de geestelicke int Pausdom haer Rijck ende Conincklijck Priesterdom, soo sy dat (met merckelicke misduydinghe

[17]

der H. Schrift) noemen, apart hebben ende houden ende der wereltlicker Overheyt gheensins en willen onderworpen zijn: maer dit onderscheyt en maeckt even wel gheen *Collateraliteyt*, niet meer dan het onderscheyt datter is in 's Graven Haghe tusschen de Suppoosten vanden Hove, ende de gemeyne Borgheren: maer sy seggen uytdruckelijck dat alle menschelijck creature, alle de wereltlicke personen, met Overheyt met al, Keyser ende Coninck, niet uytghenomen, de gheestelicke macht onderworpen zijn. Sy en segghen niet, *Noteert*: Alle menschelijcke Creaturen niemant uytghenomen, moeten buytgen onder God ende sijn woordt, so wel de Keyser met sijn Scepter, ende dobbel Croone, als de Landtman met sijn Ploech ende stroyen Hoet: ghelijck *D. Gomar* seer wel seyt, t'welck oock clær ende waer is, by gheen Christenmensch oyt ontkent is, by niemant ontkent en wort, by niemandt sonder lasteringhe ontkent can worden, ende daerom gheen breet wijtloopich discours ende bewijs en behoeft: maer sy setten by de dobbel Croone des Keyzers noch een derde Croone, segghende met ronde woorden soo wy terstont hoorden, dat beyde de sweerden t'geestelicke ende materiale *in potentate Ecclesiae*, inde macht der Kercke zijn, *gladius sub gladio*, t'een onder t'ander, t'wereltlicke onder t'geestelicke, t'een inde hant der Kercken, t'ander inde hant der Overheyt voor de Kercke, om *ad nutum Sacerdotis*, so haest de kerck maer eens kickt, voor de Kerck uytgetogen te worden, namelijk om de kercke als sy maer en spreekt, de handt te bieden, ende die ghene diese voor onsuyver ende ketters ghescholden ende veroordeelt heeft, terstont van haer ampten ende diensten te stellen, te vervolgen, te verdrijven, jae van leven ter doot te brenghen, sonder kennisse te nemen of sy te recht of t'onrecht veroordeelt zijn: als een zaecke die Kerckelick is, de kercke aengaet, ende tot de *judicature* der wereltlicker Overheyt, als Leecken zijnde, gantsch niet en staet. Daer op ick een seer notabel ende [jent] stuxken uyt de *Comment.* (die de Jesuit *Maldonat* over den Euangelist Mattheum gheschreven heeft) verhalen moet, want het past hier op als een Peerl int gout. Dese goede Heer willende de gelijckenisse Christi van het oncruyt *Matth. 13.* uytleggen, naer dat hy nae sijne, ende dierghelijcker bitterer ghesellen wijse, de Calvinisten ende Lutheranen dapper gheheekelt, ende voor de meeste ketters, ende d'oproerichste die oyt ter werelt gheweest zijn ghescholden heeft (want dapper schelden, ende niet dan op de ketters roepen, heet, God betert, by hun ende andere met eenen gheest ghedreven clamanten, voor de waerheyt ijveren ende het Euangelium wel uytlegghen) spreekt hy voorts aldus.⁵⁵ *Dit* (te weten, t'voorgaende schelden ende verwijten van ketterije ende oproerichheit) *en segge ick niet als of ickse niet liever bekeert als ghedodet saghe, maer alleen vermaen ick de Princen, ofte (alsoo de Princen dit moghelick niet lesen en sullen) deb ghenen die de Princen vermanen connen, dat het hun niet gheoorloft en is, dese by onsen tijden al te seer ghebruyckelicke*

[18]

vrijheyden van conscientie (soomen die noemt) den Ketteren toe te staen, ten y de kercke ofte die t'Hooft der Kercke is, de Roomsche Bischop, Christi persoon, als Huysvader, eerst gheoordeelt heeft dat men het oncruyt niet en can uyttrecken, sonder met eenen de Teruvve vvt te trekken. Vvant dit oordeel comt toe niet den Princen die des Huysvaders Dienaers ende knechten zijn, maer de Huysvader selve, dat is, hem die de Kercke regeert: Oock en behooren de Princen den Vader des Huysghesins niet te bidden (Noteert doch Leser dese bloedighe bitterheit) *dat hy het beyde (te weten oncruyt ende teruvve) laet opvassen tot den Oogst: Maer behooren te vrighen, oft hem ghelieft dat zy stracx henen gaen ende t'oncruyt uytroyen: vvaer toe sy soo ghereet en veerdich behooren te vvesen, datse meer van noode hebben vanden Huysvader te rugghe gehouden dan voort gedreven te vvorden.* Soo sietmen dan wel dathet int Pausdom om de *Collateraliteyt* ofte eenen hooghe macht alleen niet te doen en is, want die is hun al te gheringhe: maer sy micken op t'hooft-punct, t'welck is de Gheestelicke of kerckelicke macht te doen sweven in allen deelen boven de Wereltlicke: Jae en micken niet meer, overmits sy de Papegay al afgheschoten hebben.

⁵⁴ *Pap. 13.*

⁵⁵ *Ioan Maldon. Iesuit over Mat. 13. p. 28.*

Doch de Heere zy gheloofte ende ghepresen dat dese niet alleen even, maer over-Hocheyt der Gheestelijcken met ende neffens het Pausdom onder ons in dese Landen wtghemonstert is, ghelijck de selve oock wtghemonstert wort int 36 Artc. der Nederlandtscher Confessie mette Bekentenisse,⁵⁶ *dat een yeghelijck van vvat qualiteyt, condite ofte state hy y, schuldich is hen den Magistraet te ondervverpen, schattinghe te betalen, eere ende reverentie te draghen, ende hem ghehoorsaem teijn in alle dinghen die niet en strijden teghen Gods vvoordt, t'welck ick ghelijck oock alle trouwe Kercken-dienaren met hardt ende mondt toestae, ende met dese mijne penne gaerne onderschrijve. Ende dit zy cortelick geseyt van t'eerste, ende t'eenemael verwerpelick gevoelen in dit stuck.*

Het tweede ghevoelen, aengaende de *Collateraliteyt*.

Het tweede ghevoelen, is der ghenere die d'Overheyt stellen neven de Gheestelicke ofte Kerckelicke, ende dienvolghende drijven eene Collateraliteyt, dat is, eene even Hooghe macht der Geestelicker ende Werellicker Overheyt.⁵⁷ Deser meeninghe is, dat hoewel alle menschen Gheestelick ende Wereltlick, soo wel de herders der Kercke, als de Herders opten Velde, ende in somma, alle Sielen van wat qualiteyt ofte state sy moghen wesen, die macht der Overheyden moeten onderdancih zijn in t'ghene Burgherlick is, ende

[19]

het tijdtlijcke aengaet, nae de vermaninghe des Apostels *Rom. 13*. Dat nochtans de besorginghe vande religie ende Godtsdienst met allen wat daer aencleeft ende kerckelick is, eyghentlick toe comt den Kerckelicken persoonen ende vergaderinghen wt de selve bestaende: inde welcke d'Overheyt, soo het de selve gelieft, wel mach teghenwoordich zijn: omme te hooren, te sien, ende indien de selve lidt der Kercken is, mede nae gheleghenheyt te stemmen: maer en heeft als Overheyt, ende in die qualiteyt int Kerckelicke niet anders te doen, dan dat sy de Tempelen ende publijcke plaetsen den Kercken-dienaren, om den Godtsdienst te begaen, opene, de selve van onderhout bessorghe, d'Afgoderye ende ketterijen weere, ende voort het Sweert, dat is, bedwinghende macht, die sy van Godt ontfanghen heeft ghebruyckt tot executie van t'ghene byde Kerckelicke persoonen, ende der selver Synodale vergaderinghen besloten wordt: ende dat al op der selver Kerckelicker persoonen ende vergaderinghen, verclaringhe ende oordeel, sonder selve de kennisse, oordeel ende judicare vandien te moghen aennemem, als saecken die Kerckelick zijn, ende daerom den Kerckelijcken persoonen eyghentlick van Godt almachtich bevolen.

Men soude moghen meynen dat hier gheen *Collateraliteyt*, dat is, even Hooghe macht en ware:⁵⁸ Eerst overmits de Geestelicke oft Kerckelicke persoonen, nae deser ghevoelen haer de macht der Overheyt ende haer jurisdictie ende bedwinghende macht niet en ontrecken, soo de Gheestelicke int Pausdom doen, nemaer hun de selve geerne onderwerpen. Ten tweeden, om dat d'Overheyt wt het Kerckelicke niet t'eenemael en wordt wtghesloten, maer toegestaen dat de selve, indien die een Lidt der kercken is, mede na gheleghenheyt in Kerckelicke saecken stemme. Ende ten derden om dat daer en boven de Overheyt toeghestaen wordt d'executie van sulcx als besloten wordt by de Kercke, ende daer toe de wterlicke dwinghende macht, die by de Overheyt is, ende niet by de Kercke, nodich is: maer even wel is het inder daet ende inder waerheyt eene Collaterale ende even Hooghe macht, also ghesplit ende ghedeylt, dat d'eene het Hoochste ghebiedt heeft in Wereltlicke: d'ander het Hoochste segghen heeft int Kerckelicke.

Vvant vvat belangt, dat de Dienaers des Evangelij met alle Menschen sich onder hare Overheyt als Politijcke Herders ende Voetster-Heeren der kercke moeten buyghen: Daer tegen moeten de Schapen vvederomme staen onder haren Harder, dat is, de Overheden soo vvel als Ondersaten, moeten als Schapen ende Leden sijner Ghemeynte hare Geestelicke Herders de Predicanten onderdanich zijn. Dit staet dan ghelijck. Dat oock d'Overheyt toeghestaen wordt mede te stemmen, wordt de selve toeghestaen, niet als Overheyt, maer als Lidt der Kercke. Wordt dit d'Overheyt toeghestaen als Lidt der Kercke, ende niet als Overheyt, soo heeft die hier niet meer te seg-

[20]

ghen als een ander Lidt, wtghenomen dat d'Overheyt moghelick eerst stemt, om dat sy van wegen hare weerdicheyt, ende als een voornaemt lidt boven aen sidt. Oock en wordt dit stemmen niet toeghestaen dan nae gheleghenheyt, die noch niet wel wtgedrukt en wort, ghelijck oock noch by

⁵⁶ *Nederl. Confessie Art. 36.*

⁵⁷ *Vande Collateraliteyt: tvveede gevoelen:* Hoe dese Collateraliteyt genomen ende verstaen wort.

⁵⁸ Bedencken of 'tvoorgaende ghevoelen oock rechte Collateraliteyt mede brought uyt drie ooraecken.

eenighe ghetwijffelt wordt, of d'Overheyte in Kerckelijcke saecken mede stemmen sal *definitive*, dat is, om te helpen sluyten, of alleen *deliberative*, dat is, om maer te helpen raden. Ende op dese wijze can ooc wel een Predicant ende ander Kerckelic persoon, als Burger van een Stadt, in saecken daer de geheele Burgerschap over geroepen wort (gelijc in een plaets buyten dese Landen my bekent int kiezen vande Magistraet) mede stemmen met andere, niet als Predicant, maer als Burgher: ende oock eerst ghevraecht worden als een voornaemt Liedt vande Borgerije. Noch is dan hier ghelijckheyt: die oock daer mede niet ghebroocken wordt dat d'Overheyte de Kercke met eenen dienst, die de selve de Kercke Ampts halven schuldich is, die oock d'Overheyte mede een Lidt der Kercke zijnde, de Kercke niet weygheren ofte ontrecken en mach, ofte d'Overheyte en is daer over Kerckelicke censure ende straffe weerdich. Waer van men exempelen int Pausdom ghesien heeft, namelijk wanneer de Overheyte sijn stale sweert niet trecken en wilde, naer vermaninghe vanden Paus, dat den Paus hem wel dorste met het Geestelicke Sweert soo om d'ooren slaen, dat het hem ende sijne Onderdanen heughen mochte, hondert Jaren nae den dach.

Noch blijven wy dan *Collaterael* wtghenomen dat dit leste weder soude beginnen te smaecken nae eenighe *Superioriteyt* vande Kerckelicke boven de Wereltlicke Overheyte: waer tegen de remedie nochtans soude zijn, dat oock de Gheestelijcken haer gheestelijcke Sweert, ende bysonder den Ban ter vermaninghe ende begeerte vande Overheyte oock de Republicq: ten dienste soude moeten ghebruyccken, in welcken ghevalle wy hier weder soudent ghelijck staen. Doch, of schoon int Pausdom mach gheschiedt zijn, dat de Paus ende Keyser malcander wel altemet een Ruyter-dienst met onderling leenen van haer sweerden ghedaen hebben, is nochtans t'eenemael ongodlick, ende en sal by gheen trouw Kerk-dienaer immermeer toeghestaen worden: Soo segghen wy dan dat hier allen t'halven (nae dit ghevoelen) een loutere, pure *Collateraliteyt*, ende even Hoocheyte is, elcks int sijne. Want ghelijck de Kerckelicke personen, als mede Borgeren der Stadt d'Overheyte onderworpen zijn in t'Weerlick, soo zijn d'Overheyden als mede Leden der Kercke onderworpen int Geestelijcke: oft om des Waerschouwers woorden (die ick bekenne wel soo duydelick te zijn) te ghebruyccken: *Ghelijck de Dienaers des Evangelij sich onder haer Overheyte als Politijcke Herders ende Voetster-Heeren der Kercke buyghen moeten, soo moeten*

[21]

d'Overheyden hare geestelijcke herders ende Predicanten onderdanich zijn. Desen volghende, ghelijck de Kercke haer niet en heeft te bemoeyen met het Borgerlicke dan voor soo veele sy Borghers zijn, een eyghelijck in sijn ampt, alsoo en heeft haer d'Overheyte met het Kerckelijcke niet te bemoeyen, dan voor soo veele sy leden der Kercke zijn, oock nae haer Ampt. Valt daer dan yet Kerckelijcx voor, dat hoort simpellic tot de Kercke: Raden, of Magistrats personen mede daer onder begrepen als leden vande selve: Welverstaende indiense leden, oock Ouderlinghen ende Diaconen zijn, ende ten Avontmael gaen, ghelijck daer mede by ons de Leden der Kercke vande ghene die gheen Leden en zijn, onderscheyden worden. Valt daer yet Politijcx of Burgerlicx te doen, dat hoort simpellic tot de Overheyte of Magistraet, Kerckelijcke personen als Ouderlinghen mede daer onder begrepen, indien de selve mede Raetspersonen, Borghers, Schepen, Vroetschappen zijn. Ick vinde maer dese onghelijckheyt, dat de Predicanten of kercken-dienaers sodanich zijnde ende blijvende, niet mede tot Borgherlicke Ampten genomen en worden, soo wel alstemet, jae dickwils, Magistraten tot Kerckelijcke Ampten en werden vercoren, namelijk van Ouderlinghschap ende Diakenschap: daer over ick oock wel van trouwe Kercken-dienaren hebbe hooren murmureren: niet wt *ambitie* oft begeerten die sy hadden om die Ampten te bedienen, daer van ick vast gheloove dat die ghene die daer inne misnueghen hadden heel vreemt waren, maer om dat sy niet gaerne en saghen dat sodanighe Kerckelijcke Ampten als verhaelt, by sulcke die oock Magistraten waren bedient wierden, om alsoo in alles rechte *Collateraliteyt*, dat is, even-ghelijckheyt te houden, d'een int Geestelick, d'ander in Wereltlick: Doch dese cleyne exceptie is ten regard van dat kerckelicke Ampt alleen, en breeckt de voorsz in allen deelen soo effen gaende *Collateraliteyt* niet, neffens datse wederom daer in ghehouden werdt, dat ghelijck gheen Predicant tot Magistraet beroepen en wordt, soo en wort oock gheen Magistraet tot het Predick-ampt beroepen, ten ware by abdicatie van't selve Ampt, ghelijck *Ambrosius* die van Stadthouder Bischoep te Milanen wierdt: Hoe wel den aert van eene Wereltlicke Overheyte niet heel afgheleydt hebbende, soo sijne handelinghe met *Theodisio* wtwijst.

Dese *Collateraliteyt* alsoo int langhe by my beschreven, om de gheleghentheydt der selver te beter te doen verstaen, wort eenichsins aenghewesen by den Papistighen Decreet schrijver

Gratianum, die daer van aldus spreekt:⁵⁹ *De Keyser en neemt zich t'recht des Paus niet aen, ende de Paus en ghebruyckt den naem des keysers niet, vvant Christus heeft de Ampten van dese tvveederley macht, elck met hare eyghene werckinghen, daden, ende vveerdicheyden onderscheyden: alsoo dat de Christelicke Keysers de Bischoppen van doen heb-*
[22]

*ben om t'eeuvvige leven te become: ende de Bischoppen ghebruycken de Keyserlijcke VVetten alleen om t'beloop Vvereltlicker saecken: op dat alsoo t'Geestelijcke van t'VVereltlijcke onderscheyden zijnde, die ghene die Gode dient, sich niet en soude in tijdtlicke saecken invvickelen, ende dat die vvederomme in Godtlicke saecken niet presideren en soude, die met het VVeerlicke becomert is. Noch, Daer isser tvvee door de vvclcke voornamelick dese VVerelt geregeert vvordt: De autoriteyt der Bischoppen, ende de Conincklicke macht. Item, Indien de Keyser Catolijck is (tvvelck vvy segghen met sijnen oorlove) Soo is hy een Sone, gheen Bishop der Kercke: In t'ghene de Religie aengaet, moet hy van anderen leeren niet selve leeren: Hy heeft de Privilegien van sijne macht, die hy van Godt ontfangen heeft om de publijcke VVetten te bedienen ende gaede te slaen: Dat hy sich dan vvachte van als ondancckaer teghen Godt yet te attenteren, oft te doen teghen de beslyuten vande Hemelsche ordeninghen: vvant dat de Kercke aengaet, heeft Godt ghevilt dat door de Priesters versorcht ende bestelt soude vvorden, niet door de VVereltlijcke machten: vvclcke macht indiense gheloovich zijn, Godt ghevilt heeft dat sijne Kercke soudens ghehoorsaem zijn. Dat hy dan niet grijpe in een vreemt recht, noch in het Ampt dat een ander toe coemt, dat hy niet en arbeide om van dien afgebroocken te vvorden vanden vvclcken alle dinghen ghestelt zijn, op dat hy niet en schijne sich te vvillen opstellen teghen de vveldaden des ghenen vande vvclcke hy sijn eyghen macht intfanghen heeft: alsoo de almachtighe Godt niet en heeft ghevilt dat de Clercken ende Priesters der Christelijcker Religie vande VVereltlicke machten soudens gheordineert ende ondersocht vvorden, of dat sy de ghene die vvt hare dolinghen vvederkeeren, opnemen soudens: maer vvil dat sulcx vande Bischoppen ende Priesters gheschieden sal. De Christelijcke Keysers moeten hare executien den Kerckelicken persoonen niet voorstellen, maer ondervverpen. Dus verre *Gratianum*, *De Glosse*, die het haer mede hier toe segghen wil, lettende op de woorden:⁶⁰ *De Paus en ghebruyckt den Keyserlijcken naem niet*, beslyut, tot meerder bevestiginghe van dese *Collateraliteyt* aldus: *Indien dese tvvee machten verdeylt zijn, soo en heeft den Keysert'Svveert vanden Paus niet*: Ende allegeert tot bewys seeckere andere Decreten met dese redenen: *VVan het Keyserrijck is alleen van Godt*: ende wijst voort op een ander sijne *Glosse*, daer hy op een ghelijck Decreet argumenteert datmen het Keyserrijck niet en ontvanckt van den paus, ende dat de paus beyde de Sweerden niet en heeft: ende beslyut eyntelick dat hy ghelooft dat dese twee Ampten onderscheyden zijn, hoewel de Paus, seyt hy, sich de selve altemet alle beyde aenneemt.*

Wel is waer dat dit niet en accordeert met de voor-verhaelde *Extravaganten*, daer de Paus hem selven de volle macht over Keyser, Coninck, gheestelick ende wereltlick toe schrijft:⁶¹ Dan moet aenge-
[23]

merckt worden dat die ghene die eerst de auctoriteyt der Overheydt over hun geerne erkennen, ende niet en soudens hebben dorven weygheren aen de selve reeckenschap harer bedieninghe te geven allencxkens hogher ende hogher gheclommen ende ghesteghen zijn, tot dat sy hun propertgens daer neffens hebben ghestelt met oprechtinghe van een gheestelijcke ende Kerckelijcke jurisdictie ende regeringhe neffens de wereltlicke: De goede vroomen Keyseren ende Overheyden wijsmaeckende dat sy hun de Kerckelijcke regeringhe niet en hadden te bemoeien, maer hun mosten houden binnen de palen van hare wereltlijcke regeringhe, de selve dreygende met Godes toorn ende gramschap, want sy hun de Kerckelijcke saecken int minste hadden willen onderwinden, als of dat ware gheweest in een vreemt Ampt grijpen, ende Godts ordonnantie violeren: achtende dat het ghenoech was dat d'Overheyden zich droeghen als goede Lidmaten, of, so sy spreken lieve zoonen ende kinderen der Kercke, die haer executien de Kerckelijcke personen (soo t'lest-verhaelde decreet spreekt) onderwerpen, t'welck oock niet langher en heeft gheduert, dan tot dat sy t'eenemael t'hooft boven ghecreghen, d'Overheyden nae haer handt gheset, ende de selve, ofte nae haer pijpen doen dansen, ofte soo sy niet en wilden dansen op haere cadentie, met voeten ghetreden hebben. Daerom moetmen de tijden onderscheyden, ende daer in bemerken dat de Gheestelijcke niet soo hooch ghesproocken en hebben int begin als int

⁵⁹ Waer dese *Collateraliteyt* te vinden is: namelick by sommige Roomsghesinde. *Grat. dist. 96. c. cum ad verum.*

⁶⁰ *De Glosse op Gratianum.*

⁶¹ Hoe dese papistische *Collateraliteyt* accordeert mette voorgaende Papistische Superioriteyt.

midden, ende int midden niet soo ghebraceert als daer naer, als sy van *Ce-fa-ut, tot Ala-mi-re* gheclommen, jae tot *Ela* gheresen zijn, ende hun selven tot *vice Goden*, jae *Goden* selve ghestelt ende opgheworpen hebben. Sy en zijn oock soo ghestadigh niet gheclommen, of sy en zijn wel altemet een weynigh te rugghe ghegaen, ende een sportgen (al en waer het maer gheweest met den eenen voet) nederwaerts ghedaelt, lettende, op de ghelegentheden van zaecken ende personen, die altemet vereysschten datmen wat schoon spreekende soude, totdat het onweder ghepasseert zijnde, men bevonden heeft dat het maer en was wat te rugghe ghegaen, om daer naer met een volle loop te verder te springhen. waer van *Marsilius* (hier voorgenoemt) een bequame openinge geeft met dese woorden:⁶² *Op dese maniere dan (seyt hy) zijn de Roomsche Bisschoppen tot dese autoriteyt gecomen, eerst onder decxel van vrede te soecken, onder de Christgelovighe, hebben sy sommighe (die haer niet en vilden toestaen) gebannen: teghen de vvelcke sy oock daer naer datelicke ende persoonlicke sententie uyt gesproocken hebben: daer inne sy met eenige heel hardelijck hebben ghehandelt, namelijk met sulcke die niet veel machts en hadden, om haer ghevvelte teghen te staen, ghelijck sommighe particuliere personen ende Steden in talien, om dat sy haer rijck gedeelt ende ghescheurt zijnde, lichtelicker conden by stucken ende deelen onderdruckt vvorden: met eenighe vvederom vvat soeter ende sachter, te weten, met Coninghen ende princen, vvelcker macht ende ghevvelte sy vresen.*

[24]

Nochtans cruypen sy daer teghen aen, ende sonder ophouden soetgens voortslepende, slaen hare claeuvven allencxkens dan int een dan int ander, met usurpatie van jurisdictie, niet dervende alles teffens aengrijpen ende omhelsen, tvvelck oock d'oorsaek is vvaerom den Roomschen Keyseren ende der selver onderdanden dese alsoo te met insluypende mishandelinghe tot noch toe verborghen ghebleven is: Soo hebben dan de Roomsche Bisschoppen allencxkens d'eene iurisdictie voor d'ander naer in gesloct, bysonder tervvijle de Keyserlicke Stoel vaceerde ende ledich stont, alsoo datse nu de gheheele iurisdictie ende vvereltlicke bedvvinghende macht boven den Keyser hun selven derven toemeten. Dus verre Marsilius.

Dan de Jesuit Maldonat hier voor oock genoemt, slaet op dit stuck naghelen met hoofden, soo wanneer hy daer van op Matth. 13. uyt leyt Christi ghelijckenisse van t'mostaert zaet, t'welck, hoe wel het int begintsel t'minste is van alle zaden, opwassene nochtans wort het tot eenen soo grooten boom, dat de Vogelen des Hemels comen ende nestelen in sijne tacken.⁶³ *Door dese Voghelen (seyt den Jesuit) canmen nae de H. Schrift seer ghevoeghelijck verstaen, de Coninghen, Princen, ende alle die in hoocheyt ghestelt zijn, ende inden Euangelio ende de Kercke ghesustenteert, dat is, ondersteunt ende onderhouden vvorden, ghelijck te vooren de Coninghen ende Princen onder Nabuchodonosors schaduwen leefden, Dan. 4. vvant te vooren (seydt hy) vvas de Kercke in de republijcque, nu is de Republijcque inde Kercke. Sijn eyghen woorden zijn, Olim Ecclesia erat in Respublica, nunc Respublica est in Ecclesia. Te vooren omhelsde de Staet des Lants de Kercke, nu omhelst de Kercke den State des Landts. Wat dit te segghen is hebben alle Overheyden te mercken, Soo doende worden de Gheestelijcken voetster-Heeren der Overheyden, in plaetse dt d'Overheyden plaghen te wesen voetster-Heeren der Kercken: de Kercke een steunsel vanden Staet, daer de Staet plach te wesen een steunsel der Kercke. Ick weet wel hoe de Jesuiten dit soudon weten te gloseren, maer dencke niet dat eenich trouw Dienaer tot voordeel der Jesuiten dat doen sal, segghende dat oock de Kercke een steunsel is vanden State des Landts, van wegen de vasticheydt die Godt een Landt gheeft daer sijn H. woordt ghehandthaeft wort, twelck ick wel beken waer te zijn, maer ontken der Jesuiten meninghe te sijn, alsoo haer practique wat anders leert.*

Ende dit is d'oorsaek waerom sy altemet in dit stuck so claer niet en spreken, maer t'geen sy voor hebben met ingewickelde propoosten ende cleyne (voor alle man niet soo merckelicke) *cauteelkens* bedecken: als wannermen *Collateraliteyt* meynende spreekende ofmen die niet en meynde: staende nae de Hoocheyt termen ghebruyckt, als ofmen mette eeven hooghe macht te vreden ware, om alijt te moghen ee uytvlucht hebben, ende segghen, men heeft dese of die meningh ghehad, nae dat de saecken ende tijden mochten comen te vereysschen:

[25]

Ghelijck inden geallegeerden *Gratiano*, tegen de woorden van d'eene zijde, *De Keyser en neemt zich t'recht des Paus niet aen*: staen aen d'ander zijde dese woorden, *De Paus en gebruyckt den naem des Keyzers niet*. Men soude segghen dat de meyningh eenvoudelijck is, dat een yeghelijck by t'sijne blijven moet, sonder dat d'een op d'ander eenich voordeel nemen sal: dat eyscht pure

⁶² *Defens. pacis. p. I, ca. 19.*

⁶³ *Maldonat Iesuit commen. in Matth. cap. 13. p. 286.*

ende nette *Collateraliteyt* ende effenheyt, maer de woorden wel ingesien zijnde en staen niet effen, want wat bedinght de Paus? *dat de Keyser sijn Recht niet aengrijpen en sal.* Wat gheeft hy daer teghen den Keyser? *Dat hy s'Keysers naem niet ghebruycken en sal.* Welcke woorden (genomen nae de Letter) den Paus niet verder en verbinden, dan dat hy slechts den naem van Keyser niet voeren en sal: al taste hy dan noch soo diep in s'Keysers recht, den naem van Keyser naelatende, can quansuys niet achterhaelt worden. Den Keyser ter contrarie, zijn met de woorden aen sijne zijde gestelt de handen gebonden, van ich t'kerckelicke gantsch niet te onderwinden, want dat waer in s'Paus recht ghetreden nae d'uytlegginghe die daer nae volcht: dat zijn grepen. Noch klaerder is dt volcht: *De Keysers hebben de Bischoppen van doen om t'eeuvvige: de Bischoppen ghebruycken de Keysers om het tijdtlicke.* Noteert, *De Keysers ghebruycken de Bischoppen niet, maer (indigent) hebbense van doen:* De Bischoppen en hebben de Keysers niet van doen, maer (*utuntur*) gebruyckense: Hoe veel verschilt dat? en noch soudemen segghen t'waer wel ende effen ghesproocken: dat zijn de treecken.

Ende doorgaens hoe breed spreeket *Gratianus* als hy van t'Kerckelijck spreekt, hoe mager is hy spreekende van t'Ampt der Overheyt, ende hoe lichtelijck scheyt hy daer af? Doch en is niet te verwonderen dat een eersuchtich Mensch, sucht draecht tot sijne Professie, ende de selve uytbreet ten besten hy can. Maer waer op behoort een trouw Kercken-dienaer voornemelijk te sien? op waerheyt, ende niet op de Hoocheyt ende verheffinghe van sijne orde: die dan ghenoech verheven sal zijn, als sy op de schouderen der waerheyt ghedraghen wordt: *vvant Godt eert die hem eeren.*⁶⁴

Op dese *Collateraliteyt* zijn evenwel bliven staen alle die vande R.Kercke, die de overgroote Hoocheyt des Paus ende sijner Geestelicken hebben verworpen, ende ghedreven, dat hy als Gheestelick of kerckelick persoon gheen temporele Jurisdictione ofte macht en heeft over den Keyser, ende andere Wereltlijcke Overheyden.

Sodanighe zijnder vele gheweest, bysonder gheduyrende de overgroote beroerten ende schrickelijcke bloetstortinghen daer mede de Christenheyt, gelijk als overgoten gheweest is, ten tijden de Roomsche Bischoppen, de Keysers *Henricum, Fredricum, Ludovicum Bavarum, &c.* vervolchden, ende hun so opentlijck toeschreven, dat hen toe quam de macht de Coninckrijcken te transferen, ende gheven dien sy wilden, ende noch Huydendaechs die de moderaetste in dit stuck willen wesen onder die vande Roomsche Kercke ende genaem-

[26]

de Catholijcken, ende de Gheestelijckheyt gaerne binnen eenige palen ghehouden saghen, om soo niet buyten schreve te gaen alsse doen, sprecken also. Ick soude hier connen allegeren verscheyden Schriften in ouden tijden op dese materie wtghegheven tegen de usurpatie der Gheestelicken over het tijdtlicke, om aen te wijsen dat sy hen behooren alleen te contenteren met het gheestelijcke, dan is onnoodich:⁶⁵ Alleen den strijdt tusschen de Venetianen ende den Paus, ende menichten van *Tractaetgens* hier op geschreven, bewijzen claerlijck hoe gaerne die goede Luyden hu al te seer ghedrukt vindende met des Paus usurpatie, selve over het tijdtlicke, wel wilden dat sy het alleen soo verre mochten ghebracht hebben, dat sy sich alleen met het gheestelicke becommerende, hun met het tijdtlicke wilde laten bewerden: t'welck dan in effect is afschaffen de *Superioriteyt.* om te blijven by de *Collateraliteyt.*

Datter oock zijn gheweest Luyden Professie doende vnde Gereformeerde Religie,⁶⁶ t'zy Predicanten ofte andere die sodanighe *Collateraliteyt* ede even Hooghe Macht int hooft ghehad hebben, meyne ick niet dat yemandt die kennisse heeft van veele dinghen die inde Ghereformeerde Kercken ghepasseert zijn, ende in conscientie spreken willen, sal connen ontkennen. Tot proeve brenghe ick voor t'eerste *VVolfgangum Musculum*, een seer vermaert Schrijver der Ghereformeerde Kercke, die ick voor noch heb gheallegeert, die handelende van dese materie, dese woorden ghebruyckt: *De redene ende natuere eener rechter regeeringhe en can niet lijden datter onder een volck soudan zijn tvvee authentijcke machten, tvvee verscheyden VVetghevinghen ende Heerschinghen, anders dan by subordinantie, dat is, dat d'een onder d'ander staet: even alsoo vveynich als in een Lichaem tvvee hoofden vvesen connen.*⁶⁷ Dit verstaet *Musculus* niet alleen van sodanige twee Hoghe machten, daer d'eene onder d'ander niet en wil staen, ten aensien van t'Borgerlicke ende het Weerlicke: ghelijck de Gheestelijcke int Pausdom die selve int Civil ende Borgherlijcke onder de macht der Wereltlijcke Overheyt niet en wil staen: maer hy

⁶⁴ 1 Sam. 2. 30.

⁶⁵ Siet de Venetiaensche *Tractaetgens* binnen weynich Jaren wtgegeven.

⁶⁶ Datter oock zijn gheweest onder de gereformeerde die dese *Collateraliteyt* drijven.

⁶⁷ *VVolfgg. Musc. loc. com. de Magistratu pa. 1373.*

spreekt van die *Collateraliteyt*, ende even Hooghe macht die wy hier voor beschreven hebben:⁶⁸ namelijk daer de Kerckelijcken int Kerckelijcke niet staen en willen onder de macht der Overheyt, alsoo weynich als de Overheyt in het tijdtlicke soude willen staen onder de macht der Kerckelijcke. Want soo veel de Kerckelijcke aengaet die selve in het tijtlijcke niet en willen staen onder d'Overheyt, daer van heeft *Musculus* een Capittel apart int selve Boeck met desen expressen tijtel: of de kerckelijcke personen mede voor Onderdanen te houden, ende te achten zijn. Daer verhandelt hy t'point, t'welck onder alle de Ghereformeerde buyten questie is: maer op de plaets hier voor by my gheciteert, handelt hy vande saecke daer ick van spreekte, ende gheeft te kennen dat te willen segghen dat de Politijcke Overheyt, sy y dan Christen of niet, alleen [27]

t'segghen ende hoochste ghebiedt heeft in t'Borgherlijcke: ende dat de Kercke alleen het segghen ende hoochste ghebiedt heeft int Kerckelijcke, dat dat is een volck twee authentijcque machten, twee wetgevingen, twee Heerschappijen stellen, t'welck (seyt hy) niet lijdelyck en is, indien het gheschiet anders dan by subordinatie, dat is, dat d'een onderstae, te weten nae sijne meeninghe de Kerckelijcke onder de Overheyt.

Nu wilde ick wel eens weten wie dese Luyden zijn die dit drijven?⁶⁹ T'en zijn de Geestelijcken int Pausdom niet, want die willen, soo *Musculus* met waereyt seyt, niet alleen vande macht der Overheyt bevrijt, maer oock boven zijnn. Ten zijn de Doopsghesinde niet, teghen de welke hy oock een Capittel apart heeft, over t'geen sy van t'amt der Overheyt ghevoelen. T'zijn dan andere die gelijkse *Musculus* niet noemen en wil met eenighen eyghen name, soo wil ickse oock niet noemen, want sy zijn my te nae verwanten. T'is my ghenoech dat ickse beschrijve, ghelijck hyse beschrijft. Het zijn (seyt hy) *diemen hedendaechs Kerckelicke noemt, vvy soudense veel eer Pausselicke noemen moghen*. T'zijn die, seyt hy, *vvelcker ghevoelen is, dat sy den Magistraet (Noteert) niet meer in saecken van Religie toe en laten, dan dat die zy een Bevvaerder ende Voorstander vande Religie, ende der Kerckelijcker VVetten, op dat de Kerckenordeninghe enbevveechlick onderhouden moghe vverden*. T'zijn die, (seyt hy) *die lochenen dat een Magistraet als Magistraet (Nota) macht heeft Kerckelicke VVetten te maecken, ofte te vercondighen: maer houden dat dat alleen den genen aengaet die de Kercke representeren: vvelckers besluyten ende ordinantien door d'autoriteyt vande Magistraet behooren vast ende seecker ghehouden te vvorden, ende om sulcx te bevvijsen voort brenghe d'exempelen der Israelitischer Coninghen Hieroboam ende Achab* (De selve vindt men oock inde Waerschouwinghe) *overmits Godt die ghestraft heeft, om dat sy op haer eyghen goetduncken nieuwve ceremonien in Gods Kercke opstelden*. Dus verre *Musculus*, die daer by met ronde woorden verclaert, dat hy deser ghevoelen ende meeninghe niet en can toestaen, ghelijck ick mijnen halven oock niet en doe.

Verstaet men noch niet wie *Musculus* meynt, soo let op dese sijne woorden:⁷⁰ *VVy hebben dan (seyt hy) een ander ghevoelen als die hebben, die lochenen dat een Christelicke Magistraet gheen macht en heeft Kerckelijcke VVetten ende Ordonantien te maecken*.

Hier uyt is claer, wien *Musculus* met de voorsz woorden meynt, op datse niet elwers gheboghen ende geduydet werden. Dit seggen *Musculi* en verhael ick niet om yemant met sijn autoriteyt te drucken, want hy mede een Mensche is die feylen can: maer om alleen wt sijn ghetuyghenisse te vewijzen, datter zijn gheweest onder de Gereformeerde selve die dit ghevoelen van *Collateraliteyt* in't hooft ghehadt hebben: want wat sijn ghevoelen selve aengaet, of dat gron- [28] dich ende bondich is of niet, sullen wy hier nae sien.

Dit selve sal oock connen blijcken uyt verscheyden andere disputeren in Enghelant, tot Heydelberch ende elders, over dit stuck (met grote beroerten ende swaricheyden, inde Ghereformeerde Kercken gevallen) aengherecht, ghelijck de Tracktaten daer van ghemaect, de brieven daer van gheschreven, ende in openbaren druck al voor lang uyt ghegeven, neffens andere die noch niet in druck en zijn, claerlijck uytwijzen, hoe wel ick die alhier om goede redenen niet en specificere.

Wat dese Nederlantsche Kercken aengaet, wat sal ick segghen?⁷¹ sal ickse hier mede betichten? dat zij verre: sal ick segghen dat nieuwers Kercken-Dienaers en zijn die het op dien voet die *Musculus* soeckt omme te stooten, ghemunt hebben? dat is, die de *Collateraliteyt* by my te voeren

⁶⁸ *Hoe Musculus dit verstaet.*

⁶⁹ Van wien *Musculus* spreekt, ende wien hy het drijven van dese *Collateraliteyt* toeschrijft. p. 1383. p. 1369.

⁷⁰ p. 1373.

⁷¹ Wat hier van passeert in onse kercken.

beschreven, drijven? Hoe can ick? want ick in conscientie anders weet ende anders te betuyghen ghedwonghen worde. Ick weet wel dat sy t'woordt *Collateraliteyt* niet en gebruycken, ende en legh hun sulckx oock niet te laste: maer als t'gheene daer ghedreven ende ghemeynt wordt *Collateraliteyt* is inder waerheydt ende inder daet: waerom en soude ick de daet niet moghen uytdrukken met een woordt dat daer toe bequiem is, ende t'wesen der saecke onderscheydelick ende duydelick af-beelt? De questie en is niet om t'woordt, maer om de zaeck, ick houde het woordt, want de woorden sijn gevonden om de zaeck te dienen.

Soo segghe ick dan alsnoch datter sijn die *Collateraliteyt* ende even hooghe macht neffens d'Overheydt (in sulcker voeghen als die voor beschreven is) drijven. Ick en betichte de ghereformeerde Kercke hier mede niet (Godt is mijn getuyghe) ick en beschuldighe de trouwe Dienaers des Euangelij niet (de Heere weet het). Segghe oock niet dat die t'Schip derwaerts soecken te wenden, ontrouwe Dienaers sijn, dat zij verre, vertrouwende dat sy in goeder conscientien wandelen, ende meynen wel te doen. Ick en segge maer dat het dat is datter ghemeynt wordt, ofte immers dat uyt sommiger doen *Collateraliteyt* volghen moet, ende dat de voet die sy nemen ende drijven, *Collateraliteyt* mede brengt. *By exempel.*

Wanneer men openbaerlijck op den Predick-stoel uytroept dat de Magistraet int minste gheen macht en heeft een point van Kerckelijcke saecken aen te roeren, ghelijck de Predicanten gheen macht en hebben int minste eenige politijcque zaecken aen te roeren, ende daer op invoert de straffe *Ieroboams*.

Wanneer men in volle Sinodale vergaderinghe den Heeren Commissarisen doende professie vande Religie, van eene Christelijcke Hoghe Overheydt, op den selven *Synodum* ghecommitteert met schriftelijcke laste van aldaer te presideren, questie moveert op de *presidentie*, ende voort datelick weyghert nae te comen der Hogher Overheydt resolutie, aengaende t'ophouden voor eenen tijdt van eenighe Kerc-

[29]

kelijcke proceduren, teghens Kercken-dienaren, die hun beswaert vonden de Confessie ende Catechismus op een nieuwe maniere te onderteekenen, alleen onder dexel dat het een zaeck is waer van de kennisse de Kercke toe comt, ende niet d'Overicheyt, met woorden die ick om beters wille verswijghe, ende onder anderen dese, men moste Godt meer ghehoorsaem sijn als de menschen.

Wanneer men die ghene die over eenighe onbehoorlijcke Kerckelicke procedure aende overheydt clagen ende remedie versoeken, censureert, alleen om dat sy ghegaen sijn by den politijcken Rechter.

Wanneer men aen een Christelijcke H. Overheydt op een belastinghe gedaen van tot naerder onderrechtinghe eenighe personen onverhindert haren dienst te laten ghebruycken, schriftelick andtwoort dat de *judicature* dier saecke gheheel Kerckelijck zijnde, behoort tot een Kerckelicke vergaderinghe, dat is, tot den *Synodum*: Dat sy om ghener menschen wille haer yet connen laten benemen van sulcx als Godt hun als gheestelijcke Regeerders tot opsicht ende regeringhe sijner Kercke bevolen ende verordent heeft, met indirect verwijt dat die haer teghen de kercke opmaecken, vande Magistraten teghen de Kerck de handt wert gheboden: ende vermaninghe aende selve Christelicke Overheydt, datmen die gene die haer tegen de Kerck verheffen (als een zaeck die gheheel Kerckelijck is) aenden *Synodum* als een Kerckelijcke vergaderinghe renvoyeren sal.

Wanneer men de gene die van eene Christelijcke H. Overheydt verschreven sijn, om de selve in zeeckere Kerckelijcke zaecken te dienen van advys, te vooren gaet vermanen dat sy toesien van niet te doen tot preiuditie der Kercken.

Wanneer men by de selve Hoghe Overheydt ontboden ende belast zijnde om zeecker Kerckelijck different, voor een treffelijck Collegie daer toe ghecommitteert, te hooren, ende t'selve gehoord, met het selve Collegie te sien of daer gheschil is, ende sulckx bevonden zijnde, te arbeiden om t'selve te verghelycken ist doenlijck: met schriftelicke acte verclaert datmen wel wil bysitten om te hooren, maer datmen niet en verstaet met de selve assistentie ende teghenwoozdicheyt, de selve proceduren te approberen, of yet anders t'welck tot preiuditie vande kercke ende haer actie (soo wel *in re* als *in Rei modo*) ghehandelt soude moghen werden.

Wanneer men by de selve H. Christelicke Overheydt ontboden zijnde, t'zy om van eenighe Kerckelicke proceduren reechenschap te geven, t'zy om van eenighe differenten inde leere te confereren, weyghert, al op de voorsz exceptien vande Kercke ende t'recht der Kercke.

Wanneer men met openbare Remonstrantie eenen *Synodum* versoeckt aen eene Hoghe Christelijcke Overheydt, met opentlycke verclaringhe datmen op sodanighe Remonstrantie

Apostille begeert als men sal goet vinden, op dat men die de principalen, nemelick den gemeenen Kercken moge thoonen, ende dat als dan de selve Kercken
[30]

sullen doen soo sy te rade sullen vinden, etc.

In summa wanneer men daghelick, ende soo dickwils bynaest als men van eenighe Kerckelijcke saecken handelt, niet en hoort dan van t'recht, macht, auctoriteyt ende vrijheydt der Kercke, ende dat dit of dat d'Overheydt niet aen en gaet, als die inder Kercken ampt niet en mach grijpen, met beschuldiginghe van dese of die, dat sy t'recht der Kercken soecken te brenghen in handen vande politicque ende veele dierghelicke propoosten meer, die int openbaer ende int heymelijck in Kerckelicke vergaderingen ende daer buyten menichmael ghehouden worden, soo segghe ick dat men Collateraliteyt int hooft heeft. Ich en raek niet aen dat al over veele Jaren eens gheseydt is, dat (al waer de Kercken ordeninghe noch soo goet) men soude die niet aennemen, alleen om datse vande Overheydt comt. Oock en roere ick noch de groote ende t'gheheele Landt door ruchtbare oppositie niet teghen der H. Overheydt bevelen, al ghebouwt op den selven grondt. Ick en trede oock hier niet in eenich particulier *examen* of ondersoek, of alle dese ende dierghelijcke handelighen ende propoosten te prijzen of te laecken zijn, wetende dat se haer oorsaecken hebben, ende met haer omstandicheden becleet zijn, oock vastelich ghelovende dat die dus doen ende spreekken, meynen wel, ende nae conscientie te spreken ende te doen: hope oock dat dese aenwijsinghe niet qualijck genomen sal werden, alsoose maer en is van publicque saecken, ende diemen wel wil bekent staen: t'Is my voor dese reyse genoegh dese dinghen (die ick even-wel uyt de locht niet gheschept en hebbe) alleen exempels wijse te stellen, sonder yemandt daer inne te beschuldighen of te ontschuldighen, maer alleen om te doen verstaen dat ghene van alle dese dinghen met eenighen grondt, reden, of fundament gedaen of gheseydt en connen werden, dan ten respecte of ten opsien vande dickwils gheroerde *Collateraliteyt*, ende even hoghe macht tusschen d'Overheydt ende de Kercke, als twee Hoghe Overheyden, die beyde hoe wel in verscheyden saecken, nochtans onder een volck regeeren ende ghebieden in souveraniteyt: alsoo dat dese dinghen plaets hebbende, oock de *Collateraliteyt* plaets heeft: gelijk wederom de *Collateraliteyt* wel ghefondeert zijnde mede dit alles wel gefondeert is. Daer teghen indien de *Collateraliteyt* valt, soo moet dit mede vallen: moet die afzijn, soo moet alle sodanighe maniere van doen ende van spreekken af zijn.

Dus verre dan bewesen hebbende datter zijn oock in de gerefomeerde Kercken deser Landen, die de voorsz. *Collateraliteyt* ende even hoghe macht drijven, ende dattet derhalven gheen versierde *Collateraliteyt* en is, soo wil ick nu mijn gevoelen daer van verclaren: ende aenwijsen wat vande selve te houden zij.⁷²

Hier op segghe ick met een woordt *dat dese Collaterale*, dat is,⁷³ even hoghe ende in ghelijcken graet staende *macht moet af zijn*, ende
[31]

hebbe D. Gomarum hierin met my stemmende: die op t'lest van sijn discours (dit stuck aengaende) besluit datse niet en moet af zijn, maer af blijven, dewijle sy zedert de uytmonsteringhe des Pausdoms noyt en is op de bane noch op de beene gheweest, noch ghemeynt.⁷⁴ Wy zijn het dan hier ineens (de Heere zy ghepresen) dat sijne W. soo wel als ick de *Collateraliteyt* verwerpt. Van gelijcken doen oock de Nederlantsche Kercken in haeren 36. articule der Confessie mede nae t'gevoelen van sijne W. als die selver by brengt, tot bewijs dat die ghene die by de selve Confessie als schriftmatic wil len blijven, niet en moghen met eenighen schijn na de *Collateraliteyt* trachten ende jachten, of sy en slaen haer selven, ende brengen met haer eygen Confessie haer eyghen vonnis mede: ghevende daer mede sijne W. duydelick te kennen sijn verstant over t'selve artijckel soodanich te wesen, dat de voorsz *Collateraliteyt* daer mede verworpen word: t'welck ick van herten geerne aenneme, want daer uyt blijkt dat ick spreekende teghen de voorsz *Collateraliteyt*, tegen de Nederlantsche Confesse niet en spreke, maer daer mede accorde.

Alleenlijck dewyl wy doch inde saecke zelfs eens zijn,⁷⁵ wil ick sijne W. ende alle mijne medebroeders die de voorsz. Confessie gheteeckent hebben, bidden, eens te willen nae hare wysheydt overlegghen of het niet goet en ware inden eersten Sinode daer toe ghehoorich, dit selve tot

⁷² p. 30.

⁷³ Mijn gevoelen van dese *Collateraliteyt*.

⁷⁴ D. Gomari gevoelen accordeert hier mede. *Pag. 30.*

⁷⁵ Die teghen de *Collateraliteyt* spreckt accordeert met de Confessie.

weeringhe van alle verder dispute op dit stuck wat claerder uyt te drucken, ende tot dien eynde inden titel des selven artijckels, de welcke is *Vande Politijcke Overheydt*, t'woordt Politicke uyt te laten, ende den tijtel simpelck aldus te stellen, *Vande Overheydt*.⁷⁶ also het anders schijnt dat het woordt *Politische Overheydt* ghestelt wort om een onderscheyt te maecken tusschen dese ende noch eene andere Overicheydt, namelijk de Kerckelijcke Overheydt: ghelijck het oock van veele verstaen, ende daer door den Luyden int hooft ghebracht werdt datter tweederley Overheyden zijn, Kerckelicke ende Politische, t'welck dan weder een voet soude gheven tot de voorsz. by my tegenghesproockene, by D. Gomarum af-ghekeurde, ende by de Confessie verworpene *Collateraliteyt*: neffens dat met het weeren van dat woort oock gheweert soude zijn alle schijn van strijdt tusschen den titel aen d'eene, ende inhoudt des artijckels aen d'ander zijde, want indien het waer is dat het artijckel seyt: namelijk, *dat d'Overicheyts ampt niet alleen en is acht te nemen ende te vvaecken over de politie, maer oock de handt te houden aen het Heylighe Ministerium, om te vveten ende af te doen alle afgoderie ende valsche Godsdienst, t'rijc des Antichrists te destrueren: Iesu Chrifti Coninckrijc te vorderen, t'vvoort des Euangelij over al te doen predicken, op dat Godt van een yegelick geeert vverde, gelijk hy in zijn vvoort gebiedt*, so is oor waer datter maer een Hoghe Overheydt is onder Godt, beyde over t'politijck ende over t'Kerckelick, ende dien volgende, wanneer men dat Ampt beschrijven wil, en behoort men niet te segghen dat men beschrijven wil t'Ampt van

[32]

een Politische Overheydt, maer simpelijck van d'Overheydt, om t'bedencken van *Collateraliteyt* wech te nemen. Ende of schoon yemandt wilde segghen datmen soo spreekende anders gheen meeninghe en heeft, dan dat aen der Politischer Overheydt Ampt mede ghehecht is de hoochste opsicht ende autoriteyt over t'Kerckelicke: soo diende de meeninghe wel wtghedruckt om t'woordt Politisch wel te verstaen, alsoo het doorgaens naer t'ghewoonlick ghebruyck onder de Kercken-dienaren selve niet voor het gheheel, ghelijck het behoort, maer voor een deel alleen ghenomen wordt.

Doch of de *Synodus* dat soo versstaen, ende dienvolgende de voorsz tijtel sal willen veranderen of niet: t'is my voor dit mael ghenoech wte mondt *D. Gomari* te verstaen, dat de voorsz *Collateraliteyt* by t'selve Artijckel verworpen wordt, daer aen ick oock te min wil twyffelen, om dat in seekere Remonstrantie aen den Coninck van Spaignien voor, ende eene andere aende Heeren Staten, achter de selve Confessie in den tijdt als die eerst ghestelt was, ghedruckt, soo van t'Ampt der Overheydt in saecken van Religie wert gesproocken: (soo hiernaes ghesien sal worden) dat ick niet en sie hoe sulcx mette voorsz *Collateraliteyt* soude connen of moghen accorderen.

Soo houde ick dan met *D. Gomaro*, dat de voorsz Confessie int verwerpen van de voorsz *Collateraliteyt* met my stemt. Evenwel bidt ick sijne W. gants vriendelick, doch niet qualijck te nemen dat ick my (op alles wel lettende) noch niet ten vollen van sijn meyninge in desen en can verseeckeren. Ick meynde wel dat sijne W. roepende dat de *Collateraliteyt* most af blyven, sich reghelrecht daer teghen wilde canten:⁷⁷ maer hy doet my twijffelen door seekere sijne propoosten, ende merckelyck dese naevolghende: *Ghelijck de Dienaers des Godtlicken VVoorts staen onder den Keyser, alsoo staet de Keyser onder de vermaninghe ende straffinghe des Godtlicken VVoordts. Item: De Dienaers des Euangelij met alle Menschen, moeten haer buyghen onder haer Overheydt, als Politicque Herders ende Voester-Heeren der Kercke: Soo en is het oock niet vreemt dat de Overheyden soo vvel als Ondersaten onder Godts vvoort ghestelt vworden*. Hier stelt sijne W. voor eerst den Keyser, oft de Politijcke Herders ende Voester-Heeren der Kercke aen d'eene, Godts Woordt ende gebodt aen d'ander zijde, aldus: *Ghelijck de Dienaers des VVoorts staen onder den Keyser, alsoo staet de Keyser onder Godts vvoordt*. Hier en weet ick nu niet volcomelijck hoe sijne W. dit verstaet ende in wat saecken hy meynt dat de Dienaers des Woorts staen onder den Keyser, ende de Keyser onder Gods Woordt: namelijk of dat te verstaen is van alle dinghen, soo wel Kerckelicke als Politijcke, als inde welcke de Keyser Gode, ende de Dienaren des Woords den Keyser onderworpen zijn: of dat de onderwerpinghe der Dienaren des Woorts onder den Keyser van t'Politijcke ende Burgerlijcke alleen, ende d'onderwerpinge des Keysers onder Gods Woort van't Kerc-

[33]

kelijcke te verstaen is. De woorden van *Politijcke Herders ende Voester-Heeren der Kercken*, ghesproocken in conformiteyt van t'sessendertichste Artijckel der Nederlandscher Confessie, doen my ghelooven dat sijne W. het verstaet van alle beyde, t'welck so zijnde, en isser gheen

⁷⁶ Bedencken op de Confessie in dit poict.

⁷⁷ Naerder ondersoeck van t'ghene de waerschouwinghe hier van seit. pag. 28. I. 33. pag. 29. I. 6

Collaterale oft even-Hooghe macht: maer daer zijn machten ende diensten d'een onder d'ander geordineert ende gestelt, alsdus:

Gods Woordt

|

|

Keyser

|

|

Dienaeren des woordts.

Is dit des Waerschouwers ghevoelen, soo accordeert hy mette Waerheyte, ende so is oock goet te verstaen wat sijne meyninghe is, wanneer hy seyt:⁷⁸ *Dat als de Dienaers des H. Euangelij haer Overheyte trouwvelick hoeden ende voeden met Godes vvoordt, datse dat doen nae Godts ghebodt, ende dienvolghende nae den last van hare Overheyte: Soo dat d'Overheyte den Predicanten in dier voege onderdanich zijnde, Gode ende haer selven onderdanich vvordt.* Welcke woorden ick soo verstae dat de Hooghe Overheyte van Godt ghestelt is, om beyde t'Kerckelijck ende t'Politijcke te versorgen, ende dat de selve t'Geestelijcke doet bedienen door de Dienaren des Godtlijcken woorts: ende dat de Dienaren des Godtlijcken woorts, t'selve woordt bedienende nae Gods gebodt, tselve doen na den last van hare Overheyte, als die haer desen last van Godes weghe ende nae sijn woort heeft opgheleyt, om Gods woordt soo wel aende selve Overheyte selve, als alle andere te bedienen, maeckende haer selve daer mede Gode, ende de voorsz Dienaers (voor soo veel sy Gods woort leeren) onderdaen, even ghelijck *Traianus* Keyser van Roomen sijnen Lieutenant t'Sweert inde handt gaf: niet alleen om tselve voor hem, maer oock teghen hem te ghebruycen, inghevalle hy sich quame te verlooopen: ende ghelijck als alle vroome Princen haer de Justitie onderworpen: niet teghenstaende de selve van haren weghe, als daer toe van Gode ghestelt wordt bedient, dat sy de Ampten daer toe ordineren, ende de hoochste opsicht van dien alijt behouden. Dit alles is also oock mijne meyninge, so hier nae breder sal verclaert worden.

Maer de naevolghende propoosten daer sijne W. spreeckt van

[34]

de gheestelijcke Herders ende Predicanten onderdanich te zijn, schijnen wat verder te gaen, ende wat anders mede te bzenghen. Dit zijn sijne woorden: *Is dat den Keyser tsijne benomen, ende d'Overheyte te cort ghedaen, dat men seght dat de Schapen moeten staen onder haren Herder?* Ende daer nae: *Is het vreemt dat de Overheyden soo vvel als Ondersaten ghelijck de Dienaren Gods betaemt onder Godts vvort gestelt vvorden, ende als Schapen ende Leden sijner Ghemeynte hare gheestelicke Herders onderdanich zijn?*

Waer op te noteren staet, dat sijne W. eerst gheseyt hebbende dat d'Overheyden onder Gods woordt ghestelt zijn: stracx daer aen dat soo verclaert datse oock hare gheestelijcke Herders, die hy een weynich daer nae Dienaers des Evangelij ende Predicanten noemt, moeten onderdanich zijn: daer mede hy de saeck gheheel op een ander voet schijnt te willen stellen, dan men wel te vooren heeft connen mercken. Te vooren is gheseyt dat de Dienaers des Evangelij stonden onder d'Overheyte als Politijcke Herders ende voester-Heeren der Kercke: ende de Overheyte onder Gods woordt: ende bp ghevolge stonden de Dienaren onder d'Overheyte ende Gods woordt: ende d'Overheyte niet onder de Dienaren, maer onder Gods Woort alleen, twelck boven al is: ende dit hielt ick sijner W. meeninge te zijn, om dat ic niet en conde versinnen, hoe yemant eerst de Pausselicke *Superioriteyt* of Boven macht, ende daer naer de *Collateraliteyt*, ende even Hooghe macht verwerpende (ghelijck sijne W. met ronde clare woorden, soo hier voor aangewesen, hadbe gedaen) de saeck op eenigen anderen voet soude connen nemen als op desen, namelijk dat d'Overheyte een macht is van Godt, onder Godt gheordineert: ende dat de Kercken-dienst een dienst is van Godt onder d'Overheyte gheordonneert, om door ordentlicke last der Overheyte van Godes wegen de Kercke te bedienen nae Gods woort: ende daerom verstondt ick oock de woorden: Die Dienaren des woorts moeten sich buyghen onder hare Overheyte als Politijcke Herders ende voester-Heeren der Kercke, als ghesproocken vande Overheyte, ten aensien dat de selve zijn eerstelick Politijcke Herders, ghelijckse by de Heydenen ghenoeemt zijn, *Herders des volcx*, ende daer naer oock Voesters-Heeren der Kercken, ghelyckse de Propheet *Esaïas* noemt:⁷⁹ te weten, niet int Politijcke, maer int Kerckelijcke, ende als last hebbende van Godt t'Kerckelijcke soo wel als t'Politijcke te versorgen: Dat te weten t'Kerckelijcke naer Gods woordt, door de

⁷⁸ In wat sin des Waerschouwers gevoelen over dat stuck aen te nemen is.

⁷⁹ Esa. 49. 23.

diensten, ampten ende ordre in tselve aenghewesen:⁸⁰ Dit, te weten t'Politijcke nae goede Wetten ende Ordonnantien, die d'Overheydt machtich is te maecken in billickheyt ende oprechticheyt mede naer Gods wille, mitsgaders de diensten ende ampten hier toe vereyscht.

Aldus seg ick, heb ick de woorden *D. Gomari* eerst verstaen: maer nu begin ick te dencken of die woorden by de welcke de Overheydt wordt toegeschreven de qualiteyt van Politijcke Herders ende voester-

[35]

Heeren der Kercke, wel souden moeten soo ghenomen worden, dat het woordt Politijck soude aenwijzen, waer in, ende ten welcken aensien d'Overheyden Voester-Heeren zijn, namelick van t'Politijcke: aldus: De Dienaren des Woordts moeten hare Oberhyden als Politische Herders, ende Politijcke Voester-Heeren onderworpen zijn: In welcken sin d'Overheyden wel Voester-Heeren der Kercken zijn, maer hoe? Politijcke Voester-Heeren. Ende wat is dat te segghen Politijcke Voester-Heeren? Beduydt het Voester-Heeren, die met discretie, bescheydenheyt, Wijsheyt, ende omsichticheyt, tot rust ende vrede der Ghemeynte voeden: ghelijck t'woordt Politijck veeltijds in ghemeynsame propoosten genomen wordt, als men van een bescheyden omsichtich persoon, niet ten aensien van eenich ampt dat hy inde Politie bedient, maer ten aensien vande voorsz wijsheyt seyt: *T'is een man die seer politijck is*, of ist, dat sy alles wat tot der Stadt of s'Landts welvaren dient (daer van het woort *Politie* sijne heercomste heeft), soo wel gheestelijck als weerlijck mette hoochste opsicht versorgen, ende door behoorlijke ordre bedienen? Soo nam ick het eerst, maer schijnt nu anders, namelijck dat de Overheyden zijn Voester-Heeren der Kercke alleen int gheen het wterlicke, tijdtlicke, ende Borgherlicke aengaet, om namelijck de Dienaren des woordts de publicque plaetsen der Stadt ten dienst Gods geordineert, in te ruymen: de selve in haer bedieninghe ende ordre die sy hebben ende maecken met alle den aencleven vandien door het wterlicke Sweert ende macht te hanthaven ende te beschermen, ende voorts de melck, dat is, haer arbeys-loon ende onderhout, twelck d'Apostel t'vleeschelijck noemt, te versorgen.⁸¹

In deser voeghen dat woort nemende, stelt de *VVaerschouwinge* de Politijcke Herders tegen de gheestelijcke Herders: ende de Politijcke voedinghe teghen de Gheestelijcke. Ben ick dan hier inne bedroeghen, soo mocht ick oock wel in naevolghende bedroeghen zyn: Namelijck daer staet, dat de *Dienaers des Evangelij haer Overheydt trouwvelijck hoedende ende voedende met Gods vvoordt, t'selve doen nae Gods ghebodt; ende dien volgende nae de last van hare Overheydt*. Ick hebbe die woorden hier voor wtgheleyt, dat ick over al door t'woordt Overheydt verstaen, Menschen van Godt tot Overheyden ghestelt: Want dat is de *Overheydt*, die mede met Gods woordt ghevoet moet zijn. Maer nu begin ick te dencken of *D. Gomari* segghen, dat wanneer de Dienaren des Woordts Godts, d'Overheydt met Gods Woordt voeden, tselve doen nae den last van *Hare Overheydt*, door de woorden *Hare Overheydt*, wel mochte Godt selve verstaen, die hy daer te vooren den *Hemelschen Keyser* noemt, als die de Hoochste Overheydt zijnde,⁸² den Dienaren sijns woordts last gegeven heeft, om de Menschelicke Overheyden met Gods woordt te voeden. Hoewel ick nu teghen dit leste, namelijck dat de Dienaren des Evangelij van Gods wegen gestelt zijn, de Overheydt mede met Gods

[36]

Woordt te voeden, niet en hebbe, ghelijck hier nae breeder blijcken sal, soo segghe ick nochtans, dat by soo verre *Gomari* woorden dien sin hebben, by my hier nu aenghewesen, ick gants ende al in mijn opinie bedroeghen ben. Want zijn de Christelijcke Overheyden maer Politijcke Herders ende Voester-Heeren der Kercke, tegen d'andere geestelicke Herders ende Voester-Heeren onderscheyden, alsoo dat die alleen t'wterlicke ende lichamelicke: dese t'inwendighe ende t'gheestelicke alleen te besorgen hebben: soo segghe ick datmen wederom een pure loutere *Collateraliteyt* stelt, soodanighe namelick als ick te vooren beschreven hebbe, ende die ick meynde dat *D. Gomar* met my verwierp ende teghen sprack: ende dit bewijs ick met dese naevolghende aenwijsinghe.

God

Overheydt.	Kerckend:
Kerckend:	Overheydt.

⁸⁰ In wat sin des Waerschouwers gevoelen over dat stuck te verwerpen is.

⁸¹ 1. Cor. 9. 11.

⁸² pag. 28.

Hier hebt ghy ten eersten Godt boven al, als Hoochste Overheyte ende Autheur van alles: Dese stelt aen d'een zijde d'Overheydt, aen d'ander zijde de Kercken-Dienaren, in eenen graet ende Collateraliteyt: den Overheyden geeft hy te regeeren het Wereltlicke ende t'Politijcke (soo men dat noemt) ende wil dat de Kercken-Dienaers hen daer in gehoorsamen: De selve Godt stelt aen d'ander zijde de Kercken-Dienaers, desen belast hy te regeeren t'Gheestelicke ende wil dat d'Overheydt daerinne de Kercken-Dienaers onderdanich zijn. Indien dit sijne W. meyninge is, ende hy my nu vraecht of den Keyser hier mede t'sijne benomen, ende d'Overheyte te cort ghedaen wort: Ich segghe jae. Indien men in desen sin vraecht of het vreemt is, dat, gelijk de Dienaers onder d'Overheyte als Politijcque Herders moeten buyghen, alsoo oock d'Overheydt haer geestelijcke Herders moet onderdanich zijn? Ick antwoorde jae, ende segghe dat het vreemt is. Vraechtmen my of de Kercken-Dienaren niet *immediatè* (ende sonder datter yet tusschen comt) en staen onder Godt, om int Kerkelicke niemant boven haer te kennen als Godt alleen, ghelijck de Sou-

[37]

veraine Overheyte int wereltlicke staet onder Godt alleen, ende niemant en kent boven haer als Godt alleen? Ich segghe neen: ende segghe daer by dat dat is, de werelt willen wijs maecken dat men de Collaterale ende even hooghe macht verwerpt, daer men de selve nochtans inden grondt drijft ende voorstaet: want wat is *Collateraliteyt* indien dit gheen *Collateraliteyt* en is?

Ick was eerst verwondert datmen hier voor vande Pausselicke, notoire en alle de werelt door bekende *Superioriteyt*, maer eene *Collateraliteyt* en maeckte, selve teghen den geallegeerden text, die seyt, dat de Antichrist zich verheft *boven* al wat Godt ghenoeemt wordt, *niet neffens*: maer nu houdt mijne verwonderinge op, want ic sie nu datmen in alle manieren gesocht heeft alleen den *naem* van *Collateraliteyt*, die men so *ongheschickt ende hatelick* houdt te ontvlieden, ende men wel sach niet te connen ontgaen, sonder desen vont van de luyden wijs te maecken, dat de Pausselijcke *Superioriteyt*, maer eene *Collateraliteyt* en was, op dat sy wetende dat die by ons uytgemonstert was, niet eens op onse schuyllende *Collateraliteyt* en souden dencken, ende gheloven dat die den waerschouwer oft yemandt anders daer mede wilde beswaren, hun dede t'neeste onghelijck der Werelt.

Men claecht ende vraecht ofmen dese Goddelicke ordeninghe met de ongheschickte ende hatelijcke name van *Collateraliteyt* sal beswaren?⁸³ Buyten reden wort dit ghevraecht: want is de *Collateraliteyt* eene Godlicke ordeninghe, waerom en soudemen die Godlicke ordeninghe met haren rechte name niet noemen? Ten is genen naem den naem van *Ketterije* gelijk, die men nu niet dan int quade gebruyckt,⁸⁴ (hoewel die dickwils niet dan alle te lichtveerdich ende onbedacht, doch trouwe Dienaren aenghewreven wordt) dese naeme is eerlijck ende wort oock ten goeden gebruyckt: Ten is oock om de name niet te doen, maer om de saecke: is de saeck eene Godlijcke ordeninghe, de naem en salse niet hatelick maecken, want de naem is bequaem ende druckt de saecke uyt nae haer aert ende eyghenschap. Ten is gheen *versierde* naem, maer eenen ghebruyckelicken naem in verscheyden zaecken deser Werelt, inde welcke *Collaterale* ofte even Hoge macht plaets heeft: Oft wilmen sodanighe ordeninghe hebben, dat is inder daet zich neffens d'Overheydt (in manieren voor verhaelt) stellen, ende even wel den naem niet voeren? Is de ordeninghe Goddelick, men schaeme sich den naem niet, want in den naem is niet ongodelicx noch ongheschickts, even also weynich als inden naem van *Superioriteyt* ende Hoocheydt, die oock eene Godlicke ordeninghe, doch andere als *Collaterale* beteeckent. Wil men enckel den naem niet hebben, datmen dan de daet laet varen, want dit beken ick geerne, dat de naem van *Collateraliteyt* hatelijk is voor sulcke Onderdanen die haer stoel neffens d'Overheyte willen stellen, sonder, ende buyten Gods ordinantie: maer daertoe is goet raet, namelijck datmen om den hatelicken naem t'ontgaen, wijcke vande hatelicke daet.

[38]

Voor myn persoon houde ick d'ordeninghe die ick eerst meynde dat sijne W. met my toestont te zijn eene Goddelycke ordeninghe: maer niemant die die ordeninghe volcht, en behoeft te vresen datmen hem met den hatelicken naam van *Collateraliteyt* beswaren sal, aenghesien hij zich onder ende niet neffens d'Overheyte stelt, houdende de plaetse daer hem Godt bescheijden heeft. Maer indien sijne W. die ordeninghe soude meynen die nu lest is aangewesen,

⁸³ Of den naem van *Collateraliteyt* soo hatelick is.

⁸⁴ pag. 29.

so machmen die te recht met den name van *Collateraliteyt* beswaren, want *Collateraliteyt* een even Hoghe macht beteeckent, die op dien voet tusschen Overheydt ende Kercken-Dienaer ghesocht ende ghedreven wort, t'welck (alsoo het gheen Godlicke ordeninghe is) den naem (die anders in zich selven eerlich is) hatelick maeckt voor dieghene die aen de daet schuldich zijn.

Resteert nu dat ick dese ghewaende *Collateraliteyt* wederlegghe ende alsoo bethoone, dat indiense aen is, datse afwesen moet, ende soose af is, datse af blyven moet. Maer wat behoefte ick my in die moeyte te steecken? die seydt dat dit die rechte Godlicke ordeninghe is, comt toe te bewijzen datse Godt heeft in ghestelt: want men voor gheen Godlicke ordeninghe aennemen can dat Godt niet heeft inghestelt. Maer hoe soudemen dese *Collateraliteyt* bewysen, daer niemant den naem hebben wil dat hyse drijft, oock zelf niet wanneer hyse drijft. Die zich schaemt de saecke te belijden, hoe sal die bewys daer toe soecken?⁸⁵ Ende nochtans wordt de zaeck (gelijck wy gehoort hebben) onder de handt gedreven, by eenighe, hoe wel niemant de man wesen en wil. Daerom allegertmen oock altemet wel eenighe redenen die ten eersten aensien wat schijns te hebben schijnen, doch weder haest verdwijnen. t'Exempel vanden Coninck *Iosaphat* wordt veel hier toe ghebruyckt.⁸⁶ t'Wordt inde waerschouwinghe oock gheallegeert als *seer eerlick en leerlick, als een clare Spieghel, als een levendighe afbeeldinghe van een Godtsalighe regeeringhe, als een ordeninghe Godts*.⁸⁷ Soo isset oock, *Hy en vermenght d'Ampten niet, ende heeft een mishaghen in die ghene die in een vreemt Ampt grijpen*. Seer wel: *Hy heeft gheboden dat de Priesters soudenvvesen over alle saecken des Heeren, ende de Rechters over de Politijcke saecken ende verschillen: ende den Vorst Sabadia over alle saecken des Conincx*, t'Is alsoo: Maer indien men daer uyt beweeren wil dat ghelijck de saecken des Landts ende des Coninckx te Hove ende int Raedthuys, alsoo oock de saecken des Heeren ende der Religie, alleen tot kennisse vande Kercken-raden ende andere diergelycke Kerckelijcke vergaderinghen ghebracht, ende alleen daerom by de Kerckelijcke personen behooren verhandelt te worden, soo misbruyckten dit exempel. Want beneffens dat by eenighe seer ghedisputeert wordt of dese ordre Josaphats sodanighe zij gheweest als eenighe meynen, soo blijft dit in alle ghevalle waerachtich, dat beyde dese onderscheydene ampten ende diensten, van Josaphat zijn gestelt, diese beyde als

[39]

Souvereyn over alle beyde, haere lesse gheeft, ghelijckse oock beyde den Josaphat als Hooghe Overheydt blijven onderworpen, beyde hem Josaphat als Hooghe Overheydt van Godes weghen reeckening van haer bedieninghe mosten gheven: ende dat is my ghenoech, soo dat dit exempel niet alleen de *Collateraliteyt* van tweederley Regeringe, Geestelicke ende Wereltlijcke niet alleen niet en stijft, maer t'hoochste segghen der Overheydt, in saecken der Religie sterckelyck bevesticht.

Laet de Hooghe Overheydt met Josaphat de onder ampten vrijelick onderscheyden⁸⁸, laetse vrijelijck stellen aen d'eene zyde Godtsalighe ervarene deghelijcke mannen, tot opsienders over de Kerckelicke saecken, op dat d'erghernissen met bequame ordentlicke Christelijcke handelingen geweert, t'aller stichtelickste inden huys des Heeren betracht werde: ende aen d'ander zijde s'Landts regeringhe ende de Justitie doe bewaren, oock door achtbare, wijse, treffelicke mannen, daer toe ghequalificeert: Laetse beyde ampten vrij bepalen, op dat een yeder binnen sijne limiten blijve: dat is al seer wel, seer prijselijck, nuttich, jae noodich. Maer even wel moeten sy beyde in haere bedieninghe onder Josaphats opsicht blijven: oock sijne autoriteyt onderworpen zijn, ende niet seggen als sy van Josaphat, dat is, de Hooghe Overheydt, te Hove ontboden worden om reeckenschap te gheven, dattet Kerckelijck is, dattet tot Josaphats kennisse niet en hoort: dat Josaphat die ordre eens ghestelt heeft, ende daer mede sijn Recht quijt is, als dat uyt de handen ghegheven hebbende: ofte zich beroepen op eenighe andere principalen als alleen op Josaphat ende de Hooghe Overheydt die haer principael is: oock niet comen met laste van niet te doen tot preiuditie der Kercken preiudicie ende t'Recht der selver: want het comt Josaphat voornamelijck toe te sorghen dat de Kercke gheen preiudicie en lijde, want der Kercken preiudicie is sijn preiudicie, als die van Godt als hoochste opsiender over de selve ghestelt is: Hy is de opper bewaerder van t'Recht der Kercke: Sy moghen hem vermanen ende bidden dat hy het beware, maer datter bewaerders soudensijn van dat Recht, anders als van Josaphats weghen, dat is abuys. In somma, sy moeten alle tijdt ende ooghenblick sonder op eenighe andere principalen, op eenighe andere Meesters ende last te sien gereet ende veerdich zijn Josaphat met alle

⁸⁵ *Exempel van Iosaphat.*

⁸⁶ 2. Chron. 19

⁸⁷ pag. 18. pag 20.

⁸⁸ Nodich dat de d'Overheydt d'onder Ampten onderscheyde.

eerbiedinghe te onderrechten ende kennisse doen hebben, hoe sy in de zaecken (soo wel des Heeren als des Conincx) gheprocedeert hebben, ende sijne vorder ordre nae des Heeren woordt daer op verwachten. Is dit de meninghe soo ist wel: meyntmen het anders, ende namelijck dat Josaphat zich de Kerckelicke saecken onderwindende ende daer inne eenighe ordre gevende in een anders ampt grijpt, ende daeromme met Usa, die de handen aende Arcke sloech, verdient ghestraft te worden, so is men verre verdoolt, men misbruyckt dit exempel, men soeckt *Collateraliteyt*, men veroorsaect onghehoorsaemheyt teghen

[40]

d'Overheydt, men brouwt confusie, ende men stoot Godts ware ordeninghe onder de voeten. Wilmen seggen dat de Kerckelicke personen (als waren de Priesters ten tijden Josaphats) den Heere haren Godt reeckenschap gheven mosten: men seyt de waerheydt, maer t'selve mosten oock de politique Rechters doen, tot de welcke Josaphat oock seyde dat sy het Gherechte niet den menschen en hielden, maer den Heere: ende nochtans mosten sy even-wel oock den Coninc reeckenschap gheven: Even t'selve hadde oock plaets inde Priesters, ende t'een en strijdt niet tegens t'andere. Dus verre van dit eerlick ende leerlick exempel des Conincx Josaphats.

Indien nu de *Collateraliteyt* met die exempel niet versterckt en wordt, als het en doet, maer veel eer omghestoten: Soo en sie icker niet een inde gheheele Waerschouwinghe daer mede de selve gheholpen can worden:⁸⁹ want datter geseyt wordt vande gulden woorden ende voortreffelicke spreucken der Apostolen, *Men moet Godt meer gehoorsamen dan de menschen*: vande Godvresende stantvasticheyt die de Propheten ende heylige kinderen Gods voor Heeren ende Coningen gebruyct hebben, als sy teghen t'verbodt van menschen Gode zijn gehoorsaem gheweest: als namelick den Propheet uyt Juda, van Micha: van Moysis Ouders: van Moyse selve: van Sadrach, Mesach, end' Abed-Nego: van Azaria met sijne tachtentich Priesters: Dit alle te samen (segghe ick) ende wat des meer mach wesen op eenen hoop gesmeet, en can niet maecken om daer uyt te besluyten dat de Propheten, Priesters, ende andere Kerckelicke personen, soudén hebben de selve macht int Kerckelijcke, die de Coninghen hebben int Politique, t'welck hier eygentlick de questie is: ten can (segghe ick) gheen *Collateraliteyt* maecken, int minste niet. Indien men strijdt voor de *Collateraliteyt*, dit al en can daer toe niet een hayr helpen: indien men zich vande suspitie der selver bevrijden wil, alle dit en canse gantsch niet verschonen. Men can uyt dese exempelen anders niet besluyten dan dat, soo wanneer de Overheyden, niet alleen de Kerckelicken personen, maer oock anderen wie sy zijn, yet tevooren leggen, yet ordonneren ende ghebieden dat teghen Godt ende sijn ghebodt is, ghelijck den Raedt van Jerusalem, Jeroboam, Achab, Pharao, Nebucadnezar ende Usia deden: dat sy in sulcken ghevalle niet en mogen wijcken noch beswijcken, maer zijn gehouden sulcke Overheyden, mannelijc, met des Heeren woordt, als trouwe Dienaers Godts tegen te staen, jae al soude het hun t'leven costen: dit alleen canmen daer uyt befluyten ende anders niet, t'welck ick oock toe stae so te behooren met hert sin, ende ghemoet.

Maer dese manlijcke standtvasticheydt waer op steunt die? op een *Collateraliteyt* ende even hoocheydt? op een opinie diemen heeft, dat De Kerckelycke saecken alleen den Kercken-Dienaren toecomen te verhandelen, ende niet (soo men spreekt) de politique Magistraet; op een goet duncken dat de Hoghe Overheydt gheen macht en heeft

[41]

yet te ordonneren ofte te bevelen in kerckelicke saecken, dan nae den wil der Kercke. T'is verre van daer: Gheen van alle die Mannen, noch Apostolen, noch Propheten, noch Heylighe Kinderen Gods, noch Priesters, en hebben daer op ghedacht: Haer leer, leven, al haer doen ende laten wysen anders wt. Wanneer sy het oock daer op soudén hebben ghenomen, sy soudén (dat nochtans verre is) strafbaer gheweest zyn, als onghehoorsame ende rebelle teghen Godt ende d'Overheydt van Godt ghestelt. Daer is gheen questie geweest van Jurisdiction ende grijpinghe *in eens anders Ampt*, geenssins niet. Hare loffelicke ende Godtvreesende tegenstant is daer op gebouwt, dat dese Heeren ende Coninghen *haer Ampt, haer eyghen Ampt, t'Ampt hun van Godt opgheleydt*, t'Ampt dat hun toequam, hebben misbruyckt: midts dat sy in plaets vanden waren Godt daer mede te dienen, ende den rechten Godsdienst daer door te vorderen, d'Afgoden gedient, de valsche Godsdiensten ghevordert, ende hare Onderdanen, ofte inden waren Godsdienst beletten, oft om anders te doen als hun Godt bevolen hadde, hebben willen met haren bevelen dwinghen. Dit en ruste dan niet op eenighe macht ofte Jurisdiction, die de Mannen Gods wilden segghen haer toe te comen in t'Kerckelijcke, ende die de Overheydt haer wilde benemen: maer ruste hier op dat de Overheydt die onder Godt ende sijn woordt stondt, ende daer onder

⁸⁹ pag. 15, 16, 17, 18.

buyghen most, haer stelde teghen Godt ende sijn Woordt: dat de Aerdsche Coninghen rebelleerden teghen den Hemelschen Coninc, instellende sulcke Godsdiensten als hun goet docht: belettende den Godsdienst van den Hooghen Godt ingestelt dat sy (seg ich) valsche Godsdiensten voorstonden, ende d'authoriteyt hun van Godt verleent voor hem ende tot sijn dienst, misbruyckten tegen Godt en tot sijnen ondienst: willende voort dat hunne Onderdanen t'selve met goeden ooghen aensien, ende jae sonder een woordt daer toe te segghen al blindeling volghen soudent. Dat dit de meyninghe is blyet clærlyck wt de selve exempelen.

Godt hadde bevolen Jesum sijnen Soon te predicken,⁹⁰ ende vergiffenisse van sonden te vercondighen in sijnen Naem: *De Raedt van Ierusalem* baer teghen verbiedt t'selve.⁹¹ Daer past seer wel d'antwoordt der Apostelen: *Men moet Godt meer ghehoorsamen als de Mensche*.⁹² Godt hadde d'Afgoderije verboden: *Ieroboam* recht d'afgoderije op met eenen behendighen treck om daer mede sijn Roijck te bevestigen:⁹³ daer was het hooch tydt dat hen de Propheet bestrafte. *Achab* hadde de valsche Propheten ende looftuyters lief ende weerdt, ende wilde dat *Micha* oock soo soet soude sluyten als d'andere: spreekende t'gheen hy gaern hoorde, teghen t'gheen dat hem de Heere bevolen hadde. Hier was het meer als reden dat Achab antwoorde: *Soo vvaerachtich als de Heere leeft, vvat mijn Godt segghen sal, dat vvil ick spreeken*.⁹⁴ *Pharao* den Tyran gheboodt, men soude de Knechtskens der *Hebreen* dooden.⁹⁵ T'was recht dat de Ouders Mosis

[42]

soo wreedden onnatuerlijcken ghebodt ooc teghen haer eyghen kindt niet en ghehoorsaemden.⁹⁶ Desghelijcx *Moses* met groote reden de versmaetheyt Christi meer achte als de schatten van Egypten. De *Coninck Nebucadnezar* ghebiedt op straffe des doots, men sal sijn gulden Beeldt aenbidden: t'is meer als noodich al soudemen duysent dooden sterven dat *de Knechten Gods* dat weygheren.⁹⁷ *Vzias* neemt het Wierooock-vat, en wilt gaen roocken op den reuck-Altaer. T'is loffelick dat de *Priesters* dat niet en willen lijden: want (ghelijck *Azarias* seer wel seyde) T'en quam hem niet toe, maer den Priesteren Aarons kinderen: ende daer van was expresse Ordonnantie Gods.⁹⁸ Ende waerom ist dat Godt niet en heeft willen de offerhanden, op die tijdt, ende tsedert het instellen van t'*Aronische Priesterdom*, wt niemands als alleen *Aharonis* ende sijnner kinderen handen ontfanghen, anders dan om eerst de Joden te leeren dat hy niet dan door Christi offerhande alleen (die door dien gheheelen offerdienst afghebeeldt wierdt) en wilde versoent zijn: ende ons Christenen, nae, te doen verstaen, dat hy de offerhande van lof, dancksegginghe ende ghebeden, niet en wil ontfanghen dan in ende door *Christum*. Maer t'is vry wat anders de saecke vande Religie ende Godsdienst versorghen, bestieren, ende regieren, ende de hoochste opsicht daer op houden: wat anders selve den Dienst betreden, ende de Sacramenten bedienen: t'gunt was *Uzia* gheoorloft, jae hy was het schuldich: Dit was hem ongheoorloft, den Coninck in t'*eerste* teghen te staen soude sich *Azarias* wel ghewacht hebben; maer t'*leste* niet toe te staen was sijn Ampt naer des Heeren wtduckelick woordt ende bevel. Maer wat dient dit alles om de suspicie van *Collateraliteyt* te weeren, oft om de selve te beweerden? niet met allen.

t'Is dan voorwaer wel bedenckens weerdt, waer toe sijne W. alle dese exempelen soo dicht op malcanderen ghetast heeft willen invoeren: Exempelen (segghe ich) die al te samen genomen zijn van trouwe Dienaers Gods, die haren overheyden ghehoorsaemheydt gheweyghert hebben in zaecken strydich teghen Godt ende sijn uytghedruckte ghebot: Exempelen dien tot een Fundament ghegheven wordt de vrijmoedighe ende gulden spreucke der Apostelen, *Men moet Godt meer ghehoorsaem zijn als de menschen*. Waer toe (vrage ich noch eens met oorlove vanden waerschouwer) dit op desen tijt ende in dit schrift dus breet verhandelt? aengesien d'onbekende vermaner (die zich doch haest (soo ick hoore) bekend maecken sal) niet een eenich woordt van dese materie en rept, immers so veele my daer van voorstaet? waeromme doch dit nu soo ernstich, soo vuyrich, ende met sulcken cracht inghedrukt ende ingheprent, als oft nodich ware zich nu wederom met die Exempelen te wapenen, met de welcke gewapent zynde de vrome

⁹⁰ Mat. 28.19 Luc. 24. 42.

⁹¹ *Vanden Raedt tot Ierusalem*.

⁹² Actor. 4. 18

⁹³ *Van Ieroboam*. Exod. 29.3 4. 5. 1. Reg. 12. 28. 29.

⁹⁴ *Van Achab* 1. Reg. 22. 13. 14. 17. 18.

⁹⁵ *Van Pharao*.

⁹⁶ Exod. 1. 16. Exod 2. 2. 3. Hebr. 11. 26.

⁹⁷ *Van Nebucadnezar*. Dan. 3. 4. 5. 6. ende 16. 17. 18.

⁹⁸ *Van Vzias*. 1. Chron.16. 17. 18. Num. 18. 1.

Martelaren eertijds haer liever aenstaecken hebben laten branden, dan dat sy hun nae t'bevel des Coninx teghen Gods ghebodt met den Afgodendienst soudē hebben willen besmetten?
[43]

Sijne W. sal moghelijck wederom baghen of dese leere, *van Godt meer als de mensch te ghehoorsamen* niet goet en is, ende nodich der Ghemeynte Gods inghedrukt? Jae trouwen: de vrome Christenen moeten hier van ghewaerschouwt zijn eer het gheschiede, op dat sy (soo Christus spreeket) t'selve ghedencken als het mocht (dat Godt verhoede) comen te gheschieden.⁹⁹ Maer sijne W. weet datmen niet en predickt van allerley materie op eenen text. Sijnen Text in effecte was *de vermaninghe tot vrede*, met recht ende met waerheyt, soo ghenoeemt, hoewel syne W. de selve notoirlick ende met groot onghelyck misbruyckt tot een occasie van Oorloghe, ende meerder misverstandts inde Kercke Gods. Maer soo gheseydt is, dese *vermaninghe* en vermaent van dese materie niet, soo en behoefde daer tegen van gheene soodanighe *vvaerschouwinghe* ghedaen te worden. Syne W. sal segghen dat hem gheoorloft is gheweest (doe hy doch int schryven was) oock van dese materie te spreekē, overmits het woordt dat ick ghesproocken hadde vande *Collateraliteyt*. Maer dit was inder Mo: Heeren Staten Camer ghesproocken, niet in druck uytghegheven voor alle de werelt: Oock weet ich dat het effect, sin ende meninge vande selve materie van *Collateraliteyt*, mogelyck oock t'woordt selve by my ende andere ghesproocken is gheweest, al inde selve Camer van haere E. M. ende bycans op den selven tydt in sijner W. teghenwoordicheydt met aenbiedinghe van daer van met sijne W. te handelen tot onderrechtinghe der Overheydt die daer tegenwoordich was, sonder datmen doe een eenich woort, daer tegens uyt syner W. mondt gehoort heeft. Ende in allen gevalle en conde dat, woort sijne W. geen occasie geven tot dit discours, aengesien hy beyde naem ende daet van *Collateraliteyt* verclaert met my te verwerpen.¹⁰⁰

Sijne W. (oordeelende van t'gheen hem onbewust, ende God den herten kenner alleen bewust is) geeft te kennen, dat het my te doen is geweest, om d'Overheydt te pluymstrijcken, ende teghen de goede ordeninge onbroederlijck op te hitsen. Godt den welcken ic diene ende voor den welcken ick stae, weet dat my onghelijck gheschiedt. Meer en sal ich op ditmael daer teghen niet segghen. Alleenlijck wordt ick ghedwongen, een *Teghen vvaerschouwinghe* te doen aen allen Predicanten, Ouderlinghen, Diaconen, Borgheren, inwoonderen deser Landen, Lidtmaten der Christelicker Ghereformeerde Kercken, mijne B. Broederen ende Susteren inden Heere, dat indien bese waerschouwinghe *Doctoris Francisci Gomari* wil segghen (dat ick niet en wete, niet en segghe, niet en ghelove, maer even-wel by velen so verstaen gheduydt, ofte, soo ick't wil houden misduydt wordt) dat onse Hooghe Overheydt, namelijk de Mogen: Heeren Staten van Hollant, ende West-Vrieslandt, in alle de swaricheyden die nu zedert eenighen tijdt herwaerts ghevallen zijn in Kerckelicke saecken yet gheordonneert, besloten, belast ende bevolen heeft, aen eenighe Kerckelycke vergaderinge of personen, strijdich tegen Godts woort

[44]

ende dat daerom een yegelijck soude moeten verdacht zijn om de gulden spreucke der Apostelen *Men moet Godt meer ghehoorsaem zijn als de Menschen*, teghen de voorsz Overheydt te ghebruycken, so segghe ick dat sijne W. de voorsz Overheydt te cort doet, ende daer inne niet en behoort gheloof te worden.

t'Is qualick ghedaen de Overheydt te pluymstrijcken: maer t'is immer soo grooten quaet, jae erger, den goeden Gemeenten een quade impressie ende inbeeldinghe te gheven van haere Overheyden, ende dan bysonder van d'onse, die den lof heeft van meer voor de Christelycke ghereformeerde Religie, ende den welstandt haerer ghemeynten gedaen ende gheleden te hebben nae haere ghelegentheydt ende ghestaltenisse, als eenige Republicque ter werelt, ende die noch versch eene loffelijcke Resolutie, van daer inne met Gods ghenade ende ghelijcke couragie te volherden ghenomen heeft. t'Gint leydt sijne W. my t'onrechte te laste: dit en legh ick sijne W. niet te laste, maer achte nodich dat de goede Ghemeynte teghens soodanighe inbeeldinghe ghewaerschouwt werde. Den tijdt sal oock leeren, dat t'ghene men stroyt te schuylen achter de geresene misverstanden, sonder evenwel t'kindt eenen duydelicken name te geben/niet en is dan enckel leugen ende wint, die door den leugen-geest uyt geblasen zijnde om de Kercken te beroeren, vande archdenckende suspicieuse gepassioneert ende al te licht gelovende, ende d'aensienlicheyt der gener die het seggen, veele te veel toeschrijvende menschen, al te haest geschept ende ingheaesemt wordt, Godt ende den tijdt sullen leeren

⁹⁹ Joh. 16. 4.

¹⁰⁰ pag. 11.

datmen die personen (daer op men het gheladen heeft) soo doode als levende onghelijck doet.

Ende wat d'Overheydt aengaet, die heeft haer in dese gheheele saecke Christelijck ende wel ghedragen, ende soude wel hebben weten de saecke nae haer wijsheyt ende Christelijcke moderatie ende gewoonlicke bescheydenheyt met meerder stilte uytte wege te leggen, wan dese met de naem geloochende, metter daet gepractizeerde *Collateraliteyt* niet en waer inde wege geweest: de voorneemste oorsake mijns bedunckens vande lanckduericheydt der misverstanden. Ich weet den oorspronck ende ghelegentheydt der gheheeler saecke (onberoemelijck ghesproocken) soo wel als ander, ben inde Conferentien tegenwoordich geweest: hebbe daer gesien ende ghehoort watter ghepasseert is, ende merchelick hoe zich d'Overheydt daer inne ghedraghen heeft: weet ooch wel de resolutien die op de Kerchelicke swaricheyden (elders ghevallen) genomen zijn, ende wat voort daer inne ghedaen ende ghehandelt is, tot deser ure toe dat ick dit schrijve, ende segghe datter niet en is ghedaen dat teghen Godt ende sijn woort is, noch yet int minste bevolen daer op men met eenigen schijn ghehoorsaemheydt mach weygheren, veel weynigher der Apostelen Christi woorden tegen so eenen Godtlosen Raedt gesproocken, als den Raedt van Jerusalem was, die oock meer uyt Kerckelicke dan politicque [45]

personen bestont (op datmen niet en meyne dat het juyst de politicque zijn, die wat ghebieden dat teghen Godt is) teghen onse Overheydt misbruycken. Ich segghe de waerheyt, ende meriteer so veel gheloofs als andere: indien niet, datmen rebenen gheve. Heeft d'Overheydt anders ghedaen datmen den Bybel opslae, verthoone waerin, ende sulcx d'Overheydt aenwyse op dat sy haer wachten moghe. t'Is iniurie ende groote iniurie, teghenstellinghe te maecken tusschen den Heylighen Gheest die t'eene, ende de menschen die t'ander gebieden, sonder dadelick te verthonen waer in, met bewys daer by, bysonder als men te doen heeft met eene Godtvruchtighe Overheydt, die horen wil ende verclaert te vreden te zijn van hare bevelen af te staen, soo haest sy de bevelen des Hemelschen Keyzers sien sal.

De lessen die de Waerschouwinghe voort doet aende Predicanten:¹⁰¹ *Eerst*, vande Overheydt wel te ghehoorsamen, als sijt maer connen doen sonder teghen Godt te misdoen, daer nae, van haer Ampt wel te betrachten: in t'Goddelicken woordt suyver ende vol te leeren: de Sacramenten trouwelick te bedienen: ende de beproevinghe mette bevestinghe der Kercken-dienaren, midtsgaders de Sleutelen des Hemelrijcx ende Kerckelicke tucht, in Godtvreesentheydt te oeffenen: alsoo dat sy daer van geenssins afwijken moeten/noch moghen:

Dese lessen, segge ick, zijn altemael goet, ende moeten neerstelich worden achtervolcht, nae de vermaninghe ende exempelen der Heyligher Apostolen, die mede wel staen wtghedruckt. Maer dit al en Dient noch niet tot de saecke die verhandelt wordt, t'zy om yemandt vande gesochte even-Hoocheyt te suyveren, t'zy om de selve te beschermen. Gheen van allen desen en is oyt in gheschil gheweest, noch by eenich trou Dienaer der Kercken, noch by eenighe Christelicke Godtsalighe Overheydt. Even-wel dienen sommige exempelen, die alhier als tot bewijs van t'rechte ghebruyck der Sleutelen ofte Discipline ende Kercken-tucht worden inghevoert, wat naerder inghesien.

De Godtvreesende oeffeninghe der Sleutelen, die, ende soose den Dienaren Jesu Christi te oeffenen ghegeven is:¹⁰² nae Christi woordt stae ick van herten toe, wenshende met veele vromen dattet daer mede in onse Kercken beter stondt als het doet: maer datmen dien dienst misbruycken, ende Christi arme Leden onder dat dexel soo bejeghenen: ende Keyseren ende Coninghen soo mette Sleutelen om d'ooren slaen soude, als wel is gheschiet in ouden tijden, ende andersins, t'zy verre van my, ende alle vrome Dienaren dat sy dat soudent toestaen. De Waerschouwinghe staet het oock niet toe: want sy spreekt van *Godtvreesende oeffeninghen* der Sleutelen: maer eenighe exempelen die daer toe werden inghevoert, en zijn in mijn ooge sodanighe niet, datse ons staen nae te volghen.

T'eerste exempel daer ick wat op te segghen hebbe,¹⁰³ is van den gheestelicken Herder, die sich niet ontsien en heeft *Philippum* den [46]

allereersten Christelijcken Keyser (soo de Waerschouwinghe hem noemt) van wegghen syn ergherlick strafbaer leven vande he Ghemeynte te houden, ende tot beteringhe, ende schultbekentenisse te vermanen.¹⁰⁴ Voorwaer hy was het wel weerdt: want wat een slecht

¹⁰¹ Van t'Ampt der Dienaren int gros. pag. 20

¹⁰² Vande oeffeninghe der Sleutelen.

¹⁰³ Van Philippo den Keyser.

¹⁰⁴ *Sex. Aur. Victor.*

Arabisch Soldaet, oft (soo eenige segghen) van eenen seer vermaerden *Arabisschen* Straet-schender gheboren, ende om sijne feyten van Wapenen tot staet ghebrocht zijnde, heeft hy eerst den vroomen ende wijen *Misitheum* des Keyzers *Gordiani* (die noch jonck van was) principaelste Ampt ende Raetsman (soo eenighe betuyghen) van cant gheholpen, ende van leven ter doot doen brenghen:¹⁰⁵ ende daer nae sijnen Meyster ende Heere selve, die hem wt den dreck opgheholpen, ende soo veele weldaden bewesen hadde: namelijk dien jonghen vroomen Heldt, die van allen soo seer ghelieft ende ghepresen was, den Keyser *Gordianum* schandelick ende wreedelick vermoort, ende sich selven alsoo (met hulpe van t'Chrijchsvolck) tot Keyser ghemaect ende opgheworpen.¹⁰⁶ Het was (segge ich) wel billick, dat dese gheestelicke Herder (die eenighe meynen dat *Fabianus* Bischoep van Romen gheweest zy) soo een Heydensch Mensche met sodanighen moogt ende schelmstukken bevelekt, niet en wilde lichtveerdelick totte Christelycke Ghemeynschap toe laten, sonder hem eerst tot schultbekentenisse ende beteringhe te vermanen. Maer datmen hem op soo een simpel verhael *Euseby* tot eenen soo ijverighen Keyser maeckt, ende als tot een Sant verheft, om dat hy nu ghecomeen zijnde daer hy wesen wilde, namelijk totte Keyserlicke Croon, den ootmoedighen Christen maeckt: ende sich quansuys niet en schaemt sijn leven te beteren, ende sich onder de ghewoonlicke tucht der Kercke buycht, dat gheeft my wonder.

Soude het niet connen zijn dat dese loose Arabier nae de gelegentheyt sijner saecken, op die tijdt wat anders daer onder sochte? souden de arme Christenen (die doe soo jammerlijck met het cruys gedrukt waren) niet wel wat met hem door de vingher ghesien hebben, op hoope van door hem als door den eersten Christelijcken Keyser eens verlost te worden? Men sal segghen, dat wan *Fabianus* dat hadde ghesocht, hy hem sodanighe Censure niet en soude hebben opgeheyt om hem niet te vervreemden: Ick antwoorde dat sulcke Censuren ende t'ootmoedich buyghen onder de Kerckelicke discipline mede altemet ter saecken dienen, ende datmen wel hypocriten heeft ghevonden die daer inne voor eenen tijdt gheen swaricheyt ghemaect hebben, als sy maer daer onder schuylen ende haer personagie spelen mochten. Men soude hier van wel exempelen vinden die van oudtheyt noch niet verschimmelt en zijn. Oock scheen de ghelegentheyt der Christelijcker Kercke doe ter tijdt wat meerder strengicheydt te eysschen. Maer wat ijver ede beteringhe des levens heeft doch dese Keyser ghethoont, om voor soo een ijverich Keyser ten thoone ghestelt, ende als een exempel navolghens weerdich der Christelicker

[47]

Ghemeynte voorgedragen te worden? wat is doch op sijne bekeringe ghevolcht? wat heeft hy doch nu (soo een machtich Keyser zijnde) de arme Christenen te vordeel ghedaen? Niet altoos, niet meer dan of hy noyt gheweest en ware: Want d'arme Christenheydt even-wel onder t'cruys ghebleven is, noch wel ontrent tsestich Jaren nae sijnen tyt, hoewelse altemet tusschen beyden eenighe verlichtinghe gecregghen heeft, selve onder eenighe Heydensche Keyzers. Soude dan wel alle sijn ijver ende levensbeteringhe in dit bloot buyghen onder de Kerckelycke discipline ghesmolten zyn? is alle de heylicheyt daer inne ghelegghen? is hy daerom weerdte een ijverich Christen Keyser ghenoeemt te worden, om dat hy zich soo ghewillich onder gheeft? is dat alle de vreesse Gods die hy met de wercken selve verclaert?

Maer om den Leser uyt den droom te helpen laet ons *Eusebium* den Kerckelicken Historie schrijver (die inde waerschouwinghe op de cant gheciteert wordt) selve hooren spreekken, ende sien wat zeeckerheydt hy heeft van t'gheen hy seydt. Dit zijn sijn woorden:¹⁰⁷ *Van Philippo vordt gheseydt, dat devvil hy Christen vvas, ende zich op den dach datmen de leste Vigilie van Paesschen hielt inde gebeden by de Christelijcke Ghemeynten als een lidt der selver vville voegghen, vanden opsiender der Kercke niet en is toeghelaten ghevveest, sonder eerst sijn sonden te belijden, ende zich te voegghen neffens die ghene die om harer sonden vville ondersocht vvierden, stellende zich ter plaetsen daer die stonden die penitentie deden: Anders, soo hy dat niet en dede, soude hy niet toegelaten vorden om dat hy in veelen schuldich vvas. VVort oock gheseydt dat hy zich gevvillich heeft onder ghegheven, ende sijn oprecht Godtvresende ghemoet met de vvercken selve verclaert heeft.*

Dit ist al dat hy van desen Philippo seydt. Maer wat zeeckerheydt heeft *Eusebius*? Men seydt het (seyt hy) tot twee mael toe. Merckt. Eerst en weet *Eusebius* niet of het zeecker is dat Philippus Christen gheweest zy, ende dat sijn gheestelicke Herder hem sulck een schultbekentenisse heeft

¹⁰⁵ *al. Timescleum. Iul. Capitolin. ende Ammanianus Marcell.*

¹⁰⁶ *Chronicon Car.*

¹⁰⁷ *Euseb. Hist. Eccl. lib. 6. c. 34.*

opgheleyt, maer, *men seydt het*.¹⁰⁸ Ten anderen is *Eusebius* niet zeecker of hy zich ghewillichlich onder gegheven heeft, maer, *men seydt het*. Een heerlick fundament om soo een gebouw daer op te timmeren. Waerom en druckt de waerschouwer uyt *Eusebio* (dese historie verhalende) dit *Euseby men seydt het* niet uyt?¹⁰⁹ Ten soude dan mogelick soo veel gheloofs niet gehadt hebben. Met recht: want meest alle Historij schrijvers dit stuck roerende spreekken daer van twyffelachtich. *Zonaras* ghetuycht dat hy de Christelycke Religie toeghedaen is gheweest, oft veel liever (soo eenighe segghen) dat hy t'Christelijcke ghelove aenghenomen heeft. *Carion* laet het oock af-lopen met een *Narrant*; sy segghen het. Een ander spreeket daer van aldus, *Daer sijnder die segghen dat Philippus niet vreemt en is ghevveest vande Christelicke Religie, maer des Mans trouwveloosheydt is soodanich ghevveest, dat dat ghetuyghenisse niet en behoort ghelooft te vvorden*. Ende noch een ander: *Dat hy trouwvlooser zijn-*

[48]

de als de trouwveloosheydt selve, de Christelicke Religie veynsde om sijne boeverije te bedecken, dit en is voorwaer genen groten lof: ende en accordeert niet wel met de eere die hem de waerschouwinghe geeft. Maer wat is dit doch voor een *ghevvoonlijcke Kercken-tucht* gheweest, daer onder dese Keyser zich gheboghen heeft? dat die ghene die aen bose stucken schuldich zijn, haar in de gemeyne gebeden by de gelovigen niet en mogen voegen? datmen die op een besondere plaetse stellen sal by malcanderen, Keyseren ende Coningen so wel als andere ende neffens d'andere, ende alsoo haere boetveerdicheydt eenighe daghen lanck beproeven? Is dit de ghewoonlicken Kercken-tucht, ende isse goet, waerom en houden wy die ghewoonte in onse Kercken niet? isse quaet, waerom prijstmen seer? isse prijsselijck geweest voor die tijt, niet voor dese, so canse d'een tydt goet d'ander tyt quaet zijn: soo machmen oock veranderen nae ghelegentheydt van tyden, en is dat soo, hoe pastse dan op onsen tijdt? ende pastse niet op onsen tydt, hoe dientse hier ten propooste? daer vanden Kercken-tucht (soo die nu gheoeffent behoort te worden) ghesproocken wordt?

Melanthon ende *Peucerus* en prijsen dese ghewoonte niet seer,¹¹⁰ wanneer sy segghen datter al op die tijt grooten strijdt was, of de sonden vergeven wierden sonder sulcken Ceremonien: ende dat daer uyt blijktt, dat al ter selver tijdt de leere van t'gheloove dat de vergevinghe der sonden ontfanght, om niet, om des Middelaers wille niet duydelick en is gheleert gheweest. Dit en is nochtans niet gheschiet (seydt de waerschouwinghe) onder de Tirannije des Pausdoms, want die en was noch niet gheboren. t'Can zijn dattet kint der verderffnisse noch niet ghebooren en was, maer de moeder was al swangher: want de heylighe Apostel Paulus ghetuycht,¹¹¹ dat de verborgentheydt der ongherechtigheyt aldoen ghewrocht wierdt, te weten als d'Apostel noch leefde, hoe-wel Satan doe aen t'baren niet comen en conde om yet dat hem verhinderde. Ende veel Godtsalighe gheleerde Mannen oordelen dat sulcke ende diergelijcke dinghen meer, den wech tot het Pausdom ghebaent hebben.

Ten is even-wel (seyt de waerschouwinghe) niet ghenomen van den Keyser als verminderinghe van sijn Maiesteyt, veel min als *Collateraliteyt* ende even hoocheydt beduydet. Ick antwoorde dat veel saecken inder werelt gheschieden die niet verstaen ende gheduydet worden te zijn datse zijn. Daer can wel yewers verminderinghe van Maiesteyt vallen, ende evenhoocheyt ghedreven worden, sonder datmen mercke. Selve de Timmerlieden die aen t'getimmer wercken en weten altemet niet wat het voor een gebouw is dat sy maecken. Soo listich is t'Serpent dat onder de groene bladeren schuyt. Meynt yemant dat niet veele aende groote vervaerlicke Colosse van t'Pausdom gewrocht hebben, oock vrome Godtsalighe Mannen die liever de doot soudent hebben ghestorven, haddense de consequentie ghesien? hier feylt het ons noch huyden ten daghe. Ten gheschiet

[49]

niet al uyt boosheydt datter gheschiedt, groot onverstant speelt daer onder den meesten tijdt, hadden wy ooghen om te sien soo wel als wy ooren hebben om te hooren, wat noot waer het? t'Feylt my hier ooc hoe wel de mening goet is, moghelijck noch nu tegenwoordich, terwijl ick dit schrijve wat raedt? Hebt viericheydt tot Godt, doch niet op sijn Joodtsche, maer met verstant.¹¹² *Siet hoe ghy voorsichtelijck meucht vvandelen, niet als onvvijse, maer als vvijse* (seydt de heylighe

¹⁰⁸ *Annal. Tom. 2.*

¹⁰⁹ *Chron. lib. 3. Baptista Egnatius. Rom. Princ. lib. 1. Pomp. Laetus Rom. Hist. compend.*

¹¹⁰ *In Chron. Car.*

¹¹¹ 1. Thes. 2.17

¹¹² Rom. 10. 2.

Paulus.) *Bidt den Vader der lichten om vvijsheydt (seyt Jacobus) hy salse u gheven.*¹¹³

Volcht het exempel des Godsaligen Ambrosij Bisschops van Milanen,¹¹⁴ t'welck inde waerschouwinghe met meerder verwonderinghe (ende met recht) gepresen wort als t'voorgaende, beyde in Ambrosio den Bisschop ende Theodosio den Keyser. In den Bisschop om sijnen ijver, inden Keyser van weghe sijn onderdanicheyt. Maer staet te besien of het al prijsens weerd is. Soo ich daer aen twyfele, ick en sal d'eerste niet wesen. De Godtsalighe ende gheleerde doorgaens by alle Predicanten deser landen wel bekende *Rudolphus Gualterus*, trouw Dienaer Christi binnen de Stadt Zurich in Switserlandt, schrijvende over het 5. Capittel des eersten Sendtbriefs Pauli totten Corinthen, ende handelende vande Kerckelicke Discipline, spreeckt daer van aldus: Ich sal sijn eyghen woorden verhalen, die sullen moghelick wat meerder crachts hebben als de mijne.¹¹⁵ *Sommighe* (seydt hy, wie hy meynt weet sijne W. wel) *vverpen ons teghen t'exempel Ambrosij, die den Keyser Theodosio buyten de ghemeynschap des Tempels ende der heyliger Sacramenten gestoten, ende of hy schoon oock met tranen sijne schult ootmoedelic bekende, even vvel noch acht maenden opgheschorst heeft. Ick vervvonder my dat sy dat exempel voort brengen daer van sy haer billick souden schamen, op dat sy in geen suspicie en comen, datse oock trachten nae een macht die sy nae haer goetduncken teghen haer Princen mochten misbruycken. Vvant voorvvaer vvilmen Ambrosium met Theodosio vergelijcken, soo segghe ick dat deses (Theodosi) Godsalicheyt niet genoeghe ghepresen can vverden: maer genes (Ambrosij) vehementie ende hevicheydt (t'vvelck ic segge met oorlof van so een treffelic man) en can niet gheexcuseert vvorden, als die sonder consent van sijne Kercke ende zijne mede-Dienaers uyt eygener auctoriteyt so een stout stuck dorste aengaen daer mede beyde de Kercke ende de gheheele Christelicke Religie in uysterste ghevaer hadden connen ghebracht vverden, vvanneer hy met eenen Prince die vvat rouwver vware gevveest hadde te doen gehad. Theodosius verstont oock seer vvel datmen te onbillick ende te hardt met hem handelde, als genoeghe blijkt uyt zijne vvoorden met devvelcke hy Ambrosium badt dat hy doch de goetheydt Iesu Christi, die hunner beyder Heere vvas, aensien, ende hem de deure der genaden niet sluyten en vvilde, die Christus opende allen den ghenen die hun bekeeren, Maer nae sijne onghelovelicke Godtvruchticheydt en heeft*

[50]

hy sijn recht niet stoutelijck vvillen ghebruycken. t'Is vvaer dat de Roomsche Bisschoppen dit exempel Ambrosij hebben nae gevolcht maer niet sonder perijckel ende ghevaer vande geheele Christenheydt. Ende is claer ende vvaer dat door dese vveghen der selver Bisschoppen macht tot daer toe ghevvasen ende gheclommen is, datse oock den allermachtichsten Coninghen onverdraghelijck is gevvorden. Alle de vverelt is bekend, hoe schandelijck de dappere Keyzers Heynricus de vierde, ende sijn zoon Heynrick de vijfde Frederick Barbarossa, Frederick de tvveede, Lodovvick de vierde, ende andere dierghelijcke, die van de Roomsche Bischoppen sijn geexcommuniceert ende gebannen vvorden, sijn ghetracteert gevveest, mitsgaders vvat oorlogen, vvat bloetstortinghen, vvatte jammerlicke vernielingen ende vervvoestinghen van Landen, Steden, ende Coninckrijcken daer uyt ghesproten sijn. VVaerom soudemen dan den blicxem des bans door de predicatie des Euangelij (die de Pausen naulicx opgegaen is) anderen toelaten die mogelijck oock de selve misbruycken mochten? vvant of die dese saecke nu drijven schoon de beste luyden ter vverelt sijn, vvie sal ons van hare naecomelinghen verzeeckeren vvant der menschen ambitie is onverzadelijck, ende selden vintmen die niet stouter en vvorden als sy sien datse vvat uyt muyten boven andere. Ende devvijle veele haer op de ijdele eere deser vverelt verhovaerdigen, soo isser noch meer perijckels te vervvachten uyt die gene vvelcker macht met Godes auctoriteyt becleedt vvort. Voorvvaer die de Kerckelicke Historien niet al gapende ende geuvvende doorlesen hebben, sien vvel terstont dat d'eergiericheydt der Bisschoppen t'allen tijden oorsaeck ghevveest is vande meeste scandalen ende ergernissen, als die met onderlingh bannen ende verdoemen teghen malcanderen schermutselende, de geheele Christenheydt met partijschappen van malcanderen ghescheurt, ende veele Kercken t'onderste boven ghekeert hebben. Ick soude meer ander ghevaerlickheyden ende onghemacken verhalen, maer t'is my ghenoech voor dese reyse, den verstandighen oorsaeck ghegheven te hebben om daer op te letten. Dus verre Rudolphus Gualterus: welckers autoriteyt oock vrij wat behoort te ghelden in sodanighe saecken, hoe welmen niet soo seer op de autoriteyt als op de redenen moet sien, die sodanich sijn dat wel daer op te letten staet.

De Waerschouwinghe noemt *Theodosij* feyt een schrickelick moordt, ende een haestighe ende onmatighe wraecke. T'is waer, maer wraeck ende moordt sijn onderscheyden. Dat het wraecke is

¹¹³ Ephes. 5. 15 Jacobi. 1.5.

¹¹⁴ *Van Ambrosio ende Theodosio.*

¹¹⁵ Notabel passagie op dit exempel Ambrosii.

gheweest, jae rechtveerdighe ende welverdiende straffe, blijkt wt de Historie: want wat leelicker stuck?¹¹⁶ voor een Voerman, eenen ontuchtighen Boeve te spreekken, om die wt de ghevanckenisse te hebben, ende als des Keyzers Stadthouder hem niet los laten en wil de knodse op straet te brenghen, openbaer oproer door de gheheele Stadt aen te rechten: ende dan noch den Stadthouder met syn Eedelen ende Officieren die hy by sich hadde te steenighen, doodt te [51]

slaen, haer Lichaemen langs de Straten te sleypen! Hoe? waren dat gheen stucken om soo een machtich Potentaet, een Hooge Overheyt die van Gods wegghen Wreeckster is tot straffe der genen die quaet doet, tot toorn te verwecken, om straffe te doen? Maer *Theodosius* heeft daer over (somen seyt) wel byde 7000. Menschen doen om hals brenghen sonder onderscheyt. T'is niet t'ontschuldighen, ende is hier inne de mate groffelich te buyten ghegaen. Maer was t'seyt dat hy strafte niet begaen, in ende voor openbaer oproerer?

Aen d'ander zijde was in *Ambrosij* procedueren oock geen excès? Een Keyser, syn Hooghe Overheyt, ten aensien van alle de Weerelt wt de Kercke te houden? niet teghenstaende t'leedt-wesen dat hy toonde acht Maenden in dien staet te laten? Een treffelick Man die hem van s'Keyzers wegen: ende diende des Keyzers droefheyt t'eynden d'acht Maenden, quam bidden ende smecken dat hy hem doch opnemen wilde, voor eenen onbeschaemden hondt te schelden? ende soo hy hoort dat de Keyser enckel inde Kerck comen wil, met luyder keelen te roepen: Ick seg u Buffine, dat indien hy comt, ick hem noch eens daer wt houden sal? Eyntelick hem al schoon ten langhen lesten opgenomen hebbende, even-wel niet meer te willen lyden dat hy sitten sal ter plaetsen daer hy ghewoon was: te weten binnen de Trailien, maer most daer buyten gaen, om alsoo recht te leeren wat onderscheyt daer was tusschen de Gheestelicke die t'binnenste in hielden: ende de Weerlicke die buyten bleven neffens andere omstandicheyden meer, in des Keyzers openbare schultbekentenisse te mercken? Is daer gheen excès gheweest? Is onder desen ijver niet wat ghemengt *vanden toorn des Mans, die gheen gerechticheyt en vverckt*?¹¹⁷ al vry wat veel, mijns bedunkens. De Keyser hadde wel een ernstighe censure verbient, ick beken het: Maer dat een Prebicaent een Keyser soo disciplineren, tuchtighen, ende te Choor drijven sal, dat hy hem beyde wt het Choor ende Kercke jaecht, dat can ick niet prijsen. De Propheet *Samuel* droech meer respects tot den Coninck *Saul*:¹¹⁸ oock nae dat hy hem van Gods wegghen aengheseyt hadde, dat hem Godt verworpen hadde, dat hy gheen Coninck meer zijn en soude over Israel: want hy volchde den Coninck noch om den Heer aen te bidden: ende eerde hem, seydt de heylighe Schrift, voor de oudtste des volcx, ende voor t'volck selve.

Ich en can dan *Ambrosiam* in dit stuck noch gheleert, noch gheert noemen. De Pausch-ghesinde eeren hem, soo dat sy eenen Sant daer van ghemaect hebben: ende schilderen hem met eenen opgherechten geessel inde handt: omdat hy (dencke ick) de eerste Geesselaer der Keyseren gheweest is, ende hun ghewesen heeft hoe sy doen soudén. Voorwaer *Ambrosius* was een Godtsalich dapper Man: *Augustinus* mede, ende daerom, indien sy hadden gheweten dat hare nacomelingen dat exempel soo schandelijc soudén hebben misbruyckt om Keyzers ende Coninghen nae haren appetijt te geesselen, gelyck [52]

sy ghedaen hebben jae soo dat de Aerde ghebeeft, ende de Hemel fich daer van ontset heeft: Ick houde seecker dat d'een en soude het so niet ghedaen, ende d'ander en soude het soo niet ghepresen hebben. Hoe het zy, niet *R. Gualterus* alleen, maer veel andere treffelicke gheleerde Godsalighe Mannen meer, oordeelen dat *Ambrosius* met dese sijne daedt eerst de leer gherecht heeft, daer op de Pausselicke tyrannije naeder-handt gestegen is. Daerom oock de Jesuiten ende andere Pausghesinde dit exempel soo doen clincken, om metten lof van devotie ende Godtsalicheyt der vroomer Keyseren die hum soo laten handelen, hare gheusurpeerde Heerschappye wel degelick locht te gheven.

Wat *David* ende *Nathan* aengaet, ick en hebbe niet gelesen inden Text 2. Sam. 12. 13. die aende randt wordt aenghewesen,¹¹⁹ dat *David* sich voor *Godt* ende *Nathan* vernedert heeft. Hy heeft sich wel op *Nathans* straffe vernedert, te weten, voor Godt, maer niet voor *Nathan*, dat seydt de text niet. Soo hebben der *Niniviten* Coninck ende *Achab*, op de dreyginghen d'een van *Ionas*, d'ander van *Elias*, sich voor den Heere gheboghen: niet voor *Ionas*, niet voor *Elias*. De woorden des

¹¹⁶ *Theo. lib. 5. cap. 8. Sozom. 1. 7. C. 24. Niceph. 1. 12. c. 41.*

¹¹⁷ Jacobi, 1,20

¹¹⁸ 1. Sain. 15.

¹¹⁹ Van David en Nathan.

Heeren aengaende den lesten, staen wel duydelick verhaelt.¹²⁰ hebt ghy niet ghesien hoe hem *Achab* voor my buycht? de Heere seydt, *voor my*, niet *voor dy*. Ende noch waer het met dese drie een ander saeck gheweest, vermits dat de vermaninghen die sy aen die Coninghen deden, sproten wt een speciale last, *immediate*, ende op extraordinare maniere van Godt ontfanghen, soo dat sy quamen als reghelrecht van Godt tot hun ghesonden: Soo dat al hadden sy sich oock voor die gheboghen, t'waer soo vreemt niet gheweest.¹²¹ Even-wel beken ick, ende is waer, dat alle trouwe Kercken-dienaers schuldich zijn d'Overheyden, al zijn sy Coninghen ende Keyseren, wanneer sy hun in overspel ende moordt als *David*: in Tyrannische regeeringhe, wrevel, ghewelt, ende andersins als de *Niniviten*: in onschuldich bloetstorten, als *Achab* vergrijpen, of in andere grove sonden, teghen Godt, ende tot lasteringhe des Naems Gods, met onstichtinghe der Ghemeynte, hun verlopen, met goeden ernst, altijd met behoorlick respect vergeselschap, te vermanen ende tot boete ende bekeeringhe te porren.¹²² Ende als dat gheschiet, zijn sodanighe Overheyden schuldich, niet alleen sulcke vermaninghen ende Christelicke vrymoedicheyt niet qualijck te nemen, maer behooren de personen selve, om haer Ampts wille, met behoorlick respect te bejeghenen: even ghelyck int Wereltlicke een Coninck of Prince, wanneer sijnen Cancelier of President hem quaem vermanen over eenighen inbreuck by d'Overheyte ghedaen inden loop van Justitie of anderssins, t'selve behoort danckelic te nemen, ende den vermaner sijn eer te geven, al staen schoon die die vermaninge doen onder hem:¹²³ want sy doen dat naer het Ampt hun van Godt door autoriteyt der Overheyte selve opgheleyt: Ja sulcke seydt *Paulus* [52]

zijn dobbeler eere weerdich. Maer dit buyghen, *dit buyghen* seg ick, ende *vernederen* van een Hooghe Overheyte, voor ende onder een Dienaer der Kercke is my suspect, als smaekende ick en weet niet wat meer als een Predicant sijn behoorlycke eer gheven, ende de vermaninghe die hy als Dienaer doet, aennemen: namelijk Hoocheyte ende Jurisdictione, t'zy Hooghe of *Collaterale*: ende dat ist dat ick teghen speecke. Ist sonder noot, wel aen, te beter ist. Maer daer zijn droevighe exempelen gheweest: connen die niet weder comen? t'Pausdom is natuerlick, seydt *Lutherus* yewers, te weten nae de verdorventheyt der sonden.

Het exempel *Ambrosij* metten Keyser *Valentiniano* is in allen deelen loffelic, namelijk *Ambrosij* zijheydt in t'bestraffen van sommigher Hovelingen ende Officieren ghebreecken: midtsgaders *Valentiniani* treffelicke stemme spruytende wt een oprecht Godtvreesende ghemoet, in t'aennemen van sodanighe vermaninghe.¹²⁴ Worden oock noch hedensdaechs (de Heer zy ghepresen) al eenighe *Ambrosij* in t'vrijmoedich vermanen der Overheyden, soo in t'heymelic, als in t'openbaer, nae des Heeren Woordt, van t'gheen daer in sy ghebreeckelic moghen zyn ghevonden: ghelyck het oock (daer van de Heere oock ghedanckt moet zijn) noch al niet t'eenemael en ontbreekt aen *Valentinianen*, soo veel beroert her vrientlick ende danckelic aennemen sodanigher vermaninghen.

Dat wy van *Athanasio* lesen, namelick dat hy den Ketter *Arium* gheweygert heeft teghen t'ghebodt des Keyzers, sonder oprechte ghenoechdoeninghe ende dienst op te nemen, is aenmerckens waerdich: maer moet wel toeghesien worden, dat men dese schoe op alle voeten niet en passe.¹²⁵ *Arius* was by een gheheel Concilium door den Keyser beroepen, ghehoort ende gecondemneert: sulcken eenen voorwaer, sonder oprechte ghenoechdoeninghe weder op te nemen, op t'simpel bevel der Overheyte, was met recht beswaerlyck: want, eenen die overtuycht is van een valsche Leeraer te zijn, selve in een hooft-punct des Gheloofs, ende daer over by eene wettighe vergaderinghe, ten overstaen vande Hooghe Overicheyt selve is veroordeelt, weder op te nemen totten dienst, sonder behoorlicke afstandt te doen van sijne valsche leeringhe is in effect de valsche leeringhe toestaen: t'welck ware teghen Godt ende sijn ghebodt: ende als de Keyser dat wil, soo wil hy dat teghen Godt ende sijn ghebodt is: daer heeft *Athanasij* excuse ende weygheringhe plaets.

Maer of yewers niet een *Arriaen*, maer een Predicant ware die noyt in eenige wettighe vergaderinge, soo als dat behoort te geschieden, van eenighe valsche Leere aengeclaecht, veel min gehooft, veel min overtuycht ende geoordeelt zijnde, van een vergaderinge ware van sijnen dienst ghesuspendeert ende op gheschoprt, oock sonder eenighe kennisse der Overheyte, alleen

¹²⁰ 1. Reg. 21. 29.

¹²¹ Hoe de Kercken-Dienaers d'Overheyden behooren te vermanen.

¹²² Hoe d'Overheyden sulcke vermaninghen behooren aen te nemen.

¹²³ 1. Tim. 5. 17

¹²⁴ Van Ambrosio ende Valentiano. *lib. 4. c. 7. Theod.*

¹²⁵ Van Athanasio, ende den Hoofschien Eusebio.

om dat hy sich beswaert neffens eenige andere sijne medebroederen, in te willigen seeckeren nieuwe forme

[54]

van onderteckeninghe te vooren niet ghebruyckelijck, ende daer van te vooren gheen Wet en is ghemaect, by die ghene die sulcke Wetten te maecken toe comt: ende de Hooghe Overheydt clachten daer over ghehoort hebbende: oock siende daer wt groote onrust ende onlust ontstaen wilde, men soude soo eene suspensie ende schorsinghe afdoen, den selven Predicant sijnen dienst met vrede laten betreden, ende broederlick ghemeenschap met hem houden, tot dat naerder kennisse van saecken: ghenomen ware by eene wettighe Kerckelicke vergaderinghe die de selve Hooghe Overheydt wilde *beroepen, ende daer die selve soude willen* teghenwoordich zijn : soude het dan wel gheoorloft zijn te weygheren: soude dan dit exempel *Athanasij* daer op wel passen? Ich denck wel neen.

Ende of dan te Hoof waer eenen *Eusebius*, niet een insluyster, maer een wettich beroepen Dienaer, die eenighe gave soo men die schildert van Godt ontfanghen, ende by *Constantino* wat aenghenaemheyt ende ghehoors hebbende *Constantino*, (niet wijs maeckt maer) ghevraecht zijnde, verclaerde t'selve dat hy wel opentlick in eenen bollen *Synodo* heeft dorven segghen, nemelich dat sulcke procedueren (niet van het trouwe Concilie van *Nicenen* maer) van soo een vergadering niet en dooghen, ende dattet mishandelinghen zijn teghen alle ordre ende billickheyt, daer *Constantinus* als Christelicke Hooghe Overheydt op behoort te letten, om de selve niet te laten incanckeren, ende tot meerder schabe der Kercke wtbersten: soude die *Eusebius* daerom verdient hebben by eenen Hoofschon welsprekenden verleyder, insluyster, ende listighen *Ariaenschen* Priester, jae by eenen die tot schade der waerheyt, ende verwoestinghe der Kercke arbeydt vergehelecken te worden. Het soude voorwaer verdrietich vallen voor *Eusebio* dat te moeten hooren, bysonder als hy tevreden ware goede reeckenschap voor alle de Werelt te gheven, van alle t'ghene hy in dese ende dierghelycke saecken metten Keyser ghehandelt ende ghesproocken hadde? Neen, neen: Alle die omtrent het Hof, of in het Hof t'Evangelium Jesu Christi predicken, en zijn sulcke *Eusebij* niet, als die gheseydt wordt gheweest te zijn by *Constantini* tijden. Ten zyn gheen *Arij*, die altemet met onwettige proceduren veronghelijckt ende overvallen worden. Gheen *Anathasij*, die op eenen ghemackelicken stoel int lou, ende als in haer Moederschoot sittende, als wt dertelheyt opspringhen: van haer leven in duysent ghevaren te brenghe, eer de noot aende Man gaet, roemen: ende met haer braveren ende tragisch stampen t'raddeys daer sy haer spel op spelen doen daveren. Daerom moeten sulcke exempelen als dit van *Athanasio* wel gheercout zijn, eer men die tot naevolginghe voorstelt: want allerley dexels en sluyten op allerley bussen niet. Dat wijselick voor ghedaen is, moet men volghen wijselijck, niet sottelijck, noch bottelijck.

t'Gheen voort inde waerschouwinghe volcht, nemelick dat *Atha-*

[55]

nasius seer wel verstandt dat hy als Burger onder den Keyser stondt:¹²⁶ ende als Dienaer des Godlicken vvoordts, onder sijn opsicht, beleydt ende ghebodt, om den Kercken dienst trouwvelick te bedienen, ende onder sijn straffe, so hy hem hertneckelijck daer in misdroeghe: ende dat den Keyser dese macht toe quam als den Stadthouder Gods op aerden, ende dat hy in dier voeghen hem schuldich vvas te ghehoorsamen: alsoo nochtans dat hem vvederom niet onbekent en vvas dat het vvoort Gods, de Sacramenten, de sleutelen des Hemel-rijcx ende schriftmatige Kercken-tucht niet en mochten ghetogen noch geboghen vvorden nae des Keysers goet-duncken; ende dat geen Keyser (zijnde een mensche ende Dienaer Gods) over Gods vvoordt ende tegen den trouwven dienst van dien yet mach gebieden: noch de trouwve Dienaers in desen deele hem gehoorsaem zijn. Dit (segge ick) is soo wel gheseydt dat ick maer en wensche dat t'selve oock aller Kercken-dienaren verstant ware, en dat een yegelyck zich daer nae in alles reguleerde; want so doende soudemen alle dispute van Collateraliteyt haest laten varen, om gevende Gode dat Godes is, ende den Keyser dat den Keyser toe comt, als Godts Stadthouder op der aerden, ons ampt te bedienen in alle stilheydt ende gehoorsaemheydt inde vrese Gods.

In allen desen dan is gheen bewijs voor die ghene die de *Collateraliteyt* soudon willen handthaven. Ofmen het elders vinden sal is my onbekent, ick beken dat ickt noch niet gesien en hebbe. Ende hoe soude het connen wesen, aenghesien Godt een ander ordre heeft inghestelt in syne Kercke, soo wy hier nae hooren sullen: ende dese *Collaterale* haere ongherijmtheydt selve voor haer brenght? De nature van Regeringhe (seydt *Musculus*) en can het niet lijden, niet meer danse verdraghen can dat een lichaem twee hoofden hebbe. Dit is monstreuus: soo is dat mede.

¹²⁶ Athanasij verstandt over dit stuck.

Twee bedwinghende machten in eenen selve menichte (seyt *Marsilius*) die niet en staen d'een onder d'ander zijn malcanderen inde weghe.¹²⁷ Men sal segghen dat hier gheen twee bedwinghende machten en zyn, aenghesien de gheestelicke macht niet en heeft dan t'gheestelicke sweerd, t'welck is Gods woort. t'Is recht wanneer maer d'eene sleutel bestaende int ontslyuten des Hemels voor de boetveerdighe ende ghelovige, ende het toeslyuten voor d'onghelovighe door de vercondiginghe van Godes woort int generael ghebruyckt en wiert: maer de macht van Kerckelick oordeel die in geestelicke Jurisdictie bestaet, oock met heymelicke ende publicke Kerckelicke censuren over d'een ende d'ander int particulier gheoeffent wort, met zeeckere forme van procedure daer toe ghehoorich, is dat niet een bedwingende macht? dat weet alle de werelt. Als die nu souvereyn is in haere saecken gelijk de wereltlijcke in de haere, zijn dat niet twee bedwingende machten over eene ende de selve menichte? Nu seydt *Marsilius* datse malcanderen inde weghe zyn: ende t'is de waarheydt, diemen claerlick can bethoonen wanneermen gaet examineren watter al hoort tot soodanighe forme

[56]

van Kerckelick oordeel ende geestelicke Jurisdictie, daer dien soude plaets hebben in souvereyniteyt, sonder yemandt boven haer te kennen, ende aenwijzen van stuck tot stuck wat grooter ververringhe t'selve soude onderworpen zijn.

Ick vinde nodich dat icker eenighe verhaele, om den Christelicken Leser meer lichts te doen scheppen in t'geen ich verhandele, ende hem te doen verstaen hoe ghewichtich mijne redenen gheweest zijn die my gheperst hebben om van mijne H. Overheydt ghebraecht zijnde, de selve in hare vergaderinghe (ende als secrete Camer) verclaert hebbe dat dese *Collateraliteyt* most af zijn soudemen eens tot eene goede bestendighe Kerckelicke ordre ende regeringhe gheraeken: ende met hoe groot onghelijck men my dat woort so bitterlick in openbaren drucke verwijt, niet teghenstaende men my de saecke metten monde toestaet, als of ick t'meeste onghelyck ter werelt hadde ghehadt in dese saecke: die nochtans soodanich is datse allen Kercken een rechte warre pale is, ende een seer sterck (hoe wel bedeckt ende van velen niet aenghemerckt) beletsel inden voortganck der Reformatie, soo ickt houde: welcke warre paele nochtans niet soo diep en is ingheslaeghen, of sy en can noch wel ghevoeghelic uyt gheruckt worden, sonder nochtans de Kercken ordeninghe die wy in dese Landen hebben inden groudt te crencken. Daer aen alle getrouwe ende verstandelijcke Kercken-dienaren mede geerne de handt sullen helpen houden.

De Kercken verlost zijnde door Gods ghenade ende der Christelicker Overheydt trouwertighe voorstandt van t'cruys, ende comende tot het ghenot vande langh ghewenschte vryheydt, hebben die selve forme van Kerckelicke oordeelen (die sy onder t'cruys sittende) mochten, ende moghelijk mosten ghebruycken ooch willen behouden, als de Overheydt de Religie hadde aenghenomen.¹²⁸ Men overlegge wat naedencken al voor veel Jaren daer uyt is ghesprooten, met wat jalousie d'Overheyden daer teghen zijn onteesteen gheweest: hoe de Kercken die hebben ghesocht te vorderen: hoe d'Overheydt daer tegens ingebonden heeft om die te sluyten of immers den voortganck van dien te beletten op veele plaetschen. Men ghedencke den disputen, twisten, oneenicheyden, jae beroerten daer uyt altemet ontsaen, hoe hatelicken men vande Consistorie ende Consistorianten (so men die noemde) sprack, de selve belastende met veele saecken daer sy onschuldich in waren: ende wederom met wat scheldt-namen van Libertijnen ende vry gheesten men de parthije heeft bejegt. D'een verhief het Kerckelicke regiment seer hooch houdende, ende dat niet sonder reden, dat t'selve was soo veel als de zenuwen in een Lichaem zijn, om de suyverheydt der leere ende de goede zeden te bewaren ende alle ergernissen te weeren: d'andere hielt het suspect voor eene nieuwe heerschinge, een conscientie dwanck: mitsgaders een Jurisdictie van seecker aert ende nature, dat, hoe schoon haer de selve inden aen

[57]

vanck mochte verthonen, het nochtans onmogelijk was datse binnen hare palen conde blyven, sonder hare inacht wijder upt te breyden, ende dat dit met der tijdt swaricheyt mochte maecken inde Politie.¹²⁹

Men conde niet, jae noch op den huydighen dach en canmen naulickx een Predicant beroepen sonder over de bepalinghe van t'recht der Kercke ende der Overheydt, te vallen aen d'een ofte aen d'ander zijde in dispute. In *Sijnodo nationali* van s'Graven-Haghe ten tijden des Graven van Leicester zijn de bepalinghen eenichsins ghestelt, maer aenghesien die wetten zijn ghemaect by

¹²⁷ *Defensor pacis*, dit. 3. cap. 4.

¹²⁸ Levende ende nodighe aenwijsinghe sommigher Inconvenienten ende ongerijmtheyden uyt voor beschrevene *Collateraliteyt* spruytende ter plaetschen daer de selve soude mogen in swanck gaen.

¹²⁹ Over de beroepinghe der Predicanten.

de Kercken ende de Hooghe Overheydt schoon daer toe versocht zijnde, de selve noyt heeft inghewillicht, en is die ordeninghe op eenighe plaetsen soo niet ghevolcht sonder groote disputeren: op andere en wordse niet ghebruyckt, maer wort in desen meer gheprocedeert by accommodatie ende voeginghe als by wet: Ende daer die accommodatie niet en valt, t'zij by ghebreck van ghenoechsame bescheydenheyt oft andersins, stootmen hier lichtelijck de voet aen den dorpel, beyde in Steden ende in Dorpen. t'Welck nochtans gheseydt zij sonder de wettelicheydt der beroepinghe (soose onder ons ghepleecht wordt) in twijffel te trecken, al is de forme in sommige onstandicheyden verscheyden, aenghesien de substantie die in desen nodich is nae Gods woort daer mede niet en wordt gheviciert ofte ghecrookt: De voorsz *Collateraliteyt* alleen maeckt dat daer inne tusschen d'Overheydt ende de Kercke met wantrouwen ende omme-sien wordt geprocedeert, ende veroorsaect misverstanden ende verwerrighen.

Veele hebben gheoordeelt ende ghevoelen als-noch dat d'uyterste trap van t'Kerckelicke oordeel (twelck is d'excommunicatie of afsnydinghe in openbare Kercken) niet en can werden ghebruyckt sonder yet te quetsen dat niet puer Kerckelick en is:¹³⁰ ende om dese oorsaek en hebben vele die anders de Religie beminnen hun niet willen begheven totte ghemeynschap van t'Heylighe Avontmael, uyt vreesse van hun dat doende sodanighen Jock (soo sy dat noemden) t'onderwerpen. Dit sluck is den Overheyden so inde weghe, datmen niet heeft willen lyden dat de Kercken soo verre fouden moghen procederen sonder haer voorgaende consent. t'Welck by sommige is inghewillicht, by sommige niet. Houtmen het teghen sonder in te willighen, daer is dispute over de macht der Kercke ende der Overheydt. Ende ich weet de plaets daer eenighe Burgers over soda[ni]ghe openbare Kerckelicke censure aen de Magistraet doleerden, de Magistraet dede die by eenen Deurwaerder den Kercken-raedt insinueren, om daer op te segghen: wat meer daer op ghevolcht is wil ich op dit-mael swygen. Bewillichtmen de Overheydt hier in te kennen, ende t'comt daer toe: d'Overheydt sal willen de saeck ondersoecken ende daer van oordeelen, eerse inde excommunicatie consenteert. Hoe sal dit by de Kercke werden verstaen, de saecken staende

[58]

in pointen van dese *Collateraliteyt*? Salmen niet seggen dat het de Overheydt niet toe en comt, ende dat die grijpt in een ander ampt? t's gheseydt, ende dickwils ende sterckelijck. Verwerpt ghy dan d'excommunicatie? Neen ick: gheensins. Maer en sie niet hoe die can gheoeffent worden sonder trouble ende swaricheydt, indien de Kercke haer stelt Collaterael neffens d'Overheydt.

Een Predicant wordt in leere of leven strafbaer gheoordeelt by de Kercke, ende weerdich opschortinghe ende afstellinghe, bysonder om onsuyverheydt inder Leere.¹³¹ Met consent der Overheydt aenghenoi, men zijnde ende bande selve sijn onderhoudt ontfanghen hebbende/ can hy qualijck van fijnen publicken dienst afstaen, noch voor eenen tijdt noch vooz alle tijdt, sonder consent der Overheydt. Men sal van der Kercken wegen versoecken dat d'Overheydt ghelieve t'kerckelyck oordeel te becrachtigen ende eenen sodanigen van stoel tewe, ren. Sal het gheschieden op t'bloot aendien en sonder kennisse van saecken te nemen? Hoe can een Christelicke Overheydt dat doen met goede conscientie? bysonder indien parthyje claecht over onghelyck! Reemtse kennisse op nieu, ende wil vande billicheyt of onbillicheyt der ghedaener censuren oordeelen: hoe can soodanighe Magistraet ontgaen de blame van te gaen buyten haere limiten, ende haer te onderwinden t'gheen alleen de Kercke toe comt? Neemt nu dat d'Overheydt t'gegeven Kerckelick vonnis niet approberen en wil sonder kennisse van saecken, ende de Kercke weyghert die kennisse te geven, om dat sy acht het zij een saeck die Kerckelick is, ende dat daer om de politycke Overheydt daer van gheen oordeel toe en comt. Wat raet? Yemandt sal meynen dat dit niet en sal ghebeuren, vermits die ghene die consent ende approbatie van fgn vonnis versoeckt aen een Overheydt, daer mede schijnt toe te staen dat d'Overheydt eenige kennisse nemen mach, mitsdien dercdene selve leert dat gheen Kechter eenich vonnis en behoort te approberen sonder kenmisse van saecken. t'swaer, t'schijnt doch soo. Maer of nochtans ghebeurt ware dat de Kercke door seeckere hare ghedeputeerde schriftelijck hadde gheprotesteert teghen haer Overheydt, om dat spreekker haer Kerckelick vonnis op t'versoek der Kercke niet en hadde willen approberen, ende dien volghende den ghecensureerde Predicant den stoel verbieden. Noteert. t'Versoek van approbatie was gedaen bp de Kercke aende Overheydt: t'wordt af gheslaghen van d'Overheydt: af gheslaghen zijnde protesteert de Kercke daer teghens. Hier uyt sietmen wel dat de Kercke (sodanighe versoecken boende) even-wel niet en verstaet dat d'Overheydt kenniffe nemen sal/inaer simpelijc onder de woorden van versoek wil datsp

¹³⁰ Over d'excommunicatie.

¹³¹ Over de censure eens Predicants die onsuyver is inde leere.

t'gegeven vonnis ooch sonder kennisse van saecken approberen ende executeren sal: ende alsoo t'selve gheweyghert wordt, protesteert de Kercke daer teghen, want t'bonniffe der Merche daer doo; gheheel crachteloos gemarckt wordt, namelijk by ghebreck van bedwingende macht die de Mage
[59]

straet heeft ende de Kercke ten dienst weyghert te ghebruycken, sonder eerst te willen oordelen van eene Kerckelicke saecke, t'welck de Kercke verstaet de Magistraet niet toe te comen. Ende wat can hier uyt anders comen als beroerte, partijschap ende scheuringhe, bysonder soo wanneer de Kercke haer siende ontbloot vande hulpe der der Overheydt, even-wel haer vonnis executeren wil soo nae sy can, t'zij met t'ghegheven vonnis uyt te condighen opentlick inde kercke, oft met heymelicke te kennen geven aende lidmaten der Kercken, datse sulck een als zijnde nu (vermidts t'voorsz vonnis by hun gehouden voor een onwettich Predicant) niet en moghen hooren, t'zij met het exempel der voorgangheren der Kercke, die selve uyt de Kercke blyven, oock d'administratie der Sacramenten (soo veel in hun is) beletten. Dit moet voorwaer groote beswaerlicke inconvenienten voort brenghen: ende is ghenoech onmoghelick de selve te ontgaen daer dese *Collateraliteyt* plaets heeft ende een yeder prijs op sijn stucken staen wil ghelijck altemet ghebeurt ende de noot nae t'oordeel van beyde zijden somwylen schijnt te vereyssen.

Ick beken dat dese swaricheyden altydt niet en vallen, maer dat geschiet dat de parthijen malcanderen toegheven ende wat van haer recht wijcken.¹³² Int Pausdom meynt d'Overheydt dat het een grote wijsheyt is de Judicature van sodanighe saecken simpelck de Kercke te bevelen: ende *ad nutum Sacerdotis* soo wy voor uyt *Gratiano* gehoord hebben, gereet te staen: om be Kerckelicke vonnissen te executeren als de Geestelickheyt dat begeert, wanneer de Geestelickheyt maer en seydt, waer dese geen quaet-doender wy en souden hem u niet over ghelevert hebben: soo laet sy het daer by blijven, wasschende de handen met Pilato, ende seggende, Ick ben onschuldich van desen bloede, ghy moocht toesien. Sulcke Overheyden zijn daer inne des te gheruster, om dat dit een ordre is by hun aenghenomen, dat men de Gheestelicke met het Kerckelicke moet laten bewerben, ende hun met de executie dienen soo haest sy spreeken. Bovendien diffideren ende mistrouwen die Overheyden hun selven t'eenemael yet te connen oordeelen in Kerckelicke saecken, om dat sy hun van hunne geestelicke hebben laten wijsmaken dat sy Leecken zijn, die de Schrifture niet en verstaen, als saecken buyten hare Professie zijnde, ende dien volghende simpelck moeten gheloven dat de Kercke gheloofd, dat is, dat hunne gheestelicke Herders hun segghen: daer op sy so zeecker gaen, dat sy meynen dat sy alleen sien, ende dat d'Overheyde die hun t'oordeel van sodanighe Kerckelijcke saecken aennemen willen blindt zijn. Maer Godt de lieve Vader der Barmherticheydt behoede ons voor soodanighen practique. Sy en werdt oock (de Heer zy gheloofd) in dese Landen niet ghevonden: uyt oorsaecken vele Kerckelicke personen te vroom zijn om dat te begeeren: ende veele Overheyden te wys om dat te accorderen. Even-wel moetmen be dencken waer soodanighe saecken metter tijdt henen willen, wan-
[60]

neermen t'eenighen tijdt Kercken-Dienaren souden vinden die sulcke approbatie sonder kennisse van saecken van d'Overheydt souden versoecken, ende Overheyden die de selve souden toestaen.

Men sal seggen datter hier lyf noch leven en gelt, maer alleen afsettinge of opschorting van dienst, dat is gelijcke veel. Want mach een Overheydt yemant blindeling op t'oordeel van een ander, van sijnen dienst opschorten en afsetten, daer hem sijn eere ende tijtlicke welvaert dickwils aen gheleghen is, men foude met de selve blintheyt moghen verder gaen. Ende wie wil borghe worden, dat het by t'afsetten van dienst, jae Kerckelicke excommunicatie selve blijven sal, sonder vorder te gaen? want of d'afghesette predicant, meynende hy hadde het wel voor: ende hy waer om waerheyt te leeren veroordeelt (ghelijck wy bekennen moeten dat gheschieden can) middel vindt om even wel tot quitinghe sijner conscientie inde huysen te leeren: wat raedt dan? Ick weet datter Predicanten zijn die segghen dat sy daer niet nae en vraghen, als sy de sulcke maer quit zijn, ende buyten de Schaepstal gesloten hebben:¹³³ maer oock weet ick daer by dat dat gheseydt ende alsoo gheschiet zijnde naer wenschen, men even-wel niet opgehouden heeft de Overhept te solliciteren om noch vorder te procederen, ende sulcker afghesetter Santen ende Predicanten doen te beletten. Ghenomen t'gheschiet: waer gaen wy metter tijdt? Volcht den draet, siet de wtcomste, sal het niet in t'eynde wtcomen op t'segghen vanden Jesuit *Maldonat*? Ghenomen oock t'en gheschiet niet, wat *Babel*? wat verwerringhe: d'een dispute op d'ander, d'eene scheuringhe, vergaderinghe, Secte op d'ander. Sal dese verwerringhe dan beteren (mocht yemant segghen:) wanneer d'Overheydt, als t'hoochste ghebidt hebbende, mede kennisse nemen ende oordeelen wil? Niet al: maer t'en meerderen deele: bysonder wanneer de selve Godtvruchtich is: ende den middel van t'Ketter-dooden (die ick gheenssins toe en can slaen)

¹³² Practique int Pausdom. Siet voor Fol. 17

¹³³ Siet voor Fol. 17. 18.

verwerpende, andere wegghen ghebruyckt bequaem om de conscientien buyten wterlick ghewelt, ende dwanck te onderrechten ende gherust te stellen, maer van op een ander tijdt ghesproocken sal moghen werden.

Indien nu d'Overheyt niet soo blindeling gaen en wil, maer kennisse nemen om gheen executie te doen sonder approbatie, gheen approbatie sonder oordeel, te weten haer eyghen oordeel: gheen oordeel te geven of vonnis te wijsen sonder kennisse: so moet men de saecke wederom op nieus gaen hervatten, ende als beplepten: ende waer! op t'Stadthuys, voor de Magistraet, voor den Politijcken Rechter, voor de Staten? Soo salmen weder seggen: Dit is onlijdelick, t'is een Kerckelicke saeck, t'gaet de Leere aen: sal een Politijcke Overheyt oordeelen vande Leere? Maer t'is een Christelicke Overheyt, sal d'een segghen: 'tStaet noch eerst te besien sal d'ander antwoorden: ende of schoon die ende die vande Religie zijn; wat verstandt hebben sy

[61]

over sulcke materien van Religie om daer van te oordeelen? ende of sy schoon verstandt daer van hadden, t'is eene Kerckelicke saeck: Kerckelicke saecken moeten Kerckelick ghehandelt worden. Dit Liedeken sal doorgaens gesonghen worden: ende als men dan precijs op sijn ghepretendeerde recht staen wil, t'welck veeltyds op de discretie van de persoonen, t'zy der gheuer die t'Kerckelicke ofte t'Politijcke regeeren t'zy van den ghenen die ghecensureert wordt aencomt oft ooc op sijne conscientie, so moet d'executie ongedaen blijven: ende so valt het Kerckelicke oordeel ende recht in d'assche: ofte indien de Kerckelicke daer enckel mede voort willen, ende de gecensureerde den Predickstoel even-wel blijft inhouden, so hebt ghy gewisse scheuringhe: ende daer zyn exempelen van oude ende nieuwe.

Eenighe meynen dat de middel om de gheroerde swaricheyden voor te comen is, dat die hem by t'Kerckelijck oordeel houdt veronghelyckt, sich beroept op eenen *Synodum*, of ander meerder vergaderighe. Recht: Maer d'afghesette of opgheschorte Predicant, sal die int verwachten van die vergaderinghe by provisie t'Kerckelick vonnis ghehoorsamen? Sommighe houden Ja: hoewel dit noyt (mijns wetens) wettelick en is besloten. Maer of de Predicant siende de swaricheyt voor hem ende sijne Ghemeynte daer inne gelegen, over d'onbehoorlickheyt teghen hem ghepleecht (als ghebeuren can) aen sijne Hooghe Overheyt clachtich valt: ende de selve Overheyt verstaet men sal sulch een Predicant sijnen dienst rustelick ende vredelick laten gebruycken, tot op sulcken vergaderinghe toe? Daer is weder de dispute of d'Overheyt dat doen mach, ende of men die schuldich is te ghehoorsamen: of het niet en strijdt teghen t'recht ende vrijheyt der Kercke?

Maer als het nu totte *Synode* coemt sal d'Overheyt daer maer sien ende hooren om t'executeren dat daer sal werden besloten, of salse mede oordeelen? Ich spreek van een Christelicke Overheyt. Dese moet het vonnis mette bedwingende macht executeren in goeder consscientie: sy cunnen het niet doen in goeder conscientie, sonder te verstaen, ende dat naer haer eyghen oordeel, ende in haer ghemoedt dat de saecke soo ende soo behoort te wesen. Salse dat mede doen of niet? Hier is weder dispute om de palen van dese twee ghemeyne Jurisdictionen soo te besetten, dat elck wel by t'sijn blijve: Ich hebbe een ontwerp ghesien, daer staet dat in t'stuck der leere d'wtspraeck tusschen Overheyden ende Kercken-dienaren ghemeen sal zijn, maer niet het oordeel: dit soude alleen by de Leeraers blijven. Doe ich mede niet verder en sach dan mijn neuse lanck was, meende ic t'ginc soo redelick: maer ick vinde het nu voor een soo merckelicke absurditeyt ende ongherijmtheyt, als in dese materie mach begaen worden. Een Christelick Overheydt sal wtspraeck doen van een straffe over eene daedt die sy niet en verstaet, alleen siende op t'segghen van andere, Ick wil d'ongherijmtheyt niet exaggereren, sy thoont haer

[62]

selven in volle posture. Dus vallen wy allent-halven in crackeel met dese lieve onghenoemde *Collateraliteyt*.

Men houdt: (ende t'is waer) dat de remedie hier teghen is ghelegghen in eene goede Kercken-ordeninghe, vande Hooghe Overheyt gheautorizeert.¹³⁴ Maer als men sal comen tot t'maecken van eene wettelicke Kerckelicke ordinantie die by de Overheyt sal worden geautorizeert, sal het daer niet weder te doen zijn? Sal d'Overheyt autoriseren Wetten by anderen ghestelt, sonder selve daer over te sitten, selve haren asem daer over te hebben, selve mede te stellen? Salse dat doen, waer blijft het Recht der Kercke? daer steecken wy wederom. Men sal daer toe comen ter nauwer noodt datmen d'Overheyt hier wat toelaet, midts dat de selve den mondt Godts raedt vraecht. t'Is Christelick ende wel gheseydt: Maer waer is de mondt Godts: Isse niet inden Bijbel: is dat niet het woordt dat wt sijnen monde gaet? Onghetwijffelt. Ist dan ghenoech dat d'Overheyt den Bijbel lese, ende daer op dan voorts gae inde vreesse Gods! Gheenssins: maer sy moet den mondt Gods raedt vraghen, wt den mondt der Predicanten. t'Is oock wel gheseydt, ick stae toe dat het soo behoort om veel goede redenen. Maer om dat te doen, salse moghen Predicanten diese dat best vertrouwt ontbieden, advijs aende selve nemen wt Gods woordt, ende dan voortgaen inde vreesse Gods? Hier sal het wederom haperen, men sal spreken

¹³⁴ Over t'maecken van Kercken ordeninghe.

vande Kercke dat die moet deputeren, dat het moet gheschieden in een *Synode* dat het de Kercke principalick aengaet, ende met eenen worde, men sal soo procederen, als of twee Souveraine Heeren, even hooch zijnde, dicht aen malcanderen landende, soudén een contract ende accoort van Jurisdic tie ende landtscheydinghe maecken. Daer sullen comen Ghedeputeerden, elck van hare principale, met expresse last, d'een van t'recht der Overheyt niet wech te gheven, d'ander van t'recht der Kercke wel te bewaren. Daer sal elck soecken sijn recht op t'wterste te bedinghen, tot conservatie van een yeder sijn autoriteyt, macht, recht, ende vrijdommen: want alle dese termen ghebruycken wy. Indien ment can treffen, men sal de groote Clocke luyden: ende dan moeten daer noch Luyden zijn om t'ghemaecte accoort wel te onderhouden. Can men het niet treffen, soo scheydt men soo wijs als men ghecomen is, elck blijft by t'sijn, ende doet sijn best om sijne banden vast te maecken. Men sal de Heeren altemet aansprecken daer men die van doen heeft, als ghebiedende Heeren: Ghebieden sy wat dat de Kerck aengaet, men sal het niet doen, dan soomen het selvighe goet vindt tot voordeel der Kercke: daer wt dan morringe, jangelinge, dispu ten, strijdt, jae factien spruyten. Worden eenighe Kerckelicke vergaderinghen ghehouden: de Commissarisen sullen comen om toe te sien datter niet Politijcx en worde ghehandelt: men laet het toe, want men can het niet keeren: maer, lieve, wat is dat? Onere voor d'Overheyt, als offe daer mede te kennen gaef dat sy

[63]

dissideert van sulcke vergaderinghe. Schande voorde vergaderighen, als of sy tot sulck eene dissidentie oorsaek gaven. Compter een woordt meer by, ich neme van Presideren, t'is terstondt suspect, ende men disputeert of oock te verdraghen is dat d'Overheyt haer soo veel aanneemt. Can dat wel bestaen in een landt, in cene Souverainiteyt onder een volck? *Musculus* van Beern seydt neen: *Pareus* van Heydelberch seydt neen: *Marsilius* van *Padua* seydt neen: *Natuere*, *Schriftuer*, *Redenen*, seggen neen: d'*Experientie* ende *Ervarentheyt* van buyten ende van binnen, seggen neen. Sal ick jae seggen? Neen. Ende en is dit noch gheen *Collateraliteyt*? Jae.

Maer Godts Woordt stelt de limiten ghenoech, segghen eenighe. Dat is waer, in t'gheen wy ter salicheyt gelooven, doen, ende laten moeten.¹³⁵ Maer is ons dat ghenoech in t'stuck van wterlicke Kerckelicke wetten ende ordonnantien, hoe comt dan dat by tijden der Apostolen, ende daer naer soo veele verscheydenheys in dit stuck gevonden is? waer wt comen alle de Wetten vande welcke seer veele in Godts woordt niet en staen? (Ick spreek alleen van t'gheen d'wterlicke regeeringhe der Kercke aengaet) Hoe compt dat onse Doctoren segghen datter onderscheyt in dit stuck ghemaect moet worden, tusschen den standt der Kercken onder t'cruys, ende sulcke die Overheyden hebben de welcke den sone Gods cussen, ende hem in hare Landen ende Heerschappijen in hulden? hoe compt oock dat alle Kerckelicke ordonnantien dese clauselen hebben, ende notelick moeten hebben, van subject te zijn, verandering nae tijden, plaetsen, ende personen, ende alles ghericht nae stichtinghe.

Wordt gherepliceert dat in alle ghevalle de substantie in Godts woordt is. t'Is soo, maer lieve seght my, welck is dese substantie? Men machse so generael stellen dat niemant, noch Overheyt, noch predikant yet daer tegen hebben en sal, maer seggen *Fiat*, t'is Gods woordt, ghepast op alle tijden, op alle plaetsen, op alle personen: daer valt niet teghen. Men mach het oock so uyt reken datmen sal segghen dattet gheen Gods woordt en is dat op allen tijden, plaetsen en personen past, maer alleen op dien tijdt ende nae die ghelegentheydt, ende men sal het moeten bekennen. Ick spreek wederom alleen van dinghen de uyerlicke forme van Kercken-regeringhe aengaende. Ende nochtans moeten wy wetten ende ordinantien hebben, die behouden de substantie eerst vande suyvere leere, daerna vande bedieninghe der Sacramenten, ten derden vande oeffeninghe Der Christelijcker Broederlijcker vermaninghen op onsen tijdt ende ghelegentheydt passen. Of ick seyde dat in dit stuck de Substantie waer t'woordt *Pauli Doet alles tot stichtinghe: ende Laet alle dinghen eerlick ende met orden gheschieden*.¹³⁶ Dit Generael dat Godlijck is, moet op de teghenwoordighe ghelegentheydt ghepast zijn met zeecker wetten, noch teghen de suyvere Gods-dienst, noch tegen goede ordre strijdende, maer dat alles versterckende: ende dit is t'maec

[64]

ken van Kerckelicke ordinantien daer ick van spreekte, Wie sal dit doen? de Predicanten of Kerckelicke personen: Sy zijn selve die gene die met dese ordre tot ordre ghebracht ende in ordre ghehouden moesten werden. Oock hebben sy gheen macht van bedwingen die hier nodich is. Die dit niet en heeft can gheen Legislateur, gheen Wetghever zijn. d'Overheydt heeft die, soo is die de Wetghever, ende Christen zijnde, moet Christelijcke Wetten maecken. Sal dit gheschieden so hebt ghy dispu ten over de Jurisdic tien, de *Collateraliteyt* gaet daer teghen: dat can gheen goede ordre zijn: soo can het oock niet van Godt zijn. Ende dit is maer een deel, jae maer een cleyn deel vande Confusien uyt dese (so ick't met waarheyt mene) *Collateraliteyt* spruytende: want ich en raecte noch de proceduren

¹³⁵ Hoe Gods Woordt is desen ghenoech is.

¹³⁶ 1. Cor. 24. 26. ende 40.

die wy kerckelick noemen niet aen so die gehouden worden, noch de geheele forme van dien die in effect geen forme en heeft, en mijns bedunckens, op die wijze ende sonder redres, ende al waerse noch soo goet, in *Collateraliteyt* ende sonder hoger opsicht als vande Kerckelicke selve, niet bestaen en can.

Nochtans (seytmen) moet het geestelicke van t'wereltlicke onderscheyden zijn. Soo ist. Soo ist dan oock goet dat nae Josaphats ordre eenige zijn die de saecken des Heeren, dat is, der Kercke: eenige die de saecken des Coninx, dat is, des Landts waer neme. Seer goet: maer dat het gheschiede nae Josaphats ordre, dat is, dat de H. Overheydt die ordre stelle: d'opsicht op de ordre by hem gestelt behoude, ende dat soo wel d'een als d'andere, als staende onder Josaphat, nimmermeer en weygheren Josaphat, reeckeninghe, des gevordert zijnde, te gheven van haer doen, laten, ende geheele bedieninghe, oock daer op dan Josaphats ordre te volghen, ten waer men wiste Josaphat te bethoonen, dat t'geen hy ordineert, strijde tegen d'ordonnantie Gods die Josaphat (dat is d'Overheydt) selve so wel andere onderworpen is: soo voor gheseyt.

Veele hebben ghemeynt dat dewijl de saecken die int Kerckelicke ende t'wereltlicke staen te verhandelen, so veele verschillen, ende malcanderen so onghelijck zijn, dat het daerom oock verscheyden luyden moeten zijn die t'een ende t'ander regeeren. Hoe? in souverainiteyt? ende dat d'een niet en stae onder d'ander, oft een deel daer van zij, ofte dat beyde bedieningen niet en gheschieden op eenen naem, niet alleen Gods, maer ooc eener menschelicker Overheydt, van Godeswegen? Gheensins, t'is absurd end' ongerijmt. Want alhoe-wel daer veele saecke inder werelt te regeeren zijn, ende dat elcke saecke haer besondere administratie ende bedieninghe, oock besondere luyden van noode heeft: so en mach even-wel de hoochste regeeringe in haer selven niet menichvuldich zijn. Daer zijn veel dingen te meten, maer al met eene mate: Daer zijn veele dinghen te wegen, maer al met eenerley pondt ghewichte, Daer zijn wetten te maecken op de Justitie, op de Munte, op de Financie, op ghemeyne Landts regeeringe, op huwelicken, op Scholen ende dierghelijcke: maer men behoeft daerom gheen

[65]

verscheyden Wedt-ghevers? Een Hooghe Overheydt moet dat niet al bedienen maer al bestellen, ordineren, reguleren, schicken ende bestieren: tot elck ghebruyckende soodanighe Ampt-lieden als daer toe bequaem bevonden worden; die hy oock hoort, mette welcke hy haedt pleecht, doende die by een comen om niet onbedachtelijck, maer alles wel te doen. Waerom oock niet int Kerckelicke? Is een selve H. Overheydt ten aensien vande Justitie, Justicier, ten aensien vande Financie, Financier, ten aensien vande Politie Politijck, ten aensien vande Schole Scholastijck, ende soo voort waerom ooc niet ten aensien vande Kercke Ecclesiastick ende Kerckelick? Is niet d'Overheydt *Gods Stadthouder op aerden*?

De *VVaerschouwinghe* seydt dat dit Athanasij verstandt is gheweest.¹³⁷ Dese Stadthouder Gods heeft hy geen last van Godt over t'Kerckelicke! Gods woordt ende de Nederlandsche Belijdenisse uyt Gods woordt segghen Jae. Hoe heeft hy daer over t'segghen neffens andere of boven andere? Ist nevens, soo heeft Godt hier meer Stadthouders als een, ende dat in een Lant ende over een volck dat in Souverainiteyt wordt gheregeert. Ick segh in een Landt ende onder een volck: want anders heeft hy soo veel Stadthouders als hy Souveraine Overheyden heeft: ende dat is gheen inconvenient onderworpen. Maer in een landt twee Stadthouders Gods neffens malcanderen, ende anders als by onder-ordereninghe ende Subalterniteyt hebben: canniet bestaen. t'Is t'allen tijden ende by alle Natien absurd ghevonden, selve by die vande Roomsche Kercke, die bekend dat Godt (die aller onordeninghe vyandt is) niet en heeft gewilt dat in eene Ghemeynte soudentwee onderscheyden Magistraten zijn, die hebbende even gelijcke macht, de Gemeynte soudentwee regeeren. Daer uyt sy besluyten dat aengesien daer twee sweerden zijn of twee machten, ende dat die beyde te ghelijck niet en connen hoochste machten zijn, dat dan t'een t'ander moet onderworpen zijn. Dus verre ist wel. Maer waer blijven wy voort, ende wie sal nu de minste wesen? t'Kerckelicke moet boven drijven (segghense) alst weerdichste: ergo sy sullen de meeste, d'Overheydt moet de minste wesen: regelrecht teghen de lesse van haer Meester Christus: *Vos autem non sic: Maer ghy niet alsoo*: ende die onder u de meeste schijnt te wesen sal de minste wesen: oock teghen S. Peters woordt selve (die sy nochtans de arme luyden wijs maken d'eerste Paus gheweest te zijn) daer hy seydt dat hy als Ouderlinck sijn mede-Ouderlingen vermaent dat sy geen heerschappije over de Cudde voeren en sullen. Dit al niet teghenstaende, de voorschreven texten met eene Jesuitische Glose-salve bestreecken, ende alsoo een ander verwe ghegheven hebbende, willen sy de meeste wesen, d'Overheydt moet de minste zijn. Wy seggen anders: namelick dat d'Overheydt de meeste wesen moet, selve oock in Kerckelicke saecken.

Men vraecht hoe het dan de Kercke maecken sal daer gheen Chri-

[66]

stelijcke Overheydt en is? Sy sal doen als d'eerste Christenen deden: haer Overheydt, oock de bese

¹³⁷ Siet fol. 55

ghehoorsaem zijn in alles wat niet teghen Gods ghebodt en is, ende haer ampt doen inde vreese Godts, ende om een Christelicke Overheydt bidden nae Pauli vermaninge: ende voortgaende inde Godtsalicheydt, nae des Heeren woordt verwachten tot dat Godt haer ghebedt verhoore. Als dit gheschiet sullen de Dienaers der Kercke Godt dancken, d'Overheydt van haer ampt in t'Kerckelicke instrueren ende haer oock in dat stuck (gelijck te vooren inde reste) haer derselver Overheydt, ordre, beleydt ende regeringhe ondergheven, om met minder onrust ende meerder lust als van veele moeyten ende quellingen, die daer de Hoghe Overheydt de Religie teghen is, den Kercken-dienst aencleven, ontslaghen zijnde t'principaelste ende t'eyhene punct van haer ampt waer te nemen, t'welck is (soo Petrus d'Apostel seydt) aenhouden inde ghebeden ende bedieninghe des woordts.¹³⁸

Sal dan een Overheydt voo[r]ts ordre stellen ende doen inde Religie dat de selve goet dunckt ende wel gevalt? Geensins. Want ist saeck dat de selve inde versorginghe van wereltlicke saecken die dit tydtlicke leven aengaen, niet en mach te buyten gaen de palen van billicheydt, gherechticheydt ende eerbaerheydt, ofte de wetten ende ordonnantie vande Republijcque overschrijden: hoe veel te min sal een Overheydt gheoorloft zijn in eenich punct de Religie ende Godsdienst betreffende yet te doen ordonneren ofte bevelen buyten de bepalinghe van Godes woordt? Dit is de Regel die d'Overheydt moet volgen in alles, sonder dat haer vrij staet een eenighe hayr byret daer van te wijcken. Wt alle dese redenen dan nu int langhe verhaelt, tot meerder ontdeckinghe en openinge vande Confusien die de *Collateraliteyt* (t'zij de selve ghenoeemt of niet genoemt en wordt) in haer datelicke practijcque mede brenght, ende in een groot deel van welcke verwerringhen wy noch teghenwoordelick steccken, sonder noch veele andere die ick voor alsnoch om oorsaecken onnoodich achte te roeren verhaelt: cannen claerlic sien, tasten, ende voelen, hoe nodich het zij dat (soo ick gheseydt hebbe) de *Collateraliteyt* af zij, ende so *D. Gomarus* verclaert, af blyve: als niet zijnde de rechte voet ende ordre die Godt onder zijn volck heeft inghestelt.

Indien dan de *Pausselicke Superioriteyt*, daer van wy eerst hebben ghesproocken: Indien de *Collateraliteyt* oft *Even-hoocheyt*, daer van wy nu ten tweeden hebben gehandelt, met Gods Woordt niet en connen bestaen, als Neen: Soo staet ons nu ten derden te ondersoecken, welcke dan in desen deele de ware Godtlicke ordeninghe is, nae de welcke Godt sijne Kercke gheregeert wil hebben; ende dat is het point daer van wuynu eygentlick gaen handelen,

[67]

*Het derde deel, of derde ghevoelen: Inhoudende
de vvarachtighe Godtlicke ordeninghe
in dese saecke:*

Namelijck

Dat een Hooghe Souveraine Overheydt, heeft in sijn Landt de Hoochste autoriteyt, macht, ghebedt, ende zegghen, in saecken de Religie ende Godtsdienst betreffende: Welverstaende onder Godt ende nae sijn heylighe Woordt.

Dit moet volghen wt de deductie vande twee voorgaende stucken: want, ist noch Geestelicke Boven-Hoocheyt, noch Kerckelicke Even-Hoocheyt mette welcke Godt sijne Kercke wil hebben gheregeert, soo moet het nootsaekelick wesen de Boven-Hoocheyt des ghenen of der ghener die de *Souverainiteyt* of opperste ghebedt heeft of hebben in een Landt: want de voorgaende wechghenomen, en cander gheen ander voet of ordre wesen als dese. Dock can dese ordre alleen bestaen, wantse is wt Godt: ende dat Godt ordineert, dat is bestendich, wanneer het maer onderhouden wordt soo hy het gheordineert heeft: t'welck wanneer niet en gheschiedt, moet alles vervallen, al waer het noch soo wel gheordineert.

Om dit te bewijsen, moeten wy voor eerst onse ooghen slaen op be Regeringhe ende staedt, den welcken Godt selve sulcke Wetten ende Ordinantien ghegheven heeft:¹³⁹ dat (*soo Moses ghetuycht*) een yeghelyck hoorende die wetten ende ordinantien ghedwongen was te bekennen, dat daer is gheweest de aller-wijste ende verstandichste regeringhe vanden gheheelen Aertbodem. Dit is gheweest de staedt ende Republijcke Israels: want alhoe-wel inden selven standt ende Regieringhe vele dinghen zijn gheweest, die door Christi des beloofden Salichmakers aencomste zijn afghestelt: ende daeromme onder de Christenen inden Nieuwen Testament gheen plaets hebben en moghen: Soo blijven nochtans ende dienen allen Christenen noch op den huydighen dach, ende totten eynde der Werelt toe, tot leeringhe ende onderwijsinghe alle sulcke gheboden, bevelen, ende ordonnantien: midtsdaders daer op

¹³⁸ Actor. 6.4.

¹³⁹ Deut. 4. 6. 7. 8.

gegronde exempelen, die ofte alleen op dit volck Israels niet en zijn ghepast, ofte gheen figueren, schaduwen, ende voorbeelden en zijn gheweest Christi des Salichmakers,¹⁴⁰ om met sijne aencoemste, als des gheenes die der selver schaduwen Lichaem, ende der selver figueren waarheyt is, wech ghenomen te

[68]

werden, soo ons de heylighe Schriftuere leert. Al wat dan in t'oude Testament (soomen dat noemt) gebonden wordt op genen anderen standt, als alleen op dien standt Israels passende is gevallen met het vallen van dien standt ende alle de figueren ende voorbeelden die daer zijn gheweest, siende op Christum, hebben moeten wijcken als Christus quam die daer van de waarheyt is. De reste blijft ende duert ewelick, dat is, tot dat Hemel ende Aerde vergaen sullen.¹⁴¹

Onder dese gheduerighe en ewich-blijvende ordinantien Gods, stellen wy de Wet Gods, anders genoemd de Wet der Zeden, waer van de summa is de Liefde tot Godt ende totten Naesten.¹⁴² Want dat is de Wet van alle volcken die oock inde herten gheschreven is: midtsgaders datter een Overheyt zy wt de Menschen over de Menschen ghestelt, om des Heeren Wet niet alleen als een lidt des volcx te onderhouden voor haer selve, maer oock om t'Wet-boeck te bewaren, ende te versorghen, dat de selve Wet door weghen ende middelen in t'Wet-boeck aenghewesen, van alle d'onderdanen naeghecomen ende onderhouden werde. Als wy dan hier naer wt de Boecken des ouden Testaments verhalen sullen exempelen, wt de welcke sal blijcken dat de Coninghen Israels ghemaect hebben ordeninghen van Priesters, Leviten, Sanghers, Deurwachters, ende dierghelijcke aen den Tempel des Heeren: soo en wil ich daer mede niet te kennen gheven, datmen oock nu onder de Christenen sodanighe Priesteren, Leviten, Sanghers, etc. stellen moet: want die hebben alle wtgedient, als gehoorich tot het figuerlick Priesterdom, t'welck door Christum is afgheschaft: maer sal alleen dienen om te bewijzen dat de selve macht die de Hooge Overheyden te dier tijdt hebben gehad, over sodanighe saecken, Ampten, ende bedieningen, inde Kercke Gods, oock noch op desen huydighen dach ghebleven is by allen Hoogen Overheyden, omme over saecken, Ampten, ende bedieningen, die nu plaets hebben inde Kercke Gods, nae Godts Woordt ghebruyckt te worden. Want wy niet en bevinden dat Christus de soone Godts inden nieuwen Testamente yet, de Regeringhe aengaende, bevolen heeft, ofte belast dies-aengaende eenighe veranderinghe in te voeren: ofte dat hy de macht ende autoriteyt die de Magistraten te vooren ghehadt hadden, in saecken van Religie yewers inne ghederogeert, vermindert, vercleynt, ofte ghesplitst heeft, ofte oock eenighe last ofte bevel daer van aen sijnen Apostolen ghegheven.

Dit aldus voorghestelt zijnde: Segghe ick dat Godt onder sijn volck gheen tweederley Overheyden, Gheestelicke ende Weerlijcke even Hooch zijnde, ende in eenen graedt neffens malcanderen staende, om t'eenen, te weten t'Geestelijcke door den eenen: t'ander, namelijk t'Weerlicke, door den anderen te doen regeeren, ingestelt heeft: maer dat hy de Hoochste autoriteyt ende macht der sichtbarer regeeringe

[69]

over t'een ende over t'ander, eenen Overheyt alleen ghegheven heeft, namelijk die selve Overheyt, diemen de *Politijcke Overheyt* noemt: om dat sy de gheheele welvaert vande gheheele Borgherschap, in Ziel ende Lichaem, in t'overnatuerlicke en t'naturlicke goet versorghen moet, ende dat alles, bysonder t'Geestelicke, nae den reghel ende voorschrift die hy daer van ghegheven heeft in syn Woordt.

Dit blychk, ten eersten in *Mose*, die oock daerom een *ghetrou Dienaer in gheheel den huyse Godts ghenoeemt vvordt*.¹⁴³ Dese heeft t'volck Gods inde Woestijne gheregeert, al eer t'Priesterdom was inghestelt, hun leerende (soo hy selve seydt) Godts Rechten, ende sijne Wetten. Maer desen last alleen niet connende draghen, heeft door Kaedt sijns Swaghers *Iethro*, andere Richters ende Amptlieden onder sich ghestelt, die t'volck inde ordinarise cleyne saecken richten soudent wt sijnen naem, ende de sware saecken tot hem brenghen: *als die de selve voor Godt brenghen, ende den Heere raedt vrighen soude*.¹⁴⁴ T'welck *Moses* daer nae den volcke verhaelt, met dese woorden: *Alsoo ghebodt ick u te dier tijdt alles vvat ghy doen soudet*. Te vooren hadde de Heere *Aaronem Mosi* ghegheven tot eenen mondt, om dat hy wel ter tale was: willende dat *Aaron* tot den volcke spreekende soude voor *Mose*, dat is, in *Mosis* name: want, seydt de Heere, tot *Mosen*:¹⁴⁵ *Ick vvil met uvven monde zijn, ende u leeren vvat ghy segghen sult: Ghy sult voort tot Aaron spreekende, ende de vvorden in sijnen mondt legghen: Ende hy sal voor u totten volcke spreekende: Hy sal uvven mondt, ende ghy sult sijn Godt zijn*. Noteert dese

¹⁴⁰ Colos. 2.17 Joan.1. 17. Hebre. 9. 10. ende 10.1.

¹⁴¹ Matth. 5. 17. 18.

¹⁴² Matth. 22. 37. 38. 39. Rom. 9.1 5.

¹⁴³ Exod. 18. 16. 19. 22.

¹⁴⁴ Deut. 1. 18.

¹⁴⁵ Exod. 4. 12. 15. 16.

ordre ende *Subalternatie*, dat is, *onder ordeninghe* des eenen onder den anderen: ende alles onder Godt. Godt spreekt tot *Mosen*: *Moses* tot *Aharonem*, *Aaron* totten volcke. Godt leydt sijne woorden in *Mosis* mondt: *Moses* leydtse in *Aronis* mont: *Aaron* speectse totten volcke. Men sal mogelick dencken dattet was om dat *Aaron* wel ter tale was, *Moses* niet. Maer ist alleen daerom? waerom en spreekt Godt dan niet eerst tot *Aaronem*, ende alsoo totten volcke, latende *Mosen* daer buyten?¹⁴⁶ Maer neen, hoewel *Moses* qualijck ter tale was, soo wil Godt even-wel eerst tot *Mosen* spreeken, als tot het hoofd, door hem soo quae-talich hy mochte wesen, tot *Aaronem*, ende door *Aaronem* totten volcke. Ende soo doende (dit seydt Godt selve) geeft hy *Mosen* *Aaron* tot een Godt: geeft *Aaronem* wederom *Mosi* tot een mondt. Wat is dat anders dan dat *Moses* totten volcke Spreekt door *Aaronem*: ghelijck of men nu seyde, dat d'Overheyt t'volck leert door den Kercken-dienaer; ende wat? dat d'Overheydt wel ghevalt? Neen, maer dat Godt te spreeken bevolen heeft. Men sal segghen dat *Aaron* noch gheen Priester was, maer eerst naderhandt tot Priester ghestelt is. t'Is waer, ende dient tot mijnen voordeel: want dit was ghelijck een voorbereydinghe daer toe: ghelijck t'bevel dat *Moses* van des Heeren wegghen *Aaroni* geeft¹⁴⁷ *van een cruycke te nemen, ende daer inne te doen een Gomot van t'Man, of*

[70]

Hemelsch-broodt, om dat te laten voor den Heere, ende te bevaren op sijne naecomelingen. Aaron doet het, maer *Moses* beveelt het, ende dat van des Heeren wegghen: daerom seydt de Schrift: *Als de Heere Mose gheboden heeft, alfoo liet het Aaron aldaer voor de Ghetuyghentie, om te bevaren.*

Hoe wel nu Godt aldus tot Aaron mede gesproocken hadde,¹⁴⁸ ende dat Aaron inde besendinghe aen Pharaonem als Moysis mont was, ghebruyckt: hoe-wel Aaron met Moyse ende Hur te samen den Here ghebeden hadden terwijl Josue tegen Amaleck streedt, doch Mose voornemelijck: welckers armen de andere onderstutten mosten: Hoe-wel Aaron mede met Moyse op den berch was gheweest daer Godt Moysi sijne Wet gaf, doch niet soo nae comende als Moyses: Soo heeft Godt even-wel Aaronem tot gheen Priester ghestelt *immediaté* door hem selve, maer door Moysen, aldus:¹⁴⁹ *Ghy sult Aaron uvven Broeder ende sijne zonen tot u nemen uyt den kinderen Israels dat hy mijn Priester zij: ende sult hem Heylighe clederen maecken, &c. Dese clederen sult ghy uvven broeder Aaron met t'samen sijne zoons aentrecken en sultse falven, ende hen vvijen dat sy mijne Priesters zijn.*¹⁵⁰ Dese selve clederen moet Moyses door belastinge Gods Aaroni wederom uyt trecken als hy sterven soude, ende Eleazar sijnen zone aen trecken. Ende door wien heeft Godt voort den Priesteren voorgheschreven wat sy doen ende laten, ende hoe sy haer ampt bedienen souden?¹⁵¹ ist niet door Moysen? Ende de gheheele instellinghe vanden Godsdienst is die niet ghecomen van Godt door Moysen: die nochtans selve gheen Priester was, maer ghestelt was om t'hoochste ghebiedt te hebben over t'volck Gods. Men seydt dat Moyse ende Aaron broeders waren: ende dat sy daerom te samen gaen ende malkanderen de handt bieden moeten. t'Is uytermaten wel geseydt ende t'behoort oock soo. Maer alle tijt moet men ghedencken dat Moyses d'outste broeder was, die groot seggen hadde over sijne andere broeders, ende dat Godt hem Aaroni tot eenen Godt ghegheven hadde. De goede correspondentie is nodich, niet in *Collateraliteyt* maer nae dese ordre.

Soo yemandt seydt dat dit een extraordinaris werck is, ende daer om tot gheen ordinaris Regule ghemaect can werden, dien sal ich antwoorden dat dat ter saecken niet en dient: Ich steun op dit bevel ende exempelen alleen niet, maer op den ordinaris Regel die in desen onderhouden is sedert die tijdt doorgaens onder t'volck Gods. Men weet wel dat dese ordre een aenvanck hebben most: ende dat die aenvanck van Godt hercomen most soudese Goddelick zijn: ende dat derhalven God tot yemant spreeken ende synen wille te kennen geven most: maer (seydt Musculus) datmen reden geve waerom Godt den Gods-dienst inghestelt heeft niet alsoo wel door Aaronem, dien hy tot Priester hadde doen wijen, als door Moysen die Hoghe Overheyt was, of immers de persoon van eene H. Overheyt representeerde? Ist niet dat God leeren wil dat der H. Overheyt der forge om de Re-

[71]

ligie nae sijnen (te weten Gods) wille in te stellen, te ordonneren, ende te bestieren moet bevolen zijn, latende den Priesteren alleen de bedieninghe, alsoo dat de Priester zy de bediener des Gods-dienstes, niet de insteller ende beleyder?

Maer hoe comt het dat de hoochste opsicht over den Gods-dienst Josua comt voor Moysis afganck niet op Eleazar den Hoghen Priester, maer op Josue den zoone Nim, dien Godt in Moyses plaatsche stelde t'volck te regeren, ghevallen is?¹⁵² Men siet immers daer t'vervolch van dese ordre op den

¹⁴⁶ Exod. 4. 10.

¹⁴⁷ Exod. 16. 33. 34.

¹⁴⁸ Moyses stelt Aaronem tot een Priester. Exod. 17. 10. 11. 12. Exo. 19. 24. Exo. 24. 1. 2.

¹⁴⁹ Exo. 28. 1. 2.

¹⁵⁰ *Ibid. vers.* 41. Num. 20. 26. 28.

¹⁵¹ Siet t'heele boeck Levitici, ende Deut. ende elders.

¹⁵² Josua comt in Moysis plaatsche ende besorcht de Religie.

selven voet als die in Moyse aengevanghen was. De woorden des Heeren zijn uytdruckelyck gesproocken, niet tot eenigen Priester maer tot Josue.¹⁵³ *Doet alle dingen nae de vvet die u Moyses mijn knecht gheboden heeft: en vvijckt daer niet van noch ter rechter noch ter slincker hant, op dat ghy cloeckelick handelen moocht in alles vvat ghy doen sult; En laet het boeck van dese VVet van uvven monde niet comen, ende onderhout dat dach ende nacht.*¹⁵⁴ Ende hier op ist dat de Israeliten tot hem seggen: *Ghelijck vvy Mosi gehoorsaem gevveest zijn, soo vvillen vvy oock u ghehoorsaem zijn.* Desen volgende heeft Moyses oock de voorsz autoriteyt in allen zaecken den Gods-dienst aengaende ghebruyckt:¹⁵⁵ ende de Priesters (dies-aengarde) verscheyden bevelen ghegheven, ende wetten voor gheschreven:¹⁵⁶ Hy besnyt het volck: bouwt den Heere eenen Altaer: offert den Heere daer op brandt-offer ende danck-offer: schrijft op de steenen des Altaers de Wet, die hy oock doet uyt roepen ende vercondighen voor de gantsche Ghemeynte Israels, sonder yet achter te laten.¹⁵⁷ Hy roept oock gantsch Israel dickwils te samen, ende doet de selve seer ernstighe vermaninghen om den Heere van gantscher herten te dienen. Men sal segghen dat hy, dit, immers het offeren, niet selve en heeft ghedaen, maer door de handt der Priesteren ende Leviten: Ick ghelove dat dat waer is. Maer de Text en seydt dit evenwel niet, ende schrijft het simpelijck Josue toe: waerom? om te kennen te geven dat t'geene Josue doet door de Priesteren, meer Josue werck is als der Priesteren, niet ten aensien vande bedieninghe, maer van t'ghebodt ende bevel dat van Josue als Overheydt des volcx comen, ende vande Priesters als Dienaers ghehoorsaemt moet wesen.

Dit exempel van Josue is seer notabel.¹⁵⁸ De Paus-gesinden evenwel ende andere die haer argumenten opgaderen, om de Kerckelicke macht soo hooch te verheffen als sy connen, werpen daer tegen t'gheene wy lesen int boeck Numeri,¹⁵⁹ namelijk, *dat de Heere Iosue belast dat hy ende alle de kinderen Israels uyt ende in trecken sullen na den mondt Eleazars des Hoghen-Priesters.* Maer sy mosten letten op t'gheene daer rechts voor gaet int selve veers, namelijk,¹⁶⁰ *dat de Priester Eleazar voor hen of hen ten dienste raet vragen sal voor den Heer door het Vrim: ende dat daer op Iosue uyt ende in trecken sal,* namelijk, nae de antwoorde die hem de Priester vanden Heere (den welcken hy van Josue wegghen raet ghevraecht heeft) brengen sal. Dit en geeft dan

[72]
Eleazar gheen hoocheyt boven Josue, maer t'is een deel van den dienst die Eleazar, als Priester, nae sijn Ampt, op die tydt, te doen schuldich was: bestaende daer in dat hy den mondt Godts vande Overheydt wegghen, ende in sijne teghenwoordicheyt raedt vragen, ende des Heeren antwoordt der Overheydt brengen soude: even als of huyden een Hooghe Overheydt, de Dienaren des Woordts onder haer ghebidt staende, vraechde wat de selve Overheydt in sulcken of sulcken saecke te doen stande, nae des Heren Woordt: ende dat de selve Dienaren de Overheydt daer op wt Godts Woordt antwoorden. Doch was hier noch wat anders, Namelick eene miraculeuse raedt-vraginghe ende antwoordt door het *Vrim*, t'welck gheheel: extraordinaris zijnde, gheen reghel en maeckt. De wijdt-beroemde *Iohannes Calvinus* seydt daer op aldus:¹⁶¹ *Hier vvordt Iosue in eene saecke den Priester ondervvorten, namelijk dat hy God: vraghe door Vrim ende Thumim.* Ist maer in een saeck, ende dat die een saeck nu ophout alse doet, soo en is nu dan de Overheydt den Priester in gheen saeck meer onderworpen: Hoe wel het inder daedt gheen hoocheyt, maer dienst geweest is, die de Priester d'Overheydt schuldich is gheweest te doen na sijn Ampt, ende daer wt gants geene subjectie der Overheydt, onder den Priester en can besloten worden: even alsoo weynich als men soude connen besluyten, wanneer dat d'Overheydt de Dienaren des Woordts in eenighe saecke raedt ende advijs vraecht, om te weten wat haer daer inne nae Godts Woordt te doen ofte te laten soude staen, haer daer mede onder hare subjectie stelde. Wilmen segghen dat Josue d'antwoorde die hem de Priester bracht, ghehouden was te volghen. Ich antwoorde dat dat gheschiede, niet om dat het Eleazar seyde: maer om dat hy voor seecker wist, dat het den mont ende raedt Godts was, waer van de miraculeuse ende extraordinarise maniere van antwoorden selve een teecken was. So is oock nu d'Overheydt ghehouden te volghen, dat haer de Dienaren des Woordts wt Godes Woordt segghen sullen: Maer niet ghelijck op die tydt: want sodanich miraculeus teecken niet siende, moeten sy de Dienaren bevelen dat Woordt Gods dat sy vercondighen duydelick wt de heylighe Schriftuere aen te wijsen, om selve daer wt, dat is, wt haer eyghen ghesicht ende oordeel te verstaen dat sulcx het Woordt Godts is, ende daer nae te doen: niet om der Dienaren wil die het segghen, maer om

¹⁵³ Josua. 1. 7. 8.

¹⁵⁴ Ibid. vers. 17.

¹⁵⁵ Jos. 3. 6. 8. ende 4. 16. ende 6. 6.

¹⁵⁶ Jos. 5. 2. 3. Jos. 8. 30. 31. 32. 34. 35.

¹⁵⁷ Jos. 23. ende 24.

¹⁵⁸ Tegenwerpinghe der Pausghesinde.

¹⁵⁹ Num. 27. 21.

¹⁶⁰ Antwoordt ende ontwindinghe van die tegenworpinghe.

¹⁶¹ *Commentar. Ioan. Calv. in 5. libros Mosis.*

des Heeren wille, wiens Woordt het is: den Overheyden vanden trouwen Dienaren des Woordts, na hare schuldighe plicht aenghewesen. Men lette tot meerder vasticheyt op t'ghene wy in t'selve Boeck ende Capittel lesen van Josua eerste instellinghe. *Mose sprack tot den Heere: de Heere de Godt over alle levendighe vleesch, vvilde doch eenen Man setten over de menichte, die voor hem vvt ende in gae, ende hem vvt ende in leyde: Dat de menichte des Heeren niet en zy als de Schapen sonder Herder. Ende de Heere seyde tot Mose: Neemt Iosua den soone Nun, die een Man is, in*

[73]

vvelcke de Gheest is, ende legt dyne handen op hem. Ende set hem voor den Priester Eleazar, ende voor de gantsche menichte, ende ghebiedt hem voor haer ooghen: Ende legt dyne Heerlijckheyt op hcm, dat hem hoore de gantsche menichte der kinderen Israels. Ende sal treden voor den Priester Eleazar, die sal voor hem raedt vrighen door de wijse des lichts (dat is Vrim) voor den Heere, &c. Hier sien wy claerlick dat Josua ghestelt wordt tot Herder over de gheheele menichte, Eleazar de Priester mede daer onder begrepen: Ende dat Josua willende den Heere raedt vrighen, Eleazar met sich neemt die het *Vrim* hadde: dese van Josua wegghen vraecht raedt, ende segt dat Josua: ende soo gaet alles met ordre. Josua regeert alles, Kerckelijck ende Politijck: tot het Kerckelijck ghebruycckende den dienst Eleazars die Josua onderworpen is soo wel als andere, alles nae den bevel Gods.

Comende nu tot het Boeck der Rechteren, vinden wy dat t'volck Israels dicwils de Richters niet en hoorde, maer dat sy met andere Goden hoererye bedreven, ende de selve aanbadden.¹⁶² Haest afwijckende vanden wech daer hare Vaderen op ghegaen hadden, des Heeren Gheboden ghehoorsaem te zyn. *Irem*: Als hun de Heer Richters gaf, soo was het beter: maer als de Rechter sterft, soo keerden sy hen, ende verdorvent noch meer als hare Vaderen: met andere Goden te volghen, te dienen, ende aen te bidden. Wat wil dit segghen, anders dan dat de Rechteren de Hoochste opsicht hadden op de Religies? Ende dat de selve haer Ampt doende, t'volck wel by den rechten Godtsdienst bleef: Dat by ghebreecke van dien de saecken van de Religie jammerlick verliepen: ghelijck oock daer nae int t'selve Boeck naer t'verhael der Afgoderye die *Micha* in sijn huys hadde opgerecht aengewesen wordt, met dese woorden die stracx achter t'selve verhael staen wtghedruckt.¹⁶³ Te dier tijdt en was daer gheen Coninck in Israel, ende een yeghelijck dede wat hem goet dochte, dat is, daer was geen Overheydt die op de Religie acht nam, om sijn Ampt als Hoochste Begeerder over de selve te betrachten.

Vande Rechteren comen wy tot de Coningen, den welken Godt al dagen te vooren (namelic door Moysen) een bevel geeft, aengaende haer Ampt, dat wel aenmerckens weerdich is.¹⁶⁴ *VVanneer de Coninck sitten sal (sept Moyses) op den stoel sijns Conincrijcx, sal hy dese VVet vande Priesteren den Leviten nemen, ende in eenen boeck schrijven laten. Dat sal by hem zijn, ende daer in sal hy lesen sijn leefdaghe: op dat hy leere vresen den Heere sijnen Godt, dat hy houde alle vvoorden deser vvet ende deser rechten, ende daer nae doe.* Yemandt mocht meynen dat dit bevel den Coninck ghegheven wordt, alleen op dat hy voor sijn persoon soude leeren een vroom Godtsalich leven leyden nae den inhoudt der Wet: gheensins: t'bevel Gods diende oock voornamelijck hier toe, dat hy als Coninck ende Hoghe Overheydt sijns volcx, soude sorghe draghen, dat oock sijne Onderdanen souden

[74]

leven nae t'voorschrift vande selve Wet, ende besonder dat onder de selve sijne Onderdanen de Gods-dienst in swanck gaen, ende onder houden soude werden: want hoe sal den Coninck als Coninck leven nae de selve Wet, tenzij hy doe dat hem als Coninck belast ende bevolen is? Nu is de versorginghe vande Gods-dienst den Coninck in sonderheydt bevolen: soo most hy dan, levende nae de selve Wet, voor al sorghe draghen voor den Gods-dienst, ende maecken dat die behoorlick ende wel nae den inhoudt der Wet onderhouden wierdt. Dat dit de meninge is blijkt uyt t'gheene van Josua ghelesen wort 2. Reg. 22. ende 23.¹⁶⁵ alwaer wy lesen dat nae dat het Wetboek door der Priesteren slofficheydt verlooren zijnde, inden Tempel door den Hooghen Priester *Hilkia* gevonden ende voor den Coninck gebracht was, hy t'selve dede door sijnen Schrijver *Saphan* lesen, ende gelesent zijnde, den selven Hoghen Priester ende den Priesteren der tweeder ordeninge, met tsamen de Wachters aenden dorpel belasteden,¹⁶⁶ dat sy souden uyt den Tempel des Heeren wech brengen alle de Vaten ende gereetschap die den Baal den Haghen ende Bosschen, mitsgaders den heyre des Hemels gemaect waren, ende verbanden het al te samen buyten Jerusalem, ende daer binnen: waer uyt wy sien dat dit lesen van t'Wet-boeck dat by den Coninck gheschiet, al vrij wat anders in heeft als het simpel lesen van een particulier persoon.

Paulus Fagius een treffelick geleert man inde schriften der Hebreëen, betuycht uyt de selve, dat de

¹⁶² Jud. 2. 17. 19.

¹⁶³ Jud. 17. 6.

¹⁶⁴ Deut. 17. 18.

¹⁶⁵ 2. Reg. 22. 8. 9. 10.

¹⁶⁶ 2. Reg. 23. 4. 5.

Coninck t'Wet-boeck tweemaal hebben most/ eens als particulier persoon, ende daer nae als Coninck, t'welck hy (comende totte Croone) selve schrijven most met sijn eygen handt om zich te beter in te scherpen: most het oock schrijven upt het autentijske exemplaer dat inden Tempel bewaert wierdt. D'eene Copie most hy houden in sijn Cabinet, d'ander most hy alle tijt met zich nemen ende by zich hebben waer hy ginck waer hy stont, ter oorloghe, ten gherichte, ter maeltijt, over al. De Paus-ghesinde die dese wettighe autoriteyt ende macht der Hogher Overheydt heftelick tegen zijn, nemen tot haren voordeel datter staet *dat de Coninck het VVetboeck soude nemen vande Priesteren den Leviten*, ende alsoo doen uyt schrijven, als of daer uyt volchde dat de Priester meer was in desen dele als de Coninck. Dit is even soo veel als ofmen seyde, dat de Cardinael die den Paus in sijn Hoocheydt inwijdt, meer is als de Paus, om dat hy den selven inde inwijginge het Euangelie boeck reyckt ende in handen gheeft. Wie en siet niet dat de Priesters t'orgineel Wet-Boeck in hare bewaringhe hadden: niet als Meesters boven der Coninck, maer *als Dienaers des Tempels onder den Coninck*? Hebbende t'selve origineel ontfanghen van Godt, niet door de handen des Hooghen Priesters Aaron, maer door handen Mosis, die haer Overheydt was: die oock ghewilt heeft dat sy daer van aen den Coninck soudent verantwoorden, als de Hoochste opsicht daer over hebbende van Godsweghen, soo wy nu wt het exempel losae des Co-

[75] ninx ghesien hebben. Daerom oock *Ioh. Calv.* op dese plaetse aldus schrijft: *Ergo, seydt hy, als de Priesters ende Leviten desen Boeck den Coninck brochten, dat vvas soo veel als of Godt desen schat den Coninck te bevaren ghegheven hadde.*¹⁶⁷ Hier op slaet oock t'bevel dat de Heere Josue doet, als het opperste Hooft des volcx Israels, met dese woorden: *Doet alle dinghen naer de VVet die u Moses mijn knecht gheboden heeft, ende en vvijscht daer niet van noch ter rechter, noch ter slincker handt: En laet het Boeck dese VVet van uvven monde niet comen, maer overdenckt het dach ende nacht: op dat ghy houdet ende doet alles naer t'gheen daer in gheschreven staet.*

Noch is hier op aenmerckens waerdich, dat wy lesen *Deut. 31.9. Moses schreef de VVet, ende gafse den Priesteren den kinderen Levi, die de Arcke des Verbondts droeghen: ende gheboodt hen ende seyde; Over seven Iaren, ten tijdt des vrijen Iaers aen het feest der Loof-hutten, vvanneer het gantsche Israel comt te verschijnen voor den Heere uvven Godt, aende plaetse die hy verkiesen sal, soo sult ghy dese VVet voor den gantschen Israel vvtroepen laten voor haren ooren.*¹⁶⁸ De Joodtsche Rabbinen of Doctoren, ghelijck de voornoemde *Fagius* ten deel mede ghetuycht, segghen op dese plaetse, dat de Coninck selve de Wet vooz den volcke las op dien Feest-dach: ende dat in deser manieren: Inde Sael, seggense, die daer naer der Vrouwen Sael genoemt is: wiert eenen hogen verheven Stoel gemaect van hout. Eer de Coninck quam wierdt al t'volck Mannen, Vrouwen, Kinderen, met Trompetten ende Basuynen by den anderen gheroepen, oock de Vreemdelinghen (dit door de Leviten welcker offitie dat was) om te comen hooren den Coninck de Wet lesen. De Coninck comende, clam op dien verheven Stoel, als op eenen Predick-stoel: daer zijnde, quam eerst de *Leser* vande Synagoge: ende t'Wet-boeck voort-brenghende, gaf het den *Oversten* der Synagoge: d'Overste gaf den Boeck den *aller-naesten aenden Coninck*: dese gaf hem den *Hoogen Priester*: de Hooge Priester ten lesten, gaf hem den *Coninck*. De Coninck t'Wet-boeck ontfanghen, ende seecker formulier van zegheninghe wtghesproocken hebbende, las eenighe Capitulen wt *Deuteronomio*, tamelycken veel: Besluytende sijn lesen wederom met seeckere seggheninghe: daer by voeghende (soo sy verhalen) seven ghebedekens, die oock noch in hare Boecken ghevonden worden, daer mede hy voor hem selven, voor sijn Coninckrijck, ende voor sijn volck, den Heere badt om sijne gunste ende ghenade. Ende word dit ghebodt van t'lesen der Wet by hun genoemt *de vaste Pilaer*: ende *de groote eerlickheyt onder alle de Edicten of Geboden*. Nae dese verclaringhe siet men wel wat van deser saecke is: ende merckelijck of niet de Coninck is gheweest boven al, oock boven den Hoogen Priester: oock dat in alles, ende namelick in t'ghene Religie ende Godtsdienst aengaet: ende dat de Priesters den Coninck, de Wet (waer van het Origineel inden Tempel ter zijden de Arcke bewaert wierdt) in

[76] handen ghevende dienden: want op de voors Ceremonie te rugghe gaende, moet volghen, dat ghelijck Moses te vooren de Wet den Priester hadde ghegheven om te bewaren, ende dagelick den volcke te leeren: Dat oock alsoo de Coninck de Wet den volcke voorghelesen hebbende, de selve in effecte wederom den Priester gheeft: de Priester den Oversten der Synagoge: dese aenden Leser, om daghelick inde Synagoge te lesen: ende hoe? als van des Coninx weghen door de handt des Priesters.

De levende practijcque van dit bevel den Coninghen gedaen, sien wy inde Godtsalige Coninghen, ende eerst in *David*.¹⁶⁹ Dese in t'Coninckrijck bevesticht zijnde, riep terstondt gheheel Israel mette Priesters ende Leviten binnen Hierusalem te samen, om den Godsdienst, die ten tijden *Sauls* vrij wat

¹⁶⁷ Joh. Calv. op de vijf Boecken Mosis.

¹⁶⁸ De Coninck leest de Wet.

¹⁶⁹ David.

vervallen was, wederom in haren behoorlicken standt te stellen:¹⁷⁰ doet de Arcke des Heeren opbrengen: stelt alle d'ordre daer toe noodich: Vermaent den Hooghen Priester eerst, daer naer oock d'andere Priesters ende Leviten, van haer Ampt, ende gheeft hun een voorschrift van t'ghene sy te doen hebben, om alles gheschietelick ende heylichlick te bedienen: ende nae gedaen brandt ende danck-offer, gheeft hy t'volck de segeninge in den Name des Heeren: elck vande Levijten wijsende sijn ordre ende plaetse daer sy den Heere dienen, prijzen, dancken, ende loven soudē, met een seer ernstighe ende ijverighe vermaninghe ende lof-sanck tot Godt, die ghenoech als een voorschrift was der dancksegginghe, diemen tot Godt doen soude. Dit eens alsoo ghedaen zijnde, en laet hy het daer by niet blijven, maer gaet voort om alles watter noch meer tot een ordentlicke stichtelicke bedieninghe noodich was te bestellen:¹⁷¹ ordinerende Priesters, Sanghers, Wachters des Tempels, schat-Meesters des Huys Gods, ende dierghelijcke Kerckelijcke Ampten, alles nae den worde Godes; maer met sijne autoriteyt ende beleyt: Daerom wy soo dichwils lesen:¹⁷² *David ordinerdese alsoo: Hy ordinerdese alsoo: Hy ordinerdese door het lot. Hy scheyde af: ende dierghelijcken: even met de selve autoriteyt daer mede hy daer naer sijn Hof ende Landt-regiment bestelt.*

De Pausgesinde seggen tegen dit exempel, dat David niet alleent Coninck, maer oock Propheet was. t'Is waer, maer wat dient dat totter saecke? Hy stelde dan dese Kercken-ordeninghe als Propheet: Ick ontken, ende begeer bewijs: Als Propheet voorseyt hy veele toecomende saecken van den Messia, ende druckt die wt in sijne Psalmen, die hy oock door gheestelijcke inblasinghe gheschreven heeft: maer de voorverhaelde handelinghe ende ordeningen inder Kercke heeft hy ghedaen ende gestelt, niet als Propheet, maer als Coninck. Dit blijkt daer wt onder anderen, dat David dit voorgaende bevel Mosis, allen Coninghen ende Overheyden ghegheven, gelijk van handt te handt overlevert aen sijnen soon Salomon, als hy Coninck worden soude in sijn plaetse, wanneer hy tot hem seydt:¹⁷³ *Neemt vvaer* [77]

de vvacht des Heeren uvves Godts, dat ghy vvandelt in sijne vveghen, ende houdet sijne vvijsse gheboden, rechten, ende ghetuyghenissen, als gheschreven staet inde VVet Mose. Ghelijck wy dan oock de selve bevelen vinden ghepleecht by verscheyden ander Overheyden, die gheen Propheten en waren, soo hier nae bewesen sal worden.

Solomon sijn zoon ende volgher in sijn Rijck,¹⁷⁴ sijns Godtsalighen Vaders vermaninghen, ende volghens oock syns Ampts indachtich zijnde,¹⁷⁵ heeft niet alleen den Heere dien Magnificquen Tempel ghebouwt, ende de Arcke des Heeren (naer voorgaende t'samenroepinghe der gheheeler Ghemeynte) daer in doen brengen, maer heeft selve met een seer heerlick ghebedt ghedaen openbaerlick voor alle den Volcke den Tempel ghewijdt, brandt-offeren gheoffert, t'volck ghezeghent, ende de Priesters in hare ordeninghe tot haren ampte ghezet naer sijns Vaders ordinantie. Wt wat autoriteyt dit alle te samen? anders dan van wegen sijn ampt als Coninck ende d'autoriteyt die hy van Godt om t'hoochste gebiedt ende opsicht op de Religie ende Gods-dienst te hebben, ontfangen hadde? welke autoriteyt oock vande Priesters ende andere Kercken-Dienaers sonder eenich teghensprecken volcomelick is erkent worden, ghelijck de H. Historije betuycht met dese woorden. *Ende daer en vvert niet gevveken vanden bevel des Coninx over de Priesters ende de Leviten in allerley saecke.*¹⁷⁶

Volcht nu t'loflick exempel des Godtvreesenden Coninx Josaphat.¹⁷⁷ Deze heeft mede den vervallen Gods-dienst weder op gerecht, ende beyde politie ende Kercke besorcht. Want hy deputeerde ende sondt eenighe van sijne Vorsten met de Leviten om te trecken rontom in alle de Steden Juda, om t'volck te leeren, ghelijck sy deden,¹⁷⁸ ende namen tot dien eynde het Wet-boeck met hen. Daer beneffens stelde hy Richters in alle Steden Juda, hun ghevende eene seer deghelijcke lesse, op dat sy haer ampt wel soudē bedienen:¹⁷⁹ stellende voorts oock binnen Jerusalem vande Leviten ende Priesteren, ende vande Overste Vaderen in Israel over t'gherichte des Heeren, oock met eene treffelicke vermaninghe die hy hun dede, maeckende Azariam den Priester tot Overste over d'andere in alle saecken des Heeren, ende Sabadium tot een Vorst in alle saecken des Coninx, niet om daer mede eenighe *Collateraliteyt* in te voeren tusschen hem ende t'Priesterdom, als of hy sijn Rijck had willen deylen ende sijne regeringhe in twee splitten, (twelck hy niet en vermochte) maer om met het stellen van dese subalterne ampten alles wat tot sijne regeringhe behoorde, soowel inde saecken des Heeren

¹⁷⁰ 2. Chron. 13 ende 15 ende 16.

¹⁷¹ 2. Chron. 24 ende 25 ende 26.

¹⁷² 2. Chron. 27.

¹⁷³ 1. Reg. 2. 3.

¹⁷⁴ Solomon.

¹⁷⁵ 1. Reg. 8. 1. 3. 4. 22. 55. 63.

¹⁷⁶ 2. Chron. 8. 15.

¹⁷⁷ Josaphat.

¹⁷⁸ 2. Chron. 17. 7. 8. 9.

¹⁷⁹ 2. Chron. 19. 5. 6. 7. 8. 9.

als andere, met minder moeyte ende beter ordre te beleyden: soo het voor int breede is aenghewesen.¹⁸⁰

In Ezechia hebben wy oock een schoon voorbeeldt van t'hoochste gebiedt eener Christelicker Overheydt, in saecken van Religie.¹⁸¹ Want siende de deuren aenden voorhuysse toe ghesloten, de Lampen uyt ge-

[78]

bluscht, oock datter gheen reuckwerck gheroockt, gheen danck-offer gheoffert wierdt in des Heeren Heylichdom, en dat des Heeren toorn daer over ontsteeken was teghen Juda ende Jerusalem, heeft selve eerst de deuren des Tempels gheopent, de Priesters aenghesproocken, haers ampts vermaent, d'onreynicheyde uyt den Tempel doen draghen, den Leviten belast den Heere te loven:¹⁸² brieven gheschreven : ende alomme boor t'gheheele landt ghesonden, t'volck daer by vermanende dat sy hun tot den Heere bekeeren, ende t'Paesschen houden soudon: t'volck dede oock nae des Coninx gebodt, ende de Priesteren met de Leviten bekenden hare schande: volgende voorts de ordeninghe van dienen ende offeren die Ezechias over de Priesteren ende Leviten stelde, een yeghelyck nae sijn ampt.¹⁸³

Josias en bede niet minder:¹⁸⁴ want hy liet af-breecken de Altaren Baalim, ende royde d'afgoderyje uyt: dede den Tempel repareren, daer toe ghebruyckende t'ghelt dat by de Priesters mishandelt was, ende soo t'boeck des Wets, dat te vooren verlooren, weder gevonden ende hem overghelevert was, vraecht hy raedt watmen soude doen om des Heeren toomte stillen:¹⁸⁵ ende by de Priesters weynich bescheyts vindende sendt hyse by de Prophetesse *Hulda* om den Heere raedt te vragen:¹⁸⁶ eyndelicke maeckt hy een verbondt met den Heere, dede houden het heerlickste Paesschen dat oyt ghehouden was, sette de Priesters op hare wacht, ende beschickte alsoo alle den Gods-dienst des Heeren.

Iofias.

Wat isser doch meer tot den Gods-dienst van dien tijdt gehoorich (uptgenomen dat sy selve niet en hebben gheoffert) dat dese Godtsalighe Coninghen niet ghedaen, bestelt, beschickt, belast, geordineert ende versocht en hebben, bevelende den Priesters ende Leviten soo wel als andere vanden volcke, ende dat wt hoochster autoriteyt, gebiet ende macht, t'gheene sy wilden nae den woorden Gods ghedaen hebben, selve in die dinghen die puerlijck den Gods-dienst ende der Priesteren ampt aengingen. Daer uyt wy dan sien dat inden ouden Testamente gantsch gheen *Collateraliteyt* gheweest en is tusschen de Hoghe Overheydt ende de Priesters, als of het Kerckelijcke alleen de Priesters, ende het politycque d'Overheydt alleen te besorgen ware gheweest, maer dat de Priesters soo wel int een als int ander, onder de Hooghe Overheydt ende t'ghebodt der selver ghestaen hebben. Dien volghende oock d'Overheydt als vande Hoochste handt ende van t'leste ressort (soomen spreeckt) alleen belast, bevolen ende beschickt heeft wat den Gods-dienst aenginck, sonder oock de minste teghenspreekinghe vande Priesters of yemandt anders daer over ghehadt te hebben; uyt welcke exempelen (ghevoecht by de voorsz ghetuyghenissen) men dan claerlijck siet dat dit ende geene andere is de Godtlicke ordeninghe die de Heere in sijne Gemeynthe achtervolcht ende onderhouden wil hebben.

Eer wy nu comen tot het nieuwe Testament, om te sien of dese ord-

[79]

dre daer oock soo wel plaetsche behoort te hebben als int oude. Sullen wy voor eerst sien twee notable Prophetien onder veele andere die daer van spreecken.¹⁸⁷ D'eerste is inden tweeden Psalm, ende luydt aldus. *Soo laet u ondervijzen ghy Coninghen, ende laet u tuchtigen ghy Richters op aerden, dient den Heere met vresen, ende verblijft u met beven, Cuft den Soone op dat hy niet en toorne.* Dat dese Psalm op t'nieuwe Testament past,¹⁸⁸ sien wy uyt het ghebedt der Apostelen dat sy storten ten aensien vande Overheydt van Jerusalem, die in plaets vande Soon Gods Jesum te cuffen, den selven vervolchde. Soo gheeft dan de Propheet te kennen dat alle Coninghen schuldich zijn desen Coninck der Coninghen Jesum, dien Godt tot eenen Coninck over den berch Sion (dat is sijne Kercke) ghestelt heeft, te dienen (te weten) in qualiteyt als Coningen. Nu is dit den dienst die sy als Coninghen Christo Jesu te doen schuldich zijn, dat sy sijn woordt aennemen, den Gods-dienst daer nae richten, ende sorghe draghen dat hy onder hunne Onderdanen ghekent, ghedient, ende gheert moge wesen nae sijn woort, daer onder dan alle deelen van t'ampt eener Christelicker Overheydt begrepen zijn.

Dese Gods-diensticheydt dan, die (gelijck de waerschouwer seyt)¹⁸⁹ *niet alleen de nederighe*

¹⁸⁰ Siet voor Fol. 38. 39.

¹⁸¹ *Ezechias* 2. Chron. 29. 3. 4. 7. 8. 16.

¹⁸² 2. Chron. 30. 1. 6. 10. 12. 15.

¹⁸³ 2. Chron. 31. 2.

¹⁸⁴ *Iosias*.

¹⁸⁵ 2. Chron. 34. 4. 9. 10. 11. 15. 20. 21. 31.

¹⁸⁶ 2. Chron. 35. 1. 2. 16. 18.

¹⁸⁷ Psalm. 2. 10. 11. 12.

¹⁸⁸ Act. 4. 25. 46

¹⁸⁹ *Pag.* 28

Ghemeynte, maer oock de hooghe voester-Heeren vande alghemeynen Heer gheboden is, en brengt niet alleen mede eene ghemeyne Godsdiensticheydt, maer de Propheet eyscht vande Overheyden eene bysondere Conincklijke Godsdiensticheyt, met de welke de Coninghen Christo dienen, niet alleen met subiectie ende onderwerpinghe onder hem, maer oock met regeringhe, opsicht ende versorginghe van sijne Kercke, ende dat van sijnen weghe.

De tweede Prophetie hebben wy Esa. 49. ende luydt aldus. *De Coninghen sullen uvve voester-Heeren, ende hare Vorsten uvve soochvoesteren zijn*, ende Esa. 60. 16. *Der Coninghen borsten sullen u zoghen*. Hoe gheschiet dit? alleen met het versorgen dat de Dienaers des woordts melcx ende onderhoudts genoeg hebben? Neen: maer daer mede voornamelick dat het suyvere woordt Godts het woordt des Euangeliums, t'welck de H. Apostel Petrus by onghevalschte melck vergelijckt, ghepredickt ende de Onderdanen daer mede aen der zielen ghevoedet worden.¹⁹⁰ Dit moeten de Leeraers doen sal yemandt segghen: Recht; ende d'Overheyden sullen sorghe draghen dat het gheschiede so het behoort, ende also t'volck voeden met Gods woordt door de Leeraers, waer op de hooch-vermaerde *Ioan Calvinus* aldus schrijft:¹⁹¹ *Men moet vvaernemen (seydt hy) dat hier vvat sonderlinghs vande overheyden gheeycht vordt boven eene gemeyne belijdenisse des gheloofs: aenghesien dat hun d'autoriteyt ende macht ghegheven is om de Kercke voor te staen ende d'eere Gods te versorgen: vvel is vvaer dat een yeghelijck dat ghehouden is te doen; maer aengaende d'Overheyden, hoe hare macht grooter is, hoe sy haer daer toe meer begeven, ende dit stuck met meerder ijver beneerstigen moeten:*

[80]

oorsaek vvaerom David haer by name aenspreekt ende vermaent dat sy vvijs zijn, den Heere dienen, ende den Sone cussen, wat wilmen dan segghen met de Godsdiensticheydt die den voester-Heeren ende de medoghende Ghemeynte *int ghemeyn* gheboden soude zijn?

Wy comen nu tot het Nieuwe Testament, in t'welck het Ampt ende Hoocheyt der Overheydt niet is verandert noch vermindert: Maer int beginsel heeft het daer alleen aen Mannen ontbroocken: Mannen, seg ich, die de ware Religie ende Godtsdienst verstonden, ende lief hadden: t'Ampt even-wel ist selve ghebleven in ghelijcke Hoocheyt als te voeren. De veranderinge des Ouden Testaments in t'Nieuwe, bie daer is gheschiet, en roert dit stuck niet: ende die meynen dat dit Ampt onder de Christenen gheen plaets behoort te hebben, ende in alle sijne deelen niet mach bedient worden, doolen. Ten is gheen Joodtsch Ampt gheweest, ende en heeft sijn beginsel wt het Jodendom niet, om met het Jodendom afgheschaft te worden: t'Is een Ampt dat *vniverselick* in alle Natien ende Volckeren der Weerelt heeft plaets ghehad: ende sijn oorspronck heeft al van den aenvanck der Werelt: Want hoe-wel t'ghebruyck van dese macht voor de sonde niet en was, om datter maer twee Menschen waren in eene eenighe familie begrepen: even-wel en is dese macht wte sonde niet ghesproten: maer soude oock in den staet der onnooselheyt, ende gheduerende d'eerste opzecticheydt des Menschen, plaets ghehad hebben: naer t'gevoelen *Guill, Bucani*, ende andere. Eer t'Joodtsche volck, jae eer Abraham was, heeft Godt tot Noe ende sijne kinderen die nae de Sundt-vloet de stammen waren van het Menschelicke gheslacht, gheseyd:¹⁹² *Die Menschen bloedt stort, sijn bloedt sal door den Mensche ghestort vvorden*. De particuliere Wetten ende Ordonnantien, die Godt onder t'Joodtsche volck, als de Joden alleen aengaende, heeft inghestelt, zijn wel door de compste Christi afghedaen: maer t'generael ende dat *vniverseel* is, by alle Menschen is gebleven. Eenighe Coninghen des ouden Testaments zyn gheweest figuren ende voorbeelden Christi, maer het Ampt der Overheydt in sich selven, ende van sijne natuere niet. Soo blijft dan, ende heeft plaets dit Ampt in t'Nieuwe Testament ghelijck int Oude: Jae de consideratie van Oude ende Nieu, en heeft hier in dit stuck gants gheen plaetsche, want die beleydinghe der salicheydt die daer inne gheleghen is, en raect dit point niet.

Daerom hooren wy de Apostolen Christi van dit Ampt soo eerlick ende soo heerlick spreekken. *Alle ziele*, seyt Paulus,¹⁹³ *sal de Hooghe macht ondervorpen* (t'woordt beteyckent, gesubordineert oft onder ghestelt) *zijn: ende vvie de macht vvderstaet, vvderstaet Godts ordinantie: daerom moet men onderdanich zijn, niet alleen om de straffe, maer om de conscientie*. Van dese ghehoorsaemheyt en is niemantd vry, noch gheestelick, noch weerlick: noch Apostel, noch Evangelist, noch Propheet, noch Priester, noch Monick, seyd *Chrysostomus*:¹⁹⁴

[81]

Soo dat Christus selve die ghekent heeft, ende in betalinghe van schattinghe ghehoorsaem is gheweest

¹⁹⁰ 1. Pet. 2. 2.

¹⁹¹ *Calvi. op Efa. 49.*

¹⁹² *L. 49. de Mag. pag. 763.*

¹⁹³ Rom. 13. 1. 2. 5.

¹⁹⁴ *In ep. ad. Rom. sermo. 23.*

soo *D. Gomar* seer wel seyt.¹⁹⁵ Soo waren dan d'Overheyden ten tijden Christi ende sijner Apostolen Ampts halven schuldich, nae de vermaninghe Davids den sone Godts, den Coninck aller Coninghen te cussen, ende hem in vreesen ende beven te dienen, hem in te hulden, ende te doen inhulden, in alle hare Landen ende Coninckrijcken: ende voorts alle de selve sorghe voor de Christelijcke Religie ende Godtsdienst te draghen, die de voorverhaelde Hooghe Overheyden daer voor ghedraghen hebben, sonder desen aengaende eenighe nieuwe ordre ofte bevelen wten Hemel te ontfanghen. Sy en deden het even wel niet, maer vervolchden Christum Jesum ende sijne waerheydt met alle macht. Dese Prophetie Davids: Ende nu ghy Coninghen, laet u onderwijsen, laet u onderrichten: ghy Richters der Aerden, dient den Heere met vrees: en was noch niet vervult, seydt *Augustinus*:¹⁹⁶ maer datter voor gaet, seydt hy, namelick: Waerom woeden de Heydenen, ende waerom dencken de Volcken ijdelheyt: De Coninghen inden Lande rechten hen op: ende de Heeren raedt-slaghen met malcanderen teghen den Heere ende sijnen Ghesalfden, dat hadde noch plaetsche.

Daer-en-tusschen en lieten de lieve Apostolen ende trouwe Dienaers niet haer Ampt te betrachten,¹⁹⁷ dat hun van den Coninck aller Coninghen Jesu Christo den sone Gods, was opgeleyt: waren oock altydt ghereet hun Overheyden, oock den Heydenschen ende ongheloovighen, reeckenschap van haer doen ende laten te gheven, als blijkt: Eerst in Petro ende Johanne alleen: daer nae in Petro ende d'andere Apostolen,¹⁹⁸ daer sy staen voor den Raedt van Jerusalem, ende Christum predickende,¹⁹⁹ haer saecke geerne ende ghewillichlick verdedighen: In Stephano den vromen ghetuyghe Jesu Christi, ende die aller eerst sijn bloedt om Christi wille gestort heeft: In Barnaba ende Paulo,²⁰⁰ wanneer sy te *Paphos* vanden Stadthouder Sergio Paulo ontboden zijnde teghen Bar Jesum, ghenaeamt Elimas, disputeerden, ende den selven Stadthouder bekeerden. Inden selven Paulo, wanneer hy tot Jerusalem eerst voor den Oversten des Heyrs ende t'volck, daer nae voor den Raedt:²⁰¹ wederom tot Cesarien voor den Stadthouder Felix, daer sijne beschuldighers teghenwoordich waren:²⁰² Noch voor den Stadthouder Sesto, mede in teghenwoordicheyt van sijne parthije: alwaer hy vermerckende dat sijne parthije de saecke soo verre hadde ghebracht by Festum, dat Festus om den Joden gunste te bewijzen, hem Paulum wel lichtelick soude hebben ghesonden nae Jerusalem, om hem daer voor de Overpriesters ende Geestelicke te Jerusalem (als in een saecke die Kerckelijck was, ende haer Religie betrefte) te laten oordeelen, ende vresende, dat hy daer sijne parthijen selve tot Richters ghehadt soude hebben appelleert aen den Keyser hoe wel de selve noch Heydensch ende ongelooovich was: hopende in allen gevalle daer meer billickheys te vinden als onder

[83]

sijn eyghen volck.²⁰³ Eyntelijck oock voor den selven Festo, en deden Coninck Agrippa ontboden ende ghehoort zynde, heeft van ghelijcken sijne defensie ghedaen, ende den Coninck soo beroert, dat hy bynaest Christen gheworden was.

De Overheyden even-wel en hebben haer Ampt niet gedaen: hebben hun gestelt niet tot naevolgers, maer vervolgers Christi: niet gebiedende, ghelijck sy Ampts halven behoorden, maer verbiedende Jesum te predicken. Waer inne de heylige Apostolen, niet connende of moghende ghehoorsamen, sonder Godt, welckers duydelicke wil ende gebodt streedt tegen sodanich der Overheyden verbot, met grooten rechte, ende behoorlicke vrijmoedicheyt voort ghebracht hebben dese gulde woorden, ende voortreffelicke spreucke (soose met recht van *D. Gomar* ghenoeemt wordt)²⁰⁴ *Men moet Godt meer ghehoorsamen dan den Mensche*. Welcke spreucke d'Apostolen niet voort en brachten teghen eene gheloovighe, maer teghen een ongheloovighe Overheydt: niet om eenighe gheringhe saecken, alleen d'wterlycke ordre der Kercken aengaende: maer om t'hooft-stuck der salicheyt, t'welck was *inden naem Iesu* niet meer te predicken.²⁰⁵ Ende noch en hebben d'Apostolen dit niet gheseydt of wt ghesmeten met een foute vermetelheydt, als of sy op d'Overheydt niet veel en hadden gepast, (hoe-wel sy nochtans met cracht van miraculen waren ghewapent) maer hebben de billickheyt deser spreucke verthoont, soo diep int herte der Overheyden selve gheschreven, dat sy met alle respect ende beleeftheit, als voor Godt staende, d'Overheyden selve tot Richters over hare weygeringe gestelt hebben met dese woorden: *Oordeelt ghy selve of het recht zy*. Oock hebben sy haer bewijs (namelijck

¹⁹⁵ Mat 17. 27.

¹⁹⁶ Epist. 48.

¹⁹⁷ Hoe hun d'Apostelen droegen onder ongheloovighe Overheydt.

¹⁹⁸ Act. 4. Act. 5.

¹⁹⁹ Act. 7.

²⁰⁰ Act. 13.

²⁰¹ Act. 22. Act. 23.

²⁰² Act. 24. Act. 25.

²⁰³ Act. 26.

²⁰⁴ Act. 5.29.

²⁰⁵ Der Apostelen sedicheyt tot haer Overheydt int weygeren.

dat sy mosten in den naem Jesu predicken) stract by der handt ghehad, namelick den Creupelen die sy in den naem Jesu ghesondt ghemaect hadden, seggende: *Door desen staet dese hier voor u ghesondt.* Welck bewijs soo claar was, dat de Schriftuer seydt:²⁰⁶ *Als sy saghen den Mensche die ghesondt ghevvorden vvas by hen staen, hadden sy niet daer teghen te segghen.* Daer-en-tusschen hebben sy, ende andere trouwe ghetuyghen Jesu, nae de leere haers Meesters, haer sielen in lijdtzaamheydt besittende,²⁰⁷ den Heere om sterckheyt aengeroepen, ende ghebeden, dat hy aensiende der selver dreygingen,²⁰⁸ sijnen dienstknechten wilde geven sijn woordt vrijmoedelick te spreekken: t'welck van den Heere vercreghen hebbende, zijn met het voortplanten der waerheyt voort ghegaen: Niet latende te bidden voor die ghene die hun verdruckten ende vervolchden: ende bysonder²⁰⁹ *voor de Coningen, ende alle die in hoocheyt ghestelt zijn, om niet alleen een gherust, leven onder der selver regeeringe te mogen leyden in alle eerbaerheyt, maer oock in alle Godtsalicheydt.*²¹⁰ welcke niet gheschieden en conde, of de Overheyden en mosten, met het aennemen vande Christelijcke Religie, haer Ampt ten aensien vande selve Religie (ghelyck sy schuldich waren) in allen deelen betrachten: t'welck dan t'ghene was dat

[83]

de vroomen Christenen met hare ghebeden sochten, ende daer naer sy met groot ende lanckduerich ghedult, onder swaer cruys ende schrickelicke vervolginghen verwachten: tot dat (soo wy wt *Augustino* ghehoort hebben) het *VVaerom rasen de Heydenen*, ten lesten eens ophoudende, t'ander *Dient den Heer, ende kust den Soon*, eens mede tot verquickinge der Christenen, ende vorderinghe der Christenheyt, plaetse cryghen mochte, ghelijck het de Heer daer nae ghegheven heeft.

Oock en sien wy niet dat Jesus Christus de Apostel ende Hooghe Priester onser belydinghe,²¹¹ de Middelaer des nieuwen Testaments d'oude forme van Kercken regeringhe verandert, ofte eenighe nieuwe forme inghestelt heeft. Hy verbiedt²¹² sijnen Discipulen alle heersschinghe: ende sendt hun maer om te leeren, ghelijck hy vanden Vader is ghesonden gheweest.²¹³ Daerom worden oock de Kercken-dienaers ghenoecht *Dienaers Christi, ende uyndeelders der verborghentheiden Gods*:²¹⁴ dat is de hoochste titel die sy voeren: oock isse hooch ende weerdich ghenoech: Paulus ende sijne medebroeders d'Apostolen begeeren niet hogher gheacht te wesen. Petrus d'Ouderling vermaent sijne mede-Ouderlinghen, *dat sy de cudde Gods die onder hun is veyden, ende de selve besorghen sullen*:²¹⁵ doch niet (seydt hy) *als heerschappije voerende, maer als die der cudde een voorbeelt ghevvorden zijn.* Daer zijn Regeerders gheweest inde Kercke by der Apostelen tijden: nae t'woordt des Apostels, *Die regeert in neersticheydt*: ende, *d'Ouderlinghen die vvel regeeren*, sijn dobbeler eere weerdich:²¹⁶ Maer alle dese forme van gheestelicke regeeringhe moet (ick en segghe niet, ophouden, daer de Overheydt ghelovich ende Christen is, t'welck nochtans eenighe Leeraers der Gereformeerde Kercke segghen, maer) der Christelicker Overheydt hoochste opsicht ende regeringhe onderworpen zijn: Jae vande selve in behoorlicke ordre ter stichtinghe ghebracht worden, nae ghelegentheydt van tijden, plaetschen, ende persoonen, behouden altijt de Substantie nae Gods woordt, alsoo een yeder bekent is dat d'Apostolissche forme in veelen deelen op alle tijden niet en past, oock niet gebruyckt en wort of ghebruyckt en can worden: ghelijckse oock nergens ghestelt en is tot exempel van ghedurighe naevolginghe in alle omstandicheyden. Daerom oock Kerckelicke wetten ende ordinantien in wereltlicke middelmatige saecken nodich zijn: van welcker stellen ende maecken hier naer ghesproocken sal worden. Soo can dan sodanighe Kerckelicke regeringhe in plaetschen daer Christelijcke Overheyden zijn, plaets hebben: niet in sodanighe *Collateraliteyt* of even-hoocheydt als daer van wy hier voor ghesproocken hebben, maer als een deel vande bedieninghe der Kercke in t'gheene Kerckelick is, ende mede tot laste vande Hoghe Overheydt staet als voester-Heer ende hoochste opsiender vande selve.

Soo yemandt seydt dat een Christelicke Overheydt niet boven de

[84]

²⁰⁶ Actor. 4. 10. 14.

²⁰⁷ Luc. 21. 19.

²⁰⁸ Act. 4. 31.

²⁰⁹ 3. mat. 5. 44.

²¹⁰ 1 Tim. 2. 1. 2.

²¹¹ Hebr. 3. 1. Hebr. 12. 24.

²¹² Luc. 22. 26.

²¹³ Math. 28. 29.

²¹⁴ Joan. 20. 21. 1. Cor. 4. 1. 2.

²¹⁵ 1 Pet. 5. 1. 5. 1. 2. 3.

²¹⁶ 1. Tim. 5. 17.

Kercke maer inde Kercke is:²¹⁷ dien antwoorde ic dat dat ooc waer is, ten aensien der Kercken-Dienaren die inde Kercke zijn, ende evenwel opsienders vande selve ghenoeemt worden. Can dat inde Kercken-dienaren plaets hebben, t'heeft oock plaets inde Overheydt,²¹⁸ nasmelick dat hy een opsiender zij boven dese opsienders der Kercke, ende met een lidmaet zy vande selve: ghelyck het hoofd d'opsicht heeft over t'Lichaem, ende even-wel een lidt is van t'Lichaam. Wilmen segghen dat den Overheyden dese Titel *niet toe en comt*, ick segghe dat hun noch wel hogher Titulen ghegheven worden inde Heylighe Schriftuere.²¹⁹ Sy worden ghenoeemt *Voester-Heeren ende Voesterschen*: oock der Kercke. *Gods Dienaers, Herders, Heylanden*, jae *Goden*: Titel die niemant ghegheven wordt van Godt dan den Overheyden alleen. Ich swyghe verscheyden andere Titulen die hun by de Heydensche schrijvers ghegheven worden: niet om te fiatteren, maer om haer ampt nae waerheydt te beschrijven. De Kercken-diensers hebben oock heerlicke Titulen,²²⁰ als van *Opsinders: Dienaers* Gods ende Christi: Wtdeelders der verborgentheyden: Bootschappers: Ghetuyghen: Herders: Leeraers: maer tusschen die ende dese is soo veel onderscheyt, dat die meest alle te samen sijn namen van heerschappije ende Meesterschap: Dese zijn Titulen van dienst ende Ministerschap. Want de Dienaren der Kercke, seyt een gheleert man)²²¹ zijn gheen Vorsten oft Heeren, die ofte de Clergie, dat zijn haer mede-Dienaers, of de conscientien, of de lidtmaten der Kercken beheerschen, of macht hebben om wetten te maecken, maer zijn knechten ende dienaers vanden oppersten Heere. Maer sal yemandt segghen, d'Overheyden zijn oock dienaers Gods. t'Is also, maer sy zijn oock Goden-Dienaers om den heere dienende sijn volck te regeren ghelijck wy voor ghehoort hebben. De Coningen (seydt Augustinus)²²² dienen den Heere voor soo veele sy Coninghen zijn: wanneer sy doen t'gheene sy niet doen connen dan als Coninghen. Augustinus streckt dit verder alst behoort, nasmelick (soo schijnt) oock totten uysterlicken conscientie dwanck: soo verre en streck ick het niet: daer zijn ander middelen daer mede de Coninghen den Heere dienen connen, ende als Coningen te dienen schuldich zijn, soo wy hooren sullen: binnen de palen van de welcke sy moeten blyven, op dat sy niet aen en tasten t'geen Christus hem selven over sijn volck voor behoude heeft.

Soo moetmen dan nootsaeckelick de Christelijcke Overheydt erkennen als Overheydt onder Christo,²²³ zelfs inde Kercke ende in saecken de Kercke aengaende, om die te bestieren ende regeeren nae sijne Christelicke woordt, twelck daerom (soo wy ghehoort hebben) soo wel den Overheyden bevolen wordt te lesen, als den Kercken-dienaren: jae voor alle andere, want t'is haer voornemste ampt, ende voornemelick haer ampt de Kercke Gods te versorghen, ende te maecken dat sijn Rijk voort gheplant werde: twelck niet can geschieden dan nae sijn woordt. Ende wanneer God dat geeft, dient het tot uytermaten groot

[85]

voordeel der Kercke Gods. Daerom oock, soo wy gehoort hebben, d'Apostel de Christenen te sijner tijdt soo ernstelick beval den Heere daer voor te bidden. Waer op ick niet laten can aen te teekenen dat *Io. Cal.* schrijft op de selve plaetsche.²²⁴ *Indien men vraecht (seydt hy) of dese gebeden oock gedaen sullen vvorden voor die Coningen vande vvelcke vvy geen van alle die voorgaende vveldaden (gherustich leven, Godtsalicheydt, eerbaerheydt) en ghenieten: ick antvvoorde dat onse ghebeden strecken tot dien eynde, dat d'Overheyden door den Geest Gods geregeert zijnde, ons t'goet daer van sy ons te voeren beroofden, bestellen. Soo en moeten dan niet alleen Godt bidden voor die gene die goet zijn, maer ooc voor die quaet zijn, op dat hyse goet maecke. VWant men moet altydt dit fundament houden, dat de Magistraten van Godt geordineert zijn om den voorstant ende bevvaeringhe, soo vvel van de Religie als de publijcque eerbaerheydt, min noch meer dan de aerde ghedestineert is om voort te brenghen dat ons dienlick is tot ons voetsel. Ghelijck vvy dan Godt biddende om daghelijcx broot, begheren dat hy d'aerde vruchtbaer maecke door sijne zegheninghe, also moeten vvy in dese vveldaden sien op t'ordinaris middel dat Godt gheordineert heeft door sijne voorsienicheydt. Voorwaer, heeft Godt door sijn voorsienicheydt de Overheydt gheordineert als een ordinaris middel totten welstant sijner Kercke dienlick, jae soo dienstelick als t'broodt is tot ons voetsel, (soo Calvinus seydt) soo ist wel een groote weldaet soodanighe Overheydt te hebben: ende een groote straffe die niet te hebben, ghelyck Calvinus oock voort seydt, te weten, dat Gods toorn ons d'Overheydt onnut maeckt, even gelijk de selve gramschap Gods oorsaek is van d'onvruchtbaerheydt der aerden. Soo moghen wy oock wel toe*

²¹⁷ d'Overheydt is boven de Kercke, ende even wel een [l]idt der selver.

²¹⁸ 1.Tim. 3.1.

²¹⁹ Esa. 49. 23. Ro. 13. 4. 6. Psal. 78. 71. Ezech. 34. 21. Jud. 3. 1. Exod. 22. 28. Psal. 82. 16.

²²⁰ Act. 20. 28. Tit. 1.7. 1. Cor. 4. 1. 2. Cor. 5. 10. Actor. 1. 8. Eph. 4.

²²¹ *Buc. de. Min. loc. 42.*

²²² *Epist. 50. ad Bonif.*

²²³ Waer voor men een Christelijcke Overheydt houden moet.

²²⁴ *Cal. op 1. Tim. 2.*

sien dat wy ons die plaghe niet op onsen halse en halen. In alle ghevalle hadden de Christenen te dier tijdt wel oorsaek God voor d'Overheyden die sy doe hadden, vyanden der Kercke, te bidden, op dat sy nae den wille Gods tot kennisse der salicheydt comen, ende alsoo uyt vyanden vrienden, jae haer Voester-Heeren werden mochten: ghelijckse oock trouwelyck ghedaen hebben, soomen in *Tertulliano* ende *lustino* sien mach.²²⁵

Dit heeft Godt de Heere eyntelick (sijner armer Kercke ghebedt verhoorende) gegeven, zijnde de waerheyte ende cracht vande Christelicke Religie, door vier, zweerdt, bitter cruys ende vervolginghe, met onoverwinnelick ghelove ende patientie, soo verre voor gedrongen, dat eyntlich het woordt des Cruyces de vane van overwinninghe openbaerlick uytghesteeken heeft int Hoff des Keyzers van Romen, door de handt des Keyzers *Constantini*, toeghenaemt de groote, die doorgaens by alle Historie schrijvers voor de eerste Christen Keyser ghehouden wordt.

Constantinus dan,²²⁶ aengenomen hebbende de Christelicke Religie, heeft zich daer inne terstont ghedragen niet als een simpel lidt, maer als een Christelicke Overheydt, die nu de hoochste opsicht over de

[86]

selve onder Godt bevolen was: dien volghende heeft hy niet alleen de bloedighe Placcaten der voorgaender Keyseren teghen de Christenen uyt gecondicht, af-gheschaft, ende de tirannie daer mede de Kerke Christi gedrukt was, geweert, maer oock de sorge ende bestellinge der Kerckelicker persoonen ende saecken aen genomen, ende in alles ordre ghestelt.²²⁷ Hy heeft belast de Tempelen ende bede-huysen der Christenen die vervallen waren op te timmeren, sijn Onderdanen tot het aennemen vande Christelicke Religie ende Gods-dienst ernstelick vermaent, ende tot dien eynde treffelicke brieven aen alle Provincien gheschreven. Ende hoorende dat tot Alexandrien sware disputen ende gheschillen waren ontstaen tusschen *Alexandrum* ende *Arium*, heeft hy aen de selve gheschreven, ende vrundtlich tot nederlegginghe derselver gheschillen ende onderlinge duldighe inde selve, wanneermen inde hooft-poincten eens waer tot vrede ende eenicheyt vermaent. Siende dat dat niet en help, ende t'quaet alle daghe meerder wierdt, heeft hy uyt Keyserlicke autoriteyt een *Generael Concilium* tot Niceen beroepen, selve de uptschryvinge ghedaen, ende gewilt dat de Bisschoppen uyt alle quartieren haer daer soudén laten vinden.²²⁸ Is daer gecomen in persoon vergeselschap met sijn Raedt: ende de voornaemste van sijn Hoff-ghesin, heeft daer ghepresideert, de vergaderinghe vermaent, sijn ghevoelen ende oordeel vande saecken die voorghestelt waren mede ghegheven, de vergaderinghe besloten, ende t'beslotene doen executeren en int werck stellen, tot wechneminghe vande oneenicheyden die de Kercke versteurden ende scheurden, ende onderhoudinghe van waerheydt ende vrede inde selve;²²⁹ De saecke *Donati* ende *Ceciliani* heeft hy den Bisschop van Roomen *Miltiadi* ende Collegén als uyt volle macht in handen gestelt, ende met brieven belast kennisse daer van te nemen, ende heeft die ten lesten selve geoordeelt: gelijck hy oock de saecke *Felici* gehoord ende ghetermineert heeft, alle saecken van hoochste opsicht over de Kercke Gods, die hy als Hooge Christelicke Overheydt gehadt ende betracht heeft.

Wat de naevolghende Keyzers ghedaen, ende wat autoriteyt de selve ghehadt ende gebruyckt hebben in saecken van Religie, daer van sijn alle de boecken der Kerckelicker Historien soo vol, datter gheen eynde soude sijn alles te verhalen. Men lese maer de Wet *Theodosij* ende *Valentiniani*, die aldus luydt. Wy houden dattet onse heerschappij betamelick is, onsen onderdanen vande Religie te vermanen: achtende dat dit de middel is om meerder ghenade van onsen Godt ende Salichmaecker Iesu Christo te vercrijghen, indien vvy niet alleen voor onse personen hem soecken te behagen, maer ooc onse onderdanen daer in onderrechten, Daerom vvillen vvy &c. nadat vvy daer van geordineert hebben. De *Codex* heeft veel van soodanige wetten int beginsel: ende die alle de handelingen des voornoemden *Constantini*, *Theodosij* des ouden ende des jonghen: *Martiniani*; *Leonis*; *Honori*; *Valentiniani*; *Iustiniani* ende andere Overheyden meer door-

[87]

siet, sal bevinden waerachtich te sijn dat de Kercken-Historie schrijver, *Socrates* seyt.²³⁰ Van dien tijdt aen (seydt hy) dat de Keyzers Christenen ghevonden sijn, hebben de Kerckelicke saecken t'eenemael aen de Keyzers ghehangen, die oock de Concilien naer haer goetduncken vergadert ende by een gheroepen hebben. Ende men leest niet dat hun die autoriteyt (hoe-welse moghelijk in sommige dinghen vry wat te verre gingh) is ghedebatteert gheweest by de Kercken-dienaren: dan metter tijdt als

²²⁵ *Tertull. apol. c. 30. Iust. apol. poster.*

²²⁶ *Constantin de Groote eerste christelicke Keyser.*

²²⁷ *Euseb. lib. 2. de vita Constant.*

²²⁸ *Idem de vita Constant. lib. 3.*

²²⁹ *August. in brevic. coll. 3.*

²³⁰ *Socr. in proëm. lib. 5. hist. Eccles.*

de Bisschoppen ende Patriarchen hier ende daer haer ooren begonden op te steecken, bysonder de Bisschop van Romen, die soo langh daer teghen gheworstelt heeft, tot dat hy den Keyser eyntelick t'onder ghecreghen heeft.

Wt allen desen dan can ghenoech verstaen worden waerachtich te zijn dat ick te vooren te bewysen voorghehouden hadde, namelijk dat noch de Pausselicke *Superioriteyt* der geestelicke boven d'Overheyt, noch de *Collateraliteyt* der Kerckelicke neffens d'Overheyt in Kerckelicke saecken, en is d'ordre die Godt behaecht: maer dat de rechte ordeninghe Godes inden ouden Testamente, of veel liever vanden aenvanck der werelt inghestelt: inden nieuwen Testamente niet verandert ende onder de eerste Christen Keysers gheoeffent, is dese, by de welcke den Hoogen Christelicken Overheyden toegestaan wort de hoochste opsicht, autoriteyt, macht ende ghebiedt int Kerckelicke nae des Heeren woordt.

Hoe-wel dit nu soude moghen ghenoech zijn,²³¹ soo sal ick even-wel tot meerder genoechdoeninghe wat verder gaen, ende aenwijzen wat de ghereformeerde Doctoren van dese autoriteyt der Overheydt in t'generael ghevoelen: ende daer naer de particuliere deelen ende stucken van dit ampt der Overheyt wat naerder uytdrukken: ende t'selve met de Confessien ende datelicke practique vande treffelicste gereformeerde Kercken van Europa bevestighen.

Ghetuyghenissen sommigher treffelicker Leeraren der ghereformeerder Kercken: aengaende d'autoriteyt eener Christelicker Overheydt in Kerckelicke saecken.

De Leeraren der Ghereformeerde Kercken schrijven ende spreekken hier van niet even claer, d'een stelt de saeck duydelicker als d'ander. Maer sy accorderen meest alle (die ick gesien hebbe) in substantie. Die aller claerste spreekken teghen de *Collateraliteyt* voor de *Superioriteyt* der Overheydt sal ick voor aen setten: ende daer naer comen tot eenighe andere. Daer isser drie onder de ghene die ick gesien hebbe die seer claer spreekken: alle drie vermaerde schrijvers ende van grooten aensien in onse Kercken: namelic VVolfgangus Musculus:

[88]

Theologus tot Beern in Zwitserlandt: *Petrus Martyr*: ende *David Pareus*, Theologus tot Heydelberch. Ick sal haer woorden upt het Latijn overgheset verhalen.

Musculus Wolffg. Musculus:²³² *VVy ghevoelen met den ghenen die leeren dat, de sorge vande openbare Religie den Magistraet toecomt: niet slechtelijck, ende soo soo, maer voornemelijck.* Dit int lange bewesen hebbende, seyt hy daer nae op een ander plaets: *Sonder eenige dissimulatie, ghevoelen vvy dat de hoochste macht ende sorge over de Religie toecomt eene Godtsalige Overheyt.* Ende daer naer: *De Natuere ende gelegentheyt van Regeeringe en can niet lijden, dat in een volck soudan zijn tvveederley authentijcke machten: tvvee verscheyden VVet-gevingen ende Heerschingen, anders dan by subordinatie of onder-ordeninghe: even also vveynich, als in een Lichaem tvvee hoofden vvesen connen.* Noch:²³³ *VVat verhindert doch dat t'ghene de Overheyt inden name ende macht Godts ordonneert ende ghebiedt inde Kercke, ende ten besten der Kercken, niet voor Kerckelick ghehouden sal vverden, al en is het schoon niet gheordineert, noch vande Kercke, noch inden name, ende inde macht der Kercke?* Wederom: *Der Overheydt comt voornamelick toe de sorghe vande Christelicke Religie in te stellen, te regeeren, ende voor te staen.* Ten lesten:²³⁴ *Ons ghevoelen is, dat de macht vanden Godtsdienst te versorgen, die Overheyt toecome, die Souveraine macht heeft over haer onderdanen ende autoriteyt om VVetten te maecken, sonder ghehouden te zijn eenich consent van Hoogher daer toe versoecken.*

My dunckt dat dit wel duydelick over een comt met mijne meeninghe: welverstaende dat dese macht ende autoriteyt altijdt zy gebonden aen Gods woordt, ghelijck het Musculus oock verstaet.

*Petrus Martyr:*²³⁵ *VVat dan? Sal d'Overheyt over de Kercken-dienaren ende Predicanten ghebieden? Ick antwoorde: t'Woordt Godts ende de Sacramenten en zijn niemants macht ondervvoren. Maer de Predicanten zijn ondervvoren, beyde soo veel haer leven, ende soo veel haer Ampt aengaet. VVant indiense qualijck leven, ofte haer Ampt niet en betrachten, connen sy vande Magistraet ghestraft ende afgheftelt vvorden. Maer dese, dromen noch evenvvil dat de Borgerlicke macht tvveederley is; d'eene Kerckelick, d'ander vvereltlick; vande vvelcke d'een den Paus, d'ander de Magistraet toegheschreven vvordt. Tevergeefs: VVant soo veel Kerckelicke aengaet, de Civile Borgerlicke macht is daer toe ghenoech: vvant die moet versorgen dat se alle te samen haer offitie doen, Rechts-gheleerden:*

²³¹ Drie stucken int vervolch te verhandelen.

²³² Musculus Loc. comm. de Magist. Pag.1363. pag. 1371 pag.1373

²³³ pag. 1375.

²³⁴ pag. 1379.

²³⁵ Martyr in sijn utlegginghe over 1. Sam. 8.

Medecins: Landtlieden: Apoteeckers: daer by men oock stellen mach de Kercken-dienaren ende Predicanten. Vvat ist van noode veel hoofden te hebben? Solomon, David, Iosias: hoevel sy Civile Magistraten vwaren, en hebben nochtans niet ghemeynt dat de Religie niet en behoorde tot hare sorghe. Constantinus, Theodosius, Justinianus, en vwaren nieuwers meer mede becommert, dan hoe sy de vware Kercke Godts soudén instellen, oft,

[89]

onderrechten. Soo vvas het onnoodich dat sy hun een nieu hooft opvverpen soudén inde Kercke, ende bysonder om Tyrannie aen te rechten. VWant de Kercke heeft haer Ouderlinghen die sorghe draghen moeten, dat alles met ordre gheschiede: Maer de Magistraet moet bestellen datter sodanighe zijn. Maer of de Magistraet Godtloos ende ongheloovich vvaer? Even-vvel is de Kercke daer, daer zijn Bischoppen die alsdan ordineren sullen vvat inde Religie behoort te gheschieden. Ende dit is moghelijk d'oorzaeck, vvaerom de Coninck van Enghelandt heeft vwillen ghenoecht zijn t'Hooft sijner Kercke onder Christum. VWant hy hielt het daer voor, dat die macht die de Paus aen sich ghetoghen hadde, sijnen macht vvas, ende hem toequam in sijn Coninckrijk. Het vvas vvel eenen onghévvoorlickén tijtel, die veele vroomé mishaechede: maer soomen de saeck selvé insiet, soo en vvilde hy daer mede niet anders, dan dat ick nu gheseydt hebbe.

Sien wy hier niet claerlijk, dat *Martyr* (die eene vande aller gheleerste ende voornaemste Schrijvers is vande Gereformeerde Kercke: hebbende gheleert in Zwitserlandt ende Enghelandt: oock ghebruyckt inde t'samenspreckinghe ghelouden tot *Poissy* in Vranckrijk met *Theod. Beza*, bestrijdt beyde de *Superioriteyt* ende *Collateraliteyt*, ende wdruckelick verstaet, dat de macht ende autoriteyt die de Gheestelicke int Pausdom aen haer ghetoghen hebben in t'Kerckelicke der Politycker Overheydt toe gheschreven werde: Ende dit is even t'selve dat ich segghe.

David Pareus, Professor te Heydelberch: disputerende teghen de Jesuiten van dese sacck, schrijft aldus: *De Civile macht vvordt op tweeley vijsen aenghesien: ofte als d'opperste macht, die vvetten stelt over al vvat tot het ghemeyn vvelvaren dient, ende vvordt ghenoecht vvet-stellende macht.*²³⁶ *oft als een macht die onder d'opperste macht staet, ende simpelick Politijcke macht ghenoecht vvordt. Det vvet-stellende macht, is boven de Politijcke macht simpelick alsoo ghenoecht, ende boven alle andere alsoo onder-gheordineerde machten: ende t'is de hoogste macht, die alleen by den Coninck ofte den Souverain is: daeromse oock Conincklijcke ende Souveraine macht ghenoecht vvordt. Maer de Politijcke macht simpelick alsoo ghenoecht, is by den Baillieu, Burghemeester, &c. De opperste vvet-stellende macht, ordonneert van t'gheheel vvelvaren der Onderdanen: t'vvelck tvveederley is: overnatuerlijk, ende natuerlijk. Over dit alle beyde heeft de Opperste macht te gebiede: ende dat ist dat vvy meynen als vvy int gemeyn segghen, dat der Overheydt van God opgeleyt is, de sorge van beyde Tafelen der VVet: vande vvclcke d'eerste Tafel siet op t'Geestelicke, de tvveede op het Borgerlicke goet der Kercke. Dit is gegroncht in Godts bevel,*²³⁷ *ende t'Ampt der Overheydt, vvanneer hy Gods dienaer ten goede ghenoecht vvordt. Op dat nu d'Opperste macht, vvanneerse aengaende dit tvveederley vvelvaren der Ziele ende des Lichaems vvetten stellen vvil, niet vande vvech af en doole, soo vvordtse nae Godts*

[90]

*ordinantie gheholpen ende ghestiert door de onder-gheordineerde machten, te vveten Kerckelicke, sooveel aengaet het vvelvaren der zielen ende Politijcke simpelick soo ghenoecht, soo veel belangt de Borgherlicken vvclvaert: alsoo dat gelijk d'Opperste macht over t'Borgerlicke, niet en disponeert nae haer vvclghevallen; maer neemt har evetten vande Menschelicke vvijsheyt, ende rechten: soo en machse oock in t'Boven-natuerlicke, Godt ende den Godtsdienst aengaende, gheen vvetten stellen nae haer vvclghevallen: maer ontleent haer vvetten vande Boven-natuerlicken vvijsheydt t'vvclck is de Theologie oft vvoordt Gods: Soo dat ghelijckse in t'Borgherlijcke aen recht ende billickheydt ghebonden is, ende niet daer buyten en mach, soo isse int Kerckelicke aen Godts vvoordt ghebonden, naer t'vvoordt: De Coninck en sal niet vvijcken van t'Boeck der VVet.*²³⁸ *Hoevel nu dese Opperste macht, de vvetten stelt ende d'Ampten tot de gemeyne vvclvaert verdeylt, soo en can of en mach sy nochtans de selvé alle te samen niet selvé bedienen. Ende een weynich daer nae: Tusschen de Opperste macht die Christen ende gheen Christen is, is groot onderscheyt, aenghesien met dese de Menschen gheregheert vverden, voor soo veele sy Menschen zijn, maer met die, vvordense gheregheert, voor soo veele sy Christen Menschen zijn. Ende daer nae: Dese dinghen alsoo ghestelt zijnde, moet volghen dat die verre verdoocht zijn, die meynen dat d'Overheydt alleen op het Politijcke acht nemen moet, sonder haer met de sorghe van t'Kerckelicke te besvvaren. Onse vvederparthije selvé bekennt, dat d'Overheydt*

²³⁶ Pareus, in sijnen Brief aenden Landt-Grave van Hessen, gestelt door sijn Comment. op den Propheet Oseam.

²³⁷ Deut. 17. 19. 20. Jos. 1. 8. Rom. 13. 4

²³⁸ Deut. 17. 20.

eenighe sorghe draghen moet over de Kercke ende Kerckelicke saecken. Ick doe daer by de voornaemste. VWant indien de Religie is der Onderdanen voornaemste goet, soo moet oock d'Overheyt dat voornemelick besorghen. Soo heeft dan d'Overheyt oock macht in Kerckelicken saecken. VWant de sorghe die d'Overheyt heeft in saecken vande Religie, en moet niet alleen ghelijck vvesen de sorghe die de ghemeyne Man daer over heeft, maer sy is vergheselschap met Macht ende met Iurisdictione. Noch daer nae: Gelijck de Wet-stellende macht sorge draecht omtrent het VVereltlicke, op dat daer Recht ende Iustitie zy inde Republijcke, nae den vvetten; alsoo moet de selve macht versorghen, dat de suyvere Religie groye ende bloye nae de Schrifuer, d'eenighe Reghel van t'geen men ghelooven moet. Noch daer nae: Zijn d'Overheyden Schapen? soo moeten sy Gods vvoordt niet regeeren, maer moeten van t'selve gheregeert vvorden. Zijn d'Overheyden Overheyden? hebben sy vvetstellende macht? soo moeten sy de Kercken-dienaers regheeren, niet vande selve gheregeert vvorden. Dat de Opperste Politijcke macht aen d'eene, ende de Kercklicke macht aen d'ander zijde, gants van malcanderen ghescheyden zijn, vvordt valschelick gheseydt: vvant sy staen onder malcanderen: Alsoo de Kerckelicke ende Civile, simpelijck soo ghenoecht, beyde der Oppester macht ghesubordineert, ende onder ghestelt vvorden, Dus verre Pareus, die in sijne wtlegginghe over [91]

t'dertienste Capittel des Briefs Pauli totten Romeynen, alle t'selve seydt.

Ende dit is even t'selve dat ick in dit gheheele Tractaet dijve, ende urgeere: zijnde dit ghetuygenisse Doctoris Parei soo duydelick ende bondich in dese materie, als men soude moghen wenschen: Daerom ick ooc t'selve int lange hebbe willen verhalen. De navolgende getuygenissen (die moghelick soo claer niet en spreekken) sullen nu duydelicker vallen, dewijl wy nu wt Pareo verstaen wat het is dat de Th[e]ologanten meynen wanneer sy segghen dat d'Overheydt bewaerder is van beyde de Tafelen der Wet: t'welck sy vast al te samen segghen.

De hooch vermaerde Iohannes Calvinus:²³⁹ *Het Ampt der Overheydt streckt sich vvt tot beyde Tafelen der VVet: t'vvelc al vvaert de Schrifuer schoon niet en leerde, so soudemen het vvt de Heydensche Schrijvers leeren. VVorden oock de Coninghen hier over meest ghepresen inde heyliche Schrift, dat sy den Gods-dienst veraert, ende eenichsins verdorven zijnde, opgerecht, ende voort sorghe gedragen hebben, dat die onder haer regeeringhe suyver ende oprecht mochte floreeren, Hieronymus Zanchius:²⁴⁰ VVy gelooven dat eene Godtsalige Overheydt besonderlick toe coemt besondere sorge te dragen voor de Christelijcke Religie: devvile de Heere de selve tot Bevvaerdersche van beyde Tafelen ghemaect heeft, ende belast dat de selve als Overheydt t'vvoordt des Heeren alijdt in handen hebben sal.*

Theodosius Beza. *Ick bekenne dat, ghelijc inden Israelitischen standt, alsoo oock nu der Godtsaligher Overheydt belast is ghevveest ende noch is d'authoriteyt van te bevveren t'recht van beyde tafelen, ende volghens dien soo vvel int gheen gheestelick is ende de conscientie aengaet, als dat de vrede vande menschelicke vergheleschappinghe raect: alsoo nochtans dat noch Magistraet noch eenich mensche gheoorloft en is yet te veranderen noch inde leere des gheloofs, noch in de Substantie vande uyterlicke bedieninghe der Kercke buyten de heyliche Schrift.*

Deser treffelijker Theologanten ghetuyghenissen sullen ons voor dese reyse ghenoech wesen, om daer uyt te bewijzen wat der selvigher ghevoelen is van t'Ampt der Overheydt in Kerckelicke saecken int generael: t'eenemael ghelijckformich het mijne. Nu staet ons wat naerder ende besonderlick te ondersoecken, welck de particuliere delen ende stucken zyn der Kerckelicker regeringhe, tot de welcke haer dit ampt uyt streckt.

[92]

Vande particuliere deelen ende stuckeu der Kerckelicker regeringhe, tot de welcke zich t'Ampt der Overheydt int besonder uytstrekt.

Ten Eersten.

Int beroepen ende bestellen der Dienaren des VVoordts, ende andere Kerckelicke diensten, nae den vvoorde Gods.

Moyses seyde tot Aaron, Seght der menichte der kinderen Israels comt hier by voor den Heer,²⁴¹

Ghy Moyses fult Waron uwen broeder tot u nemen uyt den kinderen Israels dat sy mijn Priesters zijn,²⁴²

²³⁹ Calvinus Instit. I. 4. cap. 20. 9.

²⁴⁰ Zanchius Zanchij fides. c. 26. 11. 4.

²⁴¹ Exod. 16. 9.

²⁴² Exod. 28. 1.

Aaron ende sijne zoonen worden van Moyse ghesalft ende gewijdt.²⁴³

Moyses stelt Eleazar tot Priester in Aarons plaetse,²⁴⁴

Phinees ende sijne Naecomelinghen worden tot Priesters gestelt, eeuwichlick.²⁴⁵

Godt bestelt dit alle door de handt Moysis als Overheydt.

Men werpt hier teghen dat Moyses een propheet gheweest is, ende dat hy dit en alles wat voort tot de bestellinghe vande Religie ghehoort, ghedaen heeft als Propheet.²⁴⁶

*Ant.*²⁴⁷ Dat Moyses een Propheet gheweest zij is kennelijck: maer hy is oock Magistraet ende Overheydt gheweest.

Staet nu te besien wat daden hy gedaen hebbe als Propheet, wat daden hy hebbe ghedaen als Overheydt.

Wanneer Moyses uyt den mondt Godts dese woorden spreeckt:²⁴⁸ *Ick vil hen een Propheet als ghy zijt vervrecken uyt haren broederen, ende mijn vvoorden in zijnen mondt gheven: die sal tot hen spreeken alles vvat ick hem ghebieden sal. Ende vvie mijne vvoorden niet horen en sal die hy in mijnen name spreeken sal, van dien vil ick het eysschen:* soo spreeckt hy als een Propheet, propheterende van Christo:²⁴⁹ ende mach hier of daer yet dierghelycx meer wesen dat hy als Propheet gesproocken heeft. Maer wat was sijn principael beroep? Ghy sult tot Pharao gaen ende mijn volck Israel uyt Egypten leyden spreeckt de Heere.²⁵⁰ Ende de H. Stephanus: *Desen (Moyesen) sandt Godt tot eenen Oversten ende verlosser.*²⁵¹ Gaet nu voort ende let op t'gheheele vervolch aller daden Moysis, bysonder wanneer hy als opperste Rechter, die over cleyne saecken andere Rechters onder zich ghestelt hadde, in groote saecken Godt raedt vraecht: daer toe op den berch climt: de Wet ontfanght ende alles daer nae doet, ordineert ende instelt, oock de Priesters: wie en siet niet dat Moyses dit alle doet als Overheydt? Wilmen dan noch even-wel precis staen

[93]

op den Titel van Propheet, die Moysi op de verhaelde plaets ghegheven wordt, soo antwoorde ich dat oock Aaron Propheet genoemt wordt.²⁵² Soo hebben wy hier dan nu twee Propheten: Moyses die Overheydt ende Propheet beyde is: Aaron die wel Propheet is maer gheen Overheydt. Soo comt het wederom op t'voorgaende, namelick, waerom Godt den Gods-dienst instelt, liever door Moysen die Overheydt ende Propheet is, als door Aaronem die (benedictus dat hy Propheet was) oock het Priesterdom bedienen soude? Sietmen wederom niet dat Godt die Moysi beveelt als Overheydt, t'welck sijn blyvende beroep was, ende niet als Propheet t'welck hem extraordinaris ende toevallich was? Ten ware men t'woordt Propheet wil benemen gheheel generael, voor alle sodanighe lieden totten welcken Godt spreeckt ende sijnen wille in ghesichten ende andersins op miraculeuse maniere openbaert. In welcken sin ick beken dat Moses een Propheet gheweest is, want Godt met Moyse gesproocken heeft aensicht aen aensicht. Maer even-wel blijft, dat Godt sulck een Propheet tot Overheydt ghestelt, ende door den selven als Overheydt der Religie gheordineert heeft. Of nu noch yemandt dit alles niet teghenstaende, noch meynde dat hier wat besonders was dat gheen generale Regul en soude connen maecken: soo moetmen nochtans bekennen dat in allen ghevalle dit exempel ghevoecht by alle de navolgende exempelen der Rechters ende Coningen Israels geen Propheten geweest zijnde, die ghegrondt zijn op het generael ordinaris gebod,²⁵³ dat de selve Coninghen ende Overheyden ghegheven wordt (soo hier voor verhaelt is) eenen soo vasten generalen Reghel maeckt, als men om eenige ordre daer op te bouwen ende voor Godtlick aen te nemen soude connen of moghen stellen. Maer laet ons voort gaen.

Solomon Coninck stelt Abjathar af van sijn Priesterdom,²⁵⁴ ende neemt Sadok in sijne plaetsche. Wat valt hier teghen te segghen?²⁵⁵ Eenighe hebben ghemeynt (ende ich mede t'anderen tijden, so geleert zijnde van andere) ten was gheen afstellen van t'Priesterdom, maer alleen een versendinghe by forme van bannissement, om te moeten blijven alle sijn leven lanck in sijn huys te Anathot: ende dat hy alsoo by ghevolghe soude ghesecht worden af gheset vanden Conink, om dat hy moetende te Anathot

²⁴³ Levit. 8.

²⁴⁴ Nu. 20. 28.

²⁴⁵ Nu. 25. 13.

²⁴⁶ Tegenwerpinghe dat Moses een Propheet was.

²⁴⁷ *Antvv.*

²⁴⁸ Deut. 18. 18.

²⁴⁹ Actor. 7. 37.

²⁵⁰ Exod. 3. 10.

²⁵¹ Actor. 7. 35.

²⁵² Exod. 7. 1.

²⁵³ Deut. 17.

²⁵⁴ 1. Reg. 2. 27. 35.

²⁵⁵ Afstellinghe Abjathars.

blijven, te ghelyck het Priesterdom niet bedienen en conde. Maer dit is maer een glose: de woorden zijn te claer:²⁵⁶ *Alsoo verstiet Solomon den Abjathar, dat hy niet en mocht Priester des Heeren zijn: ende de Coninck settede Zadok der Priester in Abjathars stede.* Ick houde het dan met Petro Martyre:²⁵⁷ *wvy fullen aenmercken (seyt hy) dat Solomon door sijne autoriteyt den Priester af-stelt, ende dat daerom den roem van onse Bisschoppen (daer in mede sy pochen, als of sy vande vvereltlicke niet en soudē moghen ofghestelt, jae eens aengheraecht vvorden) ijdel is: vvant de allervvijsste Coninck Solomon thoont ons hier het vvaderspel.* Abjathar is even wel daer nae noch ghetelt onder t'ghetal vande Priesteren:²⁵⁸ Ick ant-

[94]

woorde met *Martyre* dat dat ghesept wordt niet nae de ordre die doe was, maer die te vooren was int begin des Coninckrijckx, eer hy afghestelt was. Abjathar hadde het verdient mocht yemandt seggen, met complotteren teghen den Coninck.²⁵⁹ Ich segghe daer niet tegen: jae hy hadde meer verdient, namelick de doot: so dat hem de Coninck noch gratie dede, omdat hy de Arcke des Heeren voor David sijnen Vader ghedraghen ende met hem geleden hadde. Maer meynt yemandt dat ick eenighe Overheydt soude willen toeschrijven de macht Predicanten aen ende af te stellen sonder oorsaeck? (dat is sonder dat sy het verschult hebben?) Geensins. Noch Godes woordt, noch reden, noch billickheydt en laet dat toe. Alleen segh ick dat d'Overheydt dat doen mach met ordre ende soo het behoort: tegen die Kerckelicke die segghen, t'comt ons toe Predicanten aen ende af te stellen, d'Overheydt heeft daar in niet te sprecken.

t'Gheene wy noch vorder lesen inden ouden Testamente vande Coninghen, die Sanghers, Priesters, Levijten, ende deur-Wachters ghestelt hebben, elck in sijne ordre, dient mede tot bewijs van dit stuck: dan aenghesien die exempelen mede passen op t'stellen van goede ordeninghe inde Kercke Godts, soo sullen wy die bewaren ter tijdt ende wijle toe wy daer van sullen comen te sprecken.

Soo veel t'nieuwe Testament belangt: Jesus Christus de Sone Godts, Coninck aller Coningen, de Middelaer deses Testaments, so voorgeseyt: heeft, als eeuwich Priester nae de ordeninghe Melchizedechs, t'figuerlicke Aaronische Priesterdom afschaffende:²⁶⁰ oock de Kerckelicke Ampten verandert: ende in plaetsche van Priesters ende Levijten, eerst Apostolen, Euangelisten, ende Propheten: daer naer noch Herders ende Leeraers ingestelt: die dan voorts andere beroepen ende inghestelt hebben, met toestemminghe der Christelijcker Ghemeynten, ende oplegginghe der handen des Ouderlingschaps: sonder dat d'Overheydt te dier tijdt daer inne gekent is worden: mitsdien de Kercken onder t'cruys waren, ende vande Overheydt niet alleen niet voorghestaen, maer oock vervolcht wierden, soo wy voor hebben ghesien. Maer dat daer wt soude volghen, dat d'Overheydt Jesum Christum ende sijne waerheydt aennemende inde beroepinghe der Kercken-dienaren niet soude hebben te sprecken: oft de hoochste macht onder Jesu Christo over de Kercke in dit stuck oft oock andere daer aen clevende soude hebben verloren, en can met waerheydt ende sonder in groote ongherijmtheyden te vallen niet gheseyt worden.

Dit soude ick breeder bewijzen, ten ware ick de fundamenten van de continuatie ende gheduericheyt vande macht der Overheydt in Kerckelicke saecken, soo inden nieuwen Testamente, als te vooren in het oude hier voor aangewesen hebbende, onnoodich vondt alhier wederomne te verhalen.²⁶¹ Alleen sal ick dit seggen met een woort, dat de behoudenisse vande Apostolische ordre in t'beroepen der Kercken [95]

dienaren, ofte (soo de Waerschouwinghe spreekt)²⁶² *de Godtvreesende oeffeninghen vande beproevinghe ende bevestinghe der Kercken-dienaren*, door de macht der hoochster opsicht ende beleydt, t'welck der Hoogher Overheydt van Gods wegen over de selve heeft, gants niet en wordt ghecrenckt, maer wordt door de selve veel meer versterckt ende becrachticht: dien volghende oock de Kercken-dienaren, ende Kercken schuldich zijn, de selve macht in dit stuck mede te kennen, als een macht van Godt gheordineert, soo wy ghehoort hebben. Pareus in

Die dit anders soude verstaen, soude schijnen den Pausghesinden toe te staen, teghen de welcke *D. Pareus* disputerende, aldus spreekt:²⁶³ *Hoe-vvel Christus de vvare Religie ende Kerckelicke macht der vverelt gheopenbaert, ende sijnen Apostolen door de gheheele vveerelt te predicken bevolen heeft: soo en heeft t'Godtlijke recht even-vvel t'Ampt der Conincklicker macht, omtrent de eertijds Israelitische, nu Christelicke Religie, noch vermindert, noch vvech ghenomen, maer opentlick bevesticht. Te seggen:*

²⁵⁶ Vers. 26. Vers. 35.

²⁵⁷ *Comment in 1. lib. Reg. c. 2.*

²⁵⁸ 1. Reg. 4. 4.

²⁵⁹ 2. Reg. 2. 26.

²⁶⁰ Ephes. 4. 11.

²⁶¹ Siet voor fol. 80.

²⁶² *Pag. 22.*

²⁶³ Pareus in ep. ad Rom. Cap. 13. pag. 141.

Christus heeft de Kerckelicke macht den Apostolen ghegheven: Ergo sy en gaet den Coninck niet aen, en sluyt niet. Men moet de Kerckelicke macht vande sorge omtrent de selve onderscheyden. VWant voor soo veele dese macht ende sorge van Christo den Apostelen gegeven is, soo vortse eygentlick genoemt Kerckelicke, bestaende int Ampt van t'Euangelium te predicken, binden, ontbinden, Sacramenten bedienen, &c. op die maniere en comt dese macht der Overheydt niet toe, Maer voor soo vele de sorge vande Religie, oock der Conincklijcker macht bevolen is, soo en vortse eygentlick niet genoemt Kerckelicke macht, maer macht omtrent het Kerckelijcke, bestaende int versorgen dat de Gods-dienst niet uyt het recht der Heydenen of menschelike goetduncken, maer uyt de Fonteynen Israels, oft H. Schrift vande Kercken-dienaren onvervalscht geleert ende bevvaert vverde.

Moet oock onderscheydt ghemaect worden tusschen t'ghene in dit stuck wesentlick en geduerich is, ende tusschen t'gene by den Apostolen gebruyckt is gheweest, alleen nae de gelegentheyt van die tijden, ende terwyljen de Kercke noch onder t'cruys ende de vervolginghen suchte: gheen Overheytt hebbende, die haer niet veel eer vervolghen dan beschermen ende voorstaen wilde. Maer soo haest de Overheytt de Christelicke Religie aenghenomen heeft, is daer mede ghetreden int Recht, dat de selve als hoochste Opsiender, over de Kerckelicke saecken ende diensten toe coemt, soo voor bewesen is: want het een comt wt het ander.

Dit blijkt in Theodosio den Keyser,²⁶⁴ de welcke, willende de Kercke van Constantinopolen van een goetd Bischop voorsien: den anderen Predicanten belast, sy souden hem drie persoonen op schrift gheven ende nomineeren: reserverende hem selven de verkiesinghe van eenen wte selve. Hy kiest eyntelijck *Nectarium*: ende hoe wel veele Kercken-dienaren daer teghen spraecken; niet om s'Kepsers macht

[96]

in twijffel te trecken, maer om dat de selve Nectarius noch gheen Kercken-dienaer en was, bleef evenwel de Keyser by sijne verkiesinge: de andere Kercken-dienaren eyntelijck weecken, ende stonden s'Keysers wet toe: dienvolghende oock *Nectarius* in sijnen dienst is inghestelt.

Vanden Keyser *Constantio* lesen wy dese woorden tot *Liberium*;²⁶⁵ Wy, omdat ghy Christen waert, hebben u waerdich geacht Bischop te zijn van onse Stadt.

Iustinianus maeckt een Wet,²⁶⁶ dat om een Bischop te kiesien, de *Clergie* mette voornaemste vande Stadt daer hy Bischop soude wesen, by malcanderen comen sullen, om drie perfoonen ghlijckelijck te nominieren, wte welcke een sal werden ghecoren: toelatende dat men ooc een weerlick persoon inde Electie soude mogen brengen,

De voornoemde *Theodosius*,²⁶⁷ wil datmen de *Nestoriaensche* Bissschoppen afstellen sal. Heeft oock eenen *Ireneum* afghestelt: hoe wel be oorsaek niet seer billick en wordt ghehouden.

De Paus *Leo 4.* bidt de Keyseren *Lotharium* ende *Ludovicum*, dat hun ghelieve goetd te vinden, dat eenen *Colonus* Diaken, tot Bischop van *Reatinen* ghestelt moghe worden:²⁶⁸ op dat wy hem aldaer, seydt *Leo*, consent daer toe ontfanghen hebbende, tot eenen Bischop door Godts genade bevestigen mogen. Oft by aldien u Majesteyt niet en ghelieft hen t'Bisdome van *Reatinen* te vergunnen, soo sal de selve gelieven hem te accorderen de Kercke van *Tusculen*, die oock ledich is, op dat hy van ons gheconsacreert zijnde, den Almachtighen Godt ende uvve Majesteyt dancken moghe. Ende daer nae:²⁶⁹ De Keyser ende Keyserinne hebben ons by hare Brieven doen verstaen, dat vvy *Colonium* soudien moeten Bischop maecken vande *Reatinsche* Kercke, gelijk vvy oock ghedaen hebben. Ende int naevolghende Capittel staet wtduckelick dat sonder des Keysers consent niemant en mach tot Bischop ghestelt worden: ende dat dat een ghewoonlijcke ordre is: ende dat de Keyser, wan het anders gheschiede, t'selve wel hardelick nemen soude.

Een yeder is kenlijck dat selve de roomsche Bischop sijne confirmatie van den Keyser haelen moeste; t'welck gheduert heeft tot dat de Pausen de Overheytt onder de voet ghecreghen hebbende, den Keyser ghedwongen hebben sijne confirmatie van hem te moeten haelen: ende d'Overheyden allencxkens wt dese saecken wtghesloten zijn.

Inde Ghereformeerde Kercken wordt bekent dat d'Overheytt in dit stuck sonderlinghe te spreken heeft, het zy met het stellen van eene generale Wet van Kercken-ordeninge, door de welcke be Kercken-dienaren vander Overheytt wegghen belast werdt, soo ende soo, in sulcke beroepinghen te procederen: het zy dat sy selve over alle beroepinghen int besunder willen teghenwoordich zijn, de selve behoorlicke ordre bestieren, ende mede daer over stemmen. Daer

²⁶⁴ *Sozom lib. 7. cap. 8.*

²⁶⁵ *Theod. lib. 2. c. 6.*

²⁶⁶ *Nouell. 123. cap. 1.*

²⁶⁷ *L. 3. C. de Sumtum.*

²⁶⁸ *Distinct. 63. cap. Reatina.*

²⁶⁹ *ibid. cap. Nobis.*

[97]

dat niet en is, ende men opinie heeft, dat dit stuck als gheheel Kerckelick d'Overheydt niet aen en gaet: daer wyckt men af vande Godtlicke Ordeninghe. Daerom fullen wy oock hier op hooren t'ghevoelen van eenighe treffelicke Doctoren der Ghereformeerde Kercke.

Bucerus,²⁷⁰ schrijvende aen den Coninck van Enghelandt, hangt het bestellen van dese Ampten aen de besorginghe van t'Coninckrijck Christi, die d'Overheydt voor ende boven alle andere belast is, segghende: *Dat sijne Majesteyt met alle sorchvuldicheyt vvaecken, ende sonderling besorgen moet dat de Kercken-diensten behoorlick vverden gheinstaureert, ende in beter standt gebracht, nae d'exempelen Davids, Solomonis, &c.*

*Musculus*²⁷¹ verhaelt hebbende de maniere van instellen der Kercken-dienaren by der Apostelen tijden ende daer naer, seydt dat die int ghebruyck ghebleven is, tot de tijden vande Christelycke Overheyden ende Magistraten, Welckers consent tot de verkiesinge der Kercken-dienaren niet sonder oorsaecke vereyscht wierdt: Want, *t'is onbetamelijck* (seydt hy) *dat die dingen die int openbaer gheschieden moeten, ende hunne Ondersaten aengaen, ende sodanich zijn datse oock de Religie halven hun toebehooren, dat die sonder haer kennisse ende toestemminghe sullen verricht worden.* Ende elders: *Eerst* (seyt hy) *moet de Magistraet Predicanten bestellen daerse van noode zijn, t'zy die van hem selve vercoren vvorden, t'zy die van andere door haer bevel gecoren zijnde, van hen bevesticht vvorden: VVant het en betaemt niet dat yemandt sonder d'autoriteyt vande Publijcque macht, Publijcke Ampten inde Ghemeynte bedienen sal, &c.*

Zanchius schrijft²⁷² dit stuck d'Overheydt mede toe, ende wil dat de selve besorghe dat bequame persoonen moghen beroepen ende gheordineert worden, niet naer der Overheydt goetduncken, maer nae de Reghel van des Heeren woordt ende d'Apostolische exempelen.

Pareus schrijft²⁷³ den Overheyden toe macht van Kerckelicke vergaderingen oft Kercken-raden te stellen, met autoriteyt om dan voorts door der selver neersticheydt ende sorghe bequame Kercken-dienaers ordentelick te designeren ende voor te stellen, verhaelende daer toe veele exempelen ende vande welcke eenighe hier by ons aengheteeckent zijn. De forme mach hier inne verscheyden zijn, alleen dat om de Godtlicke ordeninghe te volghen ende ongheregeltheydt te weeren, d'Overheydt haer Ampt betrachtende, goede regulen over dit stuck maecke ende doe onderhouden.

Ten Tvveeden.

Int versorghen dat het Evangelium fuyver ende vvel gheleert, ende alle andere pointen der Kercken-bedieninge vvel geoeffent vvorden.

[98]

Iofaphat zendt Vorsten ende Leviten om t'volck de Wet des Heren te leeren: Vermaent de Priesters haer Ampt recht te doen, ende inde vreesse des Heeren, oock de Leviten van haer schuldighen plicht.²⁷⁴

Ezechias vermaent de Leviten ernstelick en beleefdelick van haer Ampt.²⁷⁵

Inde Kerckelicke Historien vintmen verscheyden vermaninghen, bysonder van Constantino ende Martiano, al dienende ten selven eynde. De brieven van convocatie van verscheyden Concilien, brenghen mede dat dit haer voornaemste sorghe is gheweest.

Dit spruyt mede uyt t'geene hier voor int generael van t'Ampt der Overheydt in saecken van Religie geseyt is, ende alle Theologanten die dat toestemmen accorderen oock dit, Siet *Musculum* vande Magistraet. Sijn woorden zijn, *d'Overheydt sal versorghen met een ghestadighe vvackerheydt, dat het vvoort des levens ende der salicheyt nae d'Euangelische instellinghe Christi den gemeynten betamelick ende ghetrouvvvelick voorghedraghen vverde: vvant onse gheheele salicheyt hanght daer aen, ende sonder dat moet alle onse regeringhe vervallen.*²⁷⁶ Siet oock *Zanchium* in Confess. Capittel 26. *De Magistratu Capit. 6.* alwaer hy dese woorden ghebruyckt: *VVy gheloven dat het Ampt eener Hogher Overheydt is voornemelick te versorgen met alle neersticheydt dat de Religie uyt Gods vvoordt, door Gods vvoordt selve uytgheleyt ende nae de grondstucken des Gheloofs, prima fides Principia, die men Analogie des gheloofs noemt, verstaen zijnde, ingestelt vverde oft inghestelt zijnde suyver behouden, ofte verdorven zijnde ghebetert vverde, &c. ende daer nae: d'Overheydt moet maecken dat de leere der salicheydt inde Schrifure uytghedruckt, den volcke door de Predicanten vverde voorghedraghen, uytgeleyt, ingedruckt, &c. en andere meer.* Waer toe oock d'Overheydt den Kercken-dienaren op vele

²⁷⁰ *De Regno Christi ad Eduard. 6 lib. 2. c. 2. 3. 4.*

²⁷¹ *Loc. com. de Min. v. dei Fol. 429*

²⁷² *Zanchij Fides c. 26. art. 6.*

²⁷³ *Exempla ad lant.*

²⁷⁴ 2. Chron. 17. 7. 8. 9. ende 19. 9. ende 29. 4.

²⁷⁵ 2. Chron. 29.

²⁷⁶ *Fol. 1376.*

plaatsen by solemnelen eede int aennemen van hare diensten verplichtet.

Ten Derden.

Int maecken van Kerckelijcke VVetten ende Ordinantien. Dit mede, hangt aende Christelicke Hoghe Overheydt: want het comt der Hoochster macht toe Wetten te stellen, die daerom be *VVet-stellende macht* ghenoeemt wordt. Nu ist soo dat de Christelicke Overheydt de hoochste macht heeft in Kerckelicke saecken (altijt verstaende onder Godt) soo moet oock die de Kerckelycke Wetten stellen. Dese alleen binden ende hebben cracht van Wet, die by andere gestelt en binden niet. Ick en spreek niet van Wetten te stellen ende voorschriften te gheven watmen leeren of niet leeren en sal, ende hoemen de Sacramenten bedienen sal, daer van is Christus de Heere der Heren alleen de Wet-ghever, die can behouden ende verderven, niemant heeft daer in te spreek, men mach daer noch by noch af doen.²⁷⁷ Hier wordt alleen gesproocken van Wetten d'uyterlicke forme van Kerc-

[99]

kelicke bedieninghe aengaende die men ghemeenlick Kerckelicke ordeninghe noemt, t'stellen, maecken ende breeken vande welcke de Paus-ghesinde alleen aende Kercke houden willen, d'Overheyden d'executie der selver alleen bevelende: Geensins: Dese macht comt d'Overheydt toe, die oock schuldich ende ghehouden is God ende sijne kercke (die sonder sodanighe ordeninghe niet en can in ordre ende ruste ghehouden worden) daer mede te dienen. Siet d'exempelen vande Godtsalighe Coninghen, David, Solomon, ende andere des ouden tijts, ten aensien vande ordeningen die sy in t'huys des Heren gestelt hebben.

Moyses heeft nae Gods bevel den Israeliten ghegheven, oock Aaroni den Prieste, Wetten, ordeninghen ende Regulen, nae de welcke sy den dienst Gods betreden souden.²⁷⁸

David stelt de Sanghers. Dit zijn nu die David stelde te singen inden huys des Heeren (seydt de Schrift.)²⁷⁹

David ende Samuel de siender stellen de wachters, door haer geloove.

David seyde totten Oversten der Leviten dat sy hare broeders tot Sanghers setten souden.²⁸⁰

Salomon sette de Priesters in hare ordeninghe tot haer Ampten.²⁸¹

Ezechias stelde de Priesters ende Leviten in hare ordeninghe,²⁸² eenen yeghelicke nae sijnen ampte, dat sy dienden inde poorten des Legers des Heeren.²⁸³ De selve nam de hoochten wech, brack de Calumnen, royden de hagen uyt, ende brack de metalen Slanghe die van Moyse ghemaect, ende daer nae tot afgoderye misbruyckt was.

Josias sette de Priesters in hare wacht,²⁸⁴ geeft hun ordre hoe sy hun draghen sullen omtrent de Arcke, het huys ende heylichdom des Heeren, alles in goeder ordeninghe.

Teghen dese exempelen wordt altemet ghestelt dat Ezechias gheseght wort de Leviten inden huys des Heeren gheset te hebben met Cijmbalen, Psalteren ende Harpen,²⁸⁵ *als het David bevolen hadde en Gad de siender des Conincx ende de Propheet Nathan: vvant het vvas des Heeren ghebodt door sijne Propheten.* Dan dit strijdt teghen min segghen niet, aenghesien ick altijt bedinghe dat de Kerckelicke Wetten moeten ghestelt worden nae des Heeren woordt. Dit woort was doe inde gheschreven Wedt: ende voorts in desen generalen Regul, *Siet toe dat ghy het al maeckt nae den voorbeelde dat u op den berch ghevoont is.*²⁸⁶ Oock gaf Godt altemet sijn woordt buyten ghewoonlicke ordre ende nae sijn welghevallen inden mondt sijner Propheten, als Samuel, Gad, Nathan ende dierghelijcke, die sienders ghenoeemt worden, om de visioenen ende ghesichten door de welcke Godt hun altemet yet dat hy gedaen wilde hebben openbaerde. Dat nu de Coninghen Israels somwijlen yet inden huys des Heeren geordineert hebben nae deser Propheten mondt ende bevel van Godts weggen, en swackt den Regul niet die ich stelle: namelick dat het maecken vande Kerckelicke ordeninghe den Coninghen ende Over-

[100]

heyden toecomt: maer versterckt den selven noch meer: want indien Godt selve die Propheten (den welcken hy zich in ghesichten miraculeuser wijze verthoonde, ende sijnen wille te kennen gaf, over sulcx als hy wilde in sijn huys gheordineert ende onderhouden hebben) niet en heeft willen autoriseren

²⁷⁷ Jac. 4. 12.

²⁷⁸ 1. Chron. 6. 31.

²⁷⁹ 1. Chron. 9. 22.

²⁸⁰ 1. Chron. 15. 16.

²⁸¹ 2. Chron. 8.

²⁸² 2. Chron. 31

²⁸³ 1. Reg. 18. 4.

²⁸⁴ 2. Chron. 11. 35. 2. 3. 4.

²⁸⁵ 2. Chron. 25. 29.

²⁸⁶ Exo. 25. 40. Heb. 8. 5.

om selve die ordeninge te stellen, maer heeftse tot de Overheyden gesonden, op dat die sodanighe ordeninghe maecken souden: is dat niet een clær bewys dat dit eene geduerighe wille ende ordonantie Godes is, dat de macht van ordeninge in sijn huys te maecken by de Godtsalighe Overheydt is, oock selfs dan wanneer daer Propheten zijn die op extraordinarise maniere van hem ghedreven ende gesonden worden? Blijft dan noch dese macht by de Overheydt (soo wy hier sien) wanneer sodanige mannen by der hant zijn, metten welcken God selve spraeck hout, veel meer moet de selve autoritett by de Overheydt blijven wannermen sodanige Sienders en Propheten niet en heeft, gelijc nu? die wy oock niet en hebben te verwachten. Want ghelijc ons de H. Schrift betuycht: *Godt in voortijden dicmael ende op menigerley vvijsse totten Vaderen gesproocken hebbende door de Propheten: Heeft in het laeste van dese dagen tot ons ghesproocken door sijnen Soone*. Hier mede houden die ghesichten op, ende en hebben wy nu niet dan t'woordt van desen Soon Gods, ende de ordinarise bedienaers vant'selve. Soo moet nu veel meer d'authoriteyt der Christelicker Overheydt gelden in dit stuck. Men sal segghen dat alles nochtans moet ghestelt worden nae den worde des Soons Gods. Billick ist, in alle manieren: wee hem die anders doet: ende dat bedingh ick altijdt ende doorgaens in dit schrift, soo wel ten aensien van t'Ampt der Overheydt int generael, als van elck deel des selven ampts int besonder. Maer hierover en is gheen dispute.²⁸⁷ Alleen is dit mijn seggen dat het eene Christelicke Overheydt toecomt soodanighe Wetten ende ordinantien te maecken, als die alleen daer toe van Godt gheautoriseert is. Maer sal een Christelicke Overheydt de Kercken-dienaren niet ontbieden en raedt vraghen over soodanighe saecken? Jae in trouwen: Want alsoo de Soon Gods sijne Kercke weynich Wetten ende ordinantien in sijn woordt heeft voor-geschreven d'uyterlijcke forme van bedieninge aengaende, maer meest alles ghelaten heeft onder t'generael woordt dat alles gheschiede tot stichtinghe, ende der Kercken-dienaren eyghentlick ampt ende daghelicx werck is, op alles wat ter stichtinghe dient te letten: Soo connen de selve d'Overheyden in desen allerbest met raedt ende advijs dienen: op dat d'Overheydt dat ghehoort hebbende daer op rijpelijk lette, sijn eyghen oogen, verstandt ende oordeel daer by doe: ende alsoo inde vrese Gods, ende sonder de substantie int Woort des Soons Gods voorgeschreven te quetsen, sulcke ordinantie maecke als ter eeren Gods, behoudenisse der salichmakender leere ende waerheydt, mitsgaders Godtsalighe vreedsame opbouwinghe der Kercke aller stichtelicxste bevonden sal worden; oock sonderling in

[101]

middelmatighe saecken acht nemende, op de tijden, plaetsen, ende persoonen, in ende omtrent de welcke sodanighe ordinantien ghemaect sullen werden, op dat hare macht niet en zy tot verdervinge/maer tot stichtinghe.²⁸⁸

Hier op ist dat de Christelicke Overheyden des Nieuwen Testaments verscheyden Kerckelicke Ordinantien ghemaect hebben.²⁸⁹

Als van t'Catholijcke gheloove in t'stuck der Drievuldicheyt.²⁹⁰

Vande doolinghen der *Nestorianen* ende *Eutychianen*.

Vanden Doop, waer die gheschieden sal.

Vanden Doop der cleynere kinderen, wanneer die geschieden sal.

Van Craem-Vrouwen, wanneer sy sullen moghen den heylighen Dienst ghenieten.²⁹¹

Vande Bischoppen, Kercken-dienaren, etc. ende hare verkiesinghe.²⁹²

Van t'Ampt ende Offitie der Kercken-dienaren, Ouderlinghen ende Diaconen.

Van dat de Leecken geen *Litanien* houden en sullen sonder de Clercken.²⁹³

Van dat de Kercken-dienaren niet heymelick ende binnen monds,²⁹⁴ maer met hellere stemme die t'volck verstaen can, de ghebeden doen sullen inde bedieninghe des heylighen Doops, ende des heylighen Avondtmaels.

Vande Jaren die men hebben moet, eer men totten Kercken-dienst mach opghenomen worden.²⁹⁵

Van dat de Kerckelicke persoonen niet met den Teerlinck spelen en moghen. Ende dierghelijcke veele meer, die sommighe goet, sommighe quaet, sommighe nae den tijdt goet of quaet: Sommige oock sodanige zijn, dat eenighe der selver te wenschen waer onder ons in t'gebruyck gebracht te connen worden: Ende zijn vele der selver Wetten al met boeten ende straffen, t'zy van opschortinghe, oft oock afstellinghe van Dienst, by de selve Overheyden betrachticht gheweest: ghelijc inde Keyserlicke

²⁸⁷ Hoe d'Overheydt int maecken van Kerckelicke Ordinantien procederen sal.

²⁸⁸ 2. Cor. 13. 10.

²⁸⁹ c. des.T. L.

²⁹⁰ *Cunctos. ibid. L. Sancimus. Leo Imp. const. 15.*

²⁹¹ *Leo const. 17.*

²⁹² *Leo & Cont. 42. 8. ibid. Tit. 9.*

²⁹³ Nouel. 123.

²⁹⁴ Nouell. 137.

²⁹⁵ Ced. 1.1. Tit. 3. 8. 9. 17.

Rechten, ende bysonder de *Nouellen* ghesien can worden.

Dit ghelijck alle de reste, hebben de Gheestelike of Kerckelike metter tijdt aen haer ghetoghen, ende sulcke Wetten ende Ordonnantien ghemaect, als sy ghewilt hebben, totte Reformatie toe, die dit stuck den Christelijcken Overheyden wederomme toe gheeygent heeft. Hier van zijn onder vele andere dese ghetuyghenissen van sommige treffelicke Leeraers.

Musculus:²⁹⁶ *VVy ghevoelen sonder eenighe omvimpelinghe, dat ghelijck de Hoochste macht ende sorghe over de Religie is by de Magistraet, dat oock alsoo de Magistraet toe coemt t'stellen van Kerckelike VVetten, ende de verbeteringe der dingen die inde Religie vervallen zijn. Een weynich daer nae: VVy seggen vrymoedelijck dat alle de macht van authentijcke VVetten te maecken, om der Onder-*
[101]

danen conscientien te verbinden, sy zijn dan Politijcque of Kerckelike, toe coemt: niet de Kercke, dat is, de menichte der Gheloovigen ende Onderdanen; maer eyghentlijck ende alleen coemt dese macht toe der Overheydt. Item: De Natuere vande VVetten te stellen en lijdt niet, datse by die ghestelt sullen vvorden, die gheen macht en hebben de vvetten die sy stellen te beschermen. Noch: T'is onbetamelijck dat die van lager autoriteyt zijn, inde Kercke VVetten stellen sullen die de Hooge autoriteyt voorstaen ende bescherm sal. VVanneer men dan den ghenen die men seydt de Kercke te representeren, t'stellen ende vercondigen vande vvetten toeschrijft, ende der Overheydt toelaet alleen de bevvaringe ende executie: vvat doet men anders dan dat men t'gene de Hooge macht toe coemt den Onderdanen geeft: ende den Overheyden, den vvclcken alle ziele te ghehoorsamen schuldich is ontreckt, ende alsoo met ommekeeringe van Godts Ordinantie vvt Onderdanen vvet-ghevers, ende vvt vvet-gevers Onderdanen maeckt. De selve Musculus antwoordt oock op seeckere teghenwerpinghen. Teghenw. Daer Majoriteyt is, daer is Authoriteyt om te bevelen: den anderen blijft nootvvendicheyt om te ghehoorsamen. Antw. Seer vvcl, maer de Majoriteyt is der Overheydt gegeven niet den Kerckelicken. Teghen. Sy vvenden de Kercke voor, vvclckers macht sy segghen te hebben. Antw. De Kercke en is gheen macht gegeven om vvetten te maecken, maer is de selve opgeleyd: nedericheyt van te hooren ende te gehoorsamen. Tegenw. Segt het de Kercke, Matth. 18. Soo sy de Kercke niet en hoort, &c. Antw. De Kercke hadde doe geen geloovige Overheydt. Tegenw. T'is onbillick dat eenige leden meer machts hebben sullen als t'gehele lichaem ende de geheele Kerck: can daeromme niet bestaen: Moeten daerom van vvegen de Kercke eenige gestelt vvorden om dit te doen. Antw: De billickheyt eyscht dat de Kercke gehoorsame den ghenen die van Godt over haer gestelt zijn, ende dat sy haer vande selve late leeren ende regeren. Teghenw. d'Ap. 1. Cor. 6. Geeft de Kercke macht Rechters te stellen. Antw. Men moet (soo gheseydt) onderscheyt maecken tusschen den standt der Kercke te dier tijdt ende nu. Oock vvordt daer van saecken gehandelt die het tijdtlijcke aengaen: ende nae die reeckeninge soudemen de Kercke moeten toestaen macht, om niet alleen t'Kerckerlike, maer ooc t'vvereltlijcke te oordeelen. Tegenw. De vvetten by de Magistraet gestelt, mogen vvcl goet zijn, maer zijn niet Kerckelick, om datse niet gefelt zijn vande Kercke, of van die macht hebbe van der Kercke vvégé. Antw. Dat de Overheydt doet inden naem ende macht Godts in sijne Kercke ende om der Kercken besten, mach soo vvcl Kerckelic genoemt vvorden, als t'geen uyten naem der Kercke gestelt vvordt Gelijc Schoolvvetten genoemt vvorden, ende zijn die vvetten die de Magistraet over de Schole stelt, al en zijnse by den Rector ende Schoolmeesters juyst niet gemaect. Soo vvorden de vvetten by de Keyseren gemaect, in Kerckelike saecken Kerckelic ghenaemt. Dus verre Musculus.

[103]

Buceus fondeert hier op sijn gheheel Tractaet van t'Rijck Christi aen *Eduvvardum* Coninck van Enghelandt: Sijne Majesteyt aanwijssende sijn Ampt om Wetten ende Ordonnantien inde Kercke te maecken: ghebruyckende onder anderen dese woorden:²⁹⁷ *Soo sal uvve Majesteyt dan beneerstigen dat alles vvat behoort om de Christelike Religie in eenen goeden standt te brengen, soo vvcl in leere, ceremonien, als discipline eerst in sijnen hoochsten ende heymelicken Religions raedt, vvcl gestelt ende duydelic beschreven zijnde, soo door hem selven als andere, die uvve Majesteyt daer toe bequaemst sal achten: eerst het Parlament, daer nae het volck bequamelic voorgesteld vverde.*

Theodozus Beza seydt dat daer een Christelike Magistraet is: *men eerst behoort in vergaderinghe soo vvcl vande Overheydt als van Kercken-dienaren te gelijck vvijsselick daer over te beraden.* Ick hebbe daer niet teghen, ende wil oock Musculi segghen gaerne alsoo verstaen, mits dat het op gheen *Collateraliteyt* en ruste, maer dat het Overhooft van Godt ghegheven sijn behoorlijcke autoriteyt behoude, volghens Godts Ordinantie, t'welck oock Beza meyninghe is.

Pareus seydt wtduckelick met *Musculo*, dattet aen eenderlep macht hangt, *de VVetten te maecken, te verclaren, ende te beschermen.* Item dat het den ghenen die wy onderworpen zijn toe comt, ons op sijn of sijns Overhoofts naem Wetten voor te schrijven, ende besluyt aldus: *Soo sal dan d'Overheydt den*

²⁹⁶ Loc. comm. de Mag. Fol. 1371. 1372. 1373. 1374. 1375.

²⁹⁷ De R. Christi Lib. 2. cap. 3

Onderdanen VVetten gheven, oock aengaende t'Gheestelijcke. Item, d'Overheyden sullen dan den Onderdanen VVetten stellen aengaende t'gheestelicke, niet na derselver vvelghevallen, maer naden vvoorde Gods, daer aen de selve ghebonden zijn.

Int Jaer 1591, acht Predicanten, uyt verscheyden Steden van Hollandt t'samen gheroepen ende ghevraecht zijnde vande Heeren Staten, wie het toe quam Kerckelicke Ordonnantien ende Wetten te maecken, hebben nae deliberatie eendrachtelich gheantwoort dat het toequam der Christelicker Overheydt, doch met advis daer op te nemen aen de Dienaren des woordts. Ich houde dit voor goet, ende meyne dattet seer qualick is gheseyt datmen gheen Kercken ordeninge en wil aen-nemen, al waerse noch so goet, om datse uyt dien hoeck comt, dat is van d'Overheydt: wordt gesproocken voor veel Jaren van een, die anders vroom zijnde in dit stuck ijverde sonder wetenschap, ende doe ter tydt onse Kercken een groot goet hielp beletten. Ick en ghelove niet dat de *VVaerschouwinghe* (allegerende d'exempelen vanden wreden Coninck Jeroboam ende Achab die vanden Heere ghestraft zijn geworden om dat sy nieuwe Gods-diensten hadden ingheboert) hier op ghesien heeft: andere hebben met d'allegatie van t'selve exempel daer op ghesien, ende dat doende de Heylighe Schrift misbruyckt, aenghesien de Heere die Coningen rechtveerdelick ghestraft heeft, om dat sy valsche afgodisiche Gods-diensten ver-

[104]

siert ende inghevoert hebben teghen het expres bevel Gods, soo dat de Propheten ende mannen Gods die hun daer inne hebben teghen ghestaen, met recht prijs weerdich zijn. Maer die onder dat dexel soude willen d'Overheydt teghenstaen, wannerse goede stichtelicke Kerckelicke ordonantien maect (als offe haer macht te buyten ginck) soude seer qualick doen: aenghesien dat t'gheen Jeroboam ende Achab deden, heet sijn macht misbruycken: Dat een Christelijcke Overheydt in manieren als vooren doet, is sijn macht recht gebruycken.

Ten Vieren.

In alle t'gheene de Kerckelicke vergaderingen, groote ende cleyne aengaet: Waer in verscheyden punten zijn aen te mercken, ende eerst

Wien het toecomt de Synoden ende andere Kerckelicke by-een-comsten t'samen te roepen.

I.

Dit comt toe der H. Overheydt. Godt heeft eerst sijn volck by een gheroepen door sijn Trompet ofte Basuyne, die gheluydt gaf op den berch Sinai.²⁹⁸

De selve Godt beveelt Mosi daer nae dat hy zich twee Trompetten maecken sal,²⁹⁹ om de menichte daer mede t'samen te roepen. Merckt dat dit niet Aaroni den Priester, maer Mosi Overheydt belast wort: de welcke daer mede crijcht t'recht van Convocatie ende t'samenroepinghe des volcx Gods. Als dese basuyne gheluydt slaet soo moet men vergaderen, soo langh die niet en blaest, soo machmen niet vergaderen. De Priesters fullen de Trompette steecken, maer niet eer dan als Moyses beveelt ende hun die gheeft om te blasen. *Dit is een eeuwvich recht*, seydt die Heere.³⁰⁰

Josua, David, Solomon, Josaphat ende andere hebben dit alsoo int werck ghestelt,³⁰¹ ende uyt cracht van dese macht t'volck by een geroepen, in saecken de Kercke ende den Gods-dienst aengaende: als om de Arcke des Heeren te vervoeren; de Ampten des Tempels te bestellen: den Tempel te wijen: van onsuysterheydt te reynighen. Ezechias schrijft selve de brieven uyt om t'Paesschen te houden.

Dat Constantinus de Groote t'Concilium van Nicenen heeft vergadert,³⁰² by een gheroepen, versamelt, etc: is alle de werelt kennelick.

Vanden Synodo van Constantinopolen wert gheseydt dat *Theo-*

[105]

dosius d'oude, de selve by een geroepen, ende te samen te comen belast ende bevolen heeft: Ende de Vaders spreekken aldus, *Op t'bevel van u Godtsalicheydt zijn vvy vergadert.*³⁰³

De Sijnodus van Ephesen is op t'aenhouden *Cijrilli* die Bisschop t'Alexandrien was, vergadert door den Keyser *Theodosium* den Jonghen met *Keyserlicke Brieven*, oock *consent der Godtsaligher Coninghen*. *Leo* Bischop van Romen badt ootmoedelick dat de selve Synodus in Italien mocht

²⁹⁸ Exod. 19. 16.

²⁹⁹ Num. 10. 11.

³⁰⁰ Num. 10. 8.

³⁰¹ Jos. 24. 1. Reg. 23. 2. Chron. 15. 2. Chron. 20. 2. Chron. 29.

³⁰² Euseb. 1.3. de v. Constant. Socr. lib. 5 cap. 8.

³⁰³ Euagr, 1. 1. cap. 3.

ghehouden worden, met dese woorden: *Indien het uvve Godtsalicheyt ghelieft onse ootmoedighe bede goet te vinden, dat de Bischoppelicke vergaderinge in Italien gehouden mochte vverden*: De Keyser even-wel nam een ander plaetsche.

Dit beroepen is dickwils gheschiet op t'versoek der Bischoppen,³⁰⁴ soo *Chrisostomus* schrijft aen *Innoc.* Bishop van Roomen: *VVy zijn by den Godt-lievenden Coninck ghegaen, biddende dat hy den Synodum vvilde vergaderen*.

t'Is oock altydt niet vergonst, maer altemet afgheslaghen, soo getuycht *Liberatus* in sijn *Historie de rebus Eccles. c. 12.* segghende *dat hy met andere Bischoppen op sijn knien ghevallen is voor den Keyser om een Synodum te hebben, sonder dat syse even-vvel hebben connen vervverven*.

Het Concilium van Chalcedon, vergadert nae t'besluit, ende door bevel *Martiani*.³⁰⁵

Dat van Sardice, nae t'Edict ende meeninghe vanden Keyzers.³⁰⁶

Van t'Concilium te *Rimini* lesen wy dat de Keyser dat heeft willen vergaderen, ende gheboden dat men het in twee deylen soude.³⁰⁷ Even alsoo ist mette reste, al beroepen door de Keyzers: soo dat *Hieronymus* wel derf in twyffel trecken of een Synodus oock wettich is die vanden Keyser niet beroepen en is.

T'selve is ooc waerachtich vande Nationale Concilien, in Vrancrijck, Spaignien, ende elders, alle beroepen by de Christelicke Coninghen ende Overheyden vande selve Rijcken. Ten behoef gheen verder bewijs: anderen hebben het voor my bewesen, alleen sullen wy aenteecken sommige manieren van spreekken daer inne gebruyckt.

Van een Synodus Nationael in Avergnen in Vrancrijck,³⁰⁸ wordt gheseydt, dat het is by een gecomen *met consent* des Conincx *Theodeberti*, *die hun macht om te moghen by een comen gegeven heeft*.

T'leste van Toledo, houdt den Text,³⁰⁹ is byeen ghebracht *door de heylsame vermaningen vanden Coninck Chintillanus*: ende op t'sluyten van t'Synodus spreekken de Bischoppen aldus: *VVy dancken onse Overheydt, door vvelcker neersticheyt vvy gheroepen, ende door vvelckers aenhouden vvy vergadert zijn: ende vvelckers goede vville ons soo veel is als een Religieus bevel*.

In een ander leest men aldus:³¹⁰ *Pipinus* de Coninck van Vrancrijck, heeft bycans alle de Bischoppen van Vrancrijck *doen vergaderen: ende devvile het nu niet mogelijk en is al te beteren, vvil even-*

[106]

vvel dat ten deel geholpen vverde, dat bevonden vvordt de Kercke God seer teghen te zijn.

In t'derde van Tours, spreekken de Bischoppen aldus:³¹¹ Wy zijn byeen ghecome ter ghestelder plaetsche, *ghelijck ons van soo een ende Prince* (Carolo de Groote) *belast is, ende t'gheen verbeteringe nodich heeft, hebben vvy by Articulen aengheteeckent, om onsen deurluchtigen Keyser te verthoonen*: t'Besluit heeft dese woorden: *Dese dingen hebben vvy alsoo in onse by-een-compste geventileert, ende vvat onse Prins hier op sal ghelieven te doen, zijn vvy sijne getrouvve Dienstknechten met ghevillighen herten nae sijnen vville bereyt te volgen*.

In t'Synodus van Cabiloven hooren wy dese tael:³¹² *VVy zijn door t'bevel onser Overheydt, &c, t'samen ghecome, ende hebben eenighe Articulen van sommige dingen die verbeteringe noodich hadden aengheteeckent, om die den Keyser te presenteren, ende tot sijn oordeel te refereren, op dat t'geen vvy in redelickheit besloten hebben, na sijn vvijs ondersoek bevesticht; ende soo yevvers yetvves te vveynich ghedaen vware, dat t'selve door sijne vvijsheyt ghesuppleert vverde*.

t'Concilium van Reys (segghen de Acten) is by-een ghecome vergadert zijnde vanden Keyser Carolo, *nae de vvijsse ende maniere der ouder Keyzers*.³¹³

Dese autoriteyt van Synoden te beroepen, hebben d'Overheyden ghebruyckt, soo langhe de Bischoppen haer vrijheyte behouden hebben, ende door de Tyrannije niet zijn onderdruckt gheweest, dat is, tot dat de Bischoppen van Romen t'hooft boven ghecregen hebben, ende sich de macht om de generale Concilien by een te roepen, alleen toeghemeten hebben: Hoe-wel vele Coningen, soo veel de Synoden Nationael aengaet, de selve macht in hare Conincrijcken noch hebben behouden.

De Leeraers der Ghereformeerde Kercken, gheene, die ick ken, wtghenomen, erkennen dese macht

³⁰⁴ *Expla. 1.*

³⁰⁵ *VVt VWhitak. contro. 3. de Conc. Tom.2. Fol. 11.*

³⁰⁶ *Socr. li.2. cap. 20.*

³⁰⁷ *Idem li. 2 cap. 37. Apol. 2. Con. Ruffinum.*

³⁰⁸ *Tom. conc. 2. fol. 633.*

³⁰⁹ *Ibid. fol.7. 45.*

³¹⁰ *Apud Pal. Vernis Tom 3. Fol. 41.*

³¹¹ *Ibid. Fol. 274. ende 278.*

³¹² *Tom. 3. Fol. 278.*

³¹³ *Tom. 3. Fol. 29.*

der Overheyt, als onder ontallijcke andere *Johan Calv. Instit. lib. 4. cap. 7. sect. 8. Zanch Confess. c. 26 Artic. 6. Muscul. loc. comm. Fol. 1375. ende 1394. Whitaker de Concilijs. fol. 54. Andr. Hijp. de Syn. annuis, Fol. 783. &c.*

Pareus in sijnen Brief aen den Landt-Grave van Hessen, gebruyct dese woorden: *de hooge Overheyt sal de Classen, Synoden, Provinciale, Nationale, als het de ghelegentheyt eyscht, nae sijne autoriteyt by een roepen ende modereren.*

D. Sibrandus Lubberti Professor tot Franicker,³¹⁴ en beweert dit niet alleen met veele bundighe Argumenten teghen de Papisten, maer seydt oock dat den Bischoppen niet gheoorloft en was by een te comen, sonder toelating der Overheydt.

Sommighe werpen op, dat de Nationale Synoden dickwils beroupen zijn, beyde Metropoliten of Aertsbischoppen, maer dat is te verstaen van sulcke diemen alle Jaer te houden ghewoon was, nae de ordre ende Wetten die de Keysers selve hadden ghemaect, soo

[107]

Whitakerus betuycht.³¹⁵ Wanneer dan schoon sodanighe macht van Synoden Provinciael of particulier te houden ware by de Kercke, moet verstaen worden evenwel dat de selve vloeyt vande Overheyt, alsoo dat die den Synodum beroept, daer inne is der Overheyt Dienaer, sonder welckers macht, autoriteyt, ende consent, gheen vergaderinghen ghehouden moghen worden.

II.

Of eene Christelicke Overheyt mach voorstellen de materien ende saecken die daer gehandelt sullen vvorden.

Ich antwoorde Jae, ende volcht wt t'ghene hier voor gheseydt is, in t'generael vande sorghe die d'Overheyt behoort te draghen over de Religie, als het ooghe houdende op alles wat den Onderdanen noodich is, soo wel de ziel als t'lichaem aengaende.

Alle d'exempelen vande vergaderinghen ghehouden in Israel op t'samen roepen der Coninghen, brenghen mede, dat d'oorsaeken ende redenen vanden voorghestelt zyn by de Coninghen die d'wtschrijvinghe deden: weynich wordt daer ghesproocken van yet dat de Priesteren voorstelden, t'comt al meest ende doorgaens vande Coningen.

t'Selve wijst oock wt den Heerlicken Brief *Constantini* des Keysers aen Alexandrum ende Arrium,³¹⁶ midtsgaders de beschrijvinghe des Nicenisschen Concilij daer op ghevolcht, met dese woorden: *Als de Keyser de Kercke beroert sach met desen tvvist, vergaderde hy den Synodum. Men leese de heerlicke Oratie die Constantinus selve had de inden Synodo.*

Van t'Constantinopolitaensche Concilium, lesen wy dese woorden *De Keyser niet langer vertoevende, roept te samen eenen Synodum der Bischoppen sijns gheloofs, op dat sy t'Niceensche gheloove bevestigende, eenen Bishop der Constantinopolitaensscher Kercke ordineren souden.*³¹⁷

Van t'Synodus van Arimini:³¹⁸ *De Keyser heeft een alghemeyn Concilium vvillen vergaderen, op dat hy de Bisschoppen van Oosten in t'VVesten gheroepen hebbende, soude vvaer het mogelick vereenigen.*

Van *Clodoveo* den Franschen Coninck wordt verhaelt:³¹⁹ *Dat de groote sorghe die hy hadde voor den vvelstant des Catholijcken geloofs, hem vervveckte den Priesteren te belasten by den anderen te comen tot Orliens, om te verhandelen nootsaekelijcke dingen: ende dat nae t'overlegghen ende goet vinden van sijnen vville, midtsgaders de Titulen die hy hun gaf. Dese Titulen waren de Articulen bie wy nu Gravamina noemen, of poincten van beschrijvinghe, daer op men vergadert.*

Inde convocatie van t'derde Synodus van Toledo,³²⁰ stelt de Coninck dese oorsaecke: *VVy hebben alle de Bischoppen belast by een te*

[108]

comen, om t'gheloove ende de Kerckelicke discipline te instaureren ofte te beteren.

Gontrand Coninck van Vranckrijck, beroept een Synodus tot Mascon:³²¹ voornamelijk om ordre te stellen teghen die ghene die des Sondaechs vvercken: Ende in sijn Edict dies-aengaende staet: *VVy vvillen dat dese onse Ordonnantie vverde onderhouden, om dat vvy ghearbeydt hebben dese dinghen int Concilium van Mascon alsoo te doen besluynen.*

³¹⁴ *De conc. lib. 1. ca. 4.*

³¹⁵ *Nouell. constit. 123. Sozom. lib. 6. cap. 7.*

³¹⁶ *Socr. li. 1. cap. 7. Ibid. ca. 8.*

³¹⁷ *Socr. li. 5. cap. 8.*

³¹⁸ *Ibid. lib. 2. cap. 37.*

³¹⁹ *Tom. 2. Fol. 372.*

³²⁰ *Tom. 2. Fol. 676.*

³²¹ *Concil. Matic. 2. Tom. 2 cour.*

Carel de Groote vergadert een Synodus Anno 742, daer hy aldus spreekt:³²² *Ick Carolus, &c, hebbe door Raedt der Dienaren Godts, ende mijne Vorsten by een vergadert de Bischoppen, ende Priesters mijns Coninckrijcx, op dat sy my soudē raedt geven, hoemen de VVet Gods, ende de Religie die ten tijde vande voorgaende Princen vervallen is, sal connen vveder oprechten, ende door vvat middel t'Christen volck soude mogen comen, ende gebracht vvorden tot salicheydt, sonder hun te laten bedrieghen door de valsche Priesters.*

Louys de goede Keyser in t'Synodus bp hem versamelt te Aecken,³²³ doet inden aenvanck eene vermaninghe, by de welcke hy de Bischoppen vermaent te letten op seeckere dinghen by hem overdacht en geproponeert die verbeteringhe nodich hadden, om daer op een seecker forme te ramen die een yeghelijck soude hebben te volghen: welcken voorslach de Synodus prijst tot inden Hemel toe.

De selve Keyser hebbende voor sijn autoriteyt een Synodum doen vergaderen te *Pavyen*, sandt den Synodo over seeckere pointten, met bevel van daer op te delibereren, ende hem daer op te doen verstaen heur advis.

In eenen Synodo tot Parijs wordt gheseydt³²⁴ dat *Louys* ende *Lotharius* de Bischoppen haerer Landen in vier verscheyden oorden ende op eenen tijdt deden vergaderen, om te ondersoecken alles wat totten welstandt der Christelicker Religie soude mogen behooren.

III.

Of eene Christelicke Overheydt oock vvat seggens heeft int senden vande personen die op den Synodum sullen verschijnen.

Melanthon gheeft daer op een cort ende claar bescheyt.³²⁵ *Tot de Concilien* (seyt hy) *moetmen gebruycken Luyden bequaem om de geschillen te horen, kennisse daer van te nemen ende te oordelen, t'vvvelck op dat geschiede, moet de Hooghe Overheydt die hier toe voornemelijck ghelast is, sonderlinghe sorghe daer over draghen.*

Inde acten van t'Concilium van Chalcedon wort ghevonden een brief der Keyseren *Theodosij* ende *Valentiniani* aen *Dioscorum* Bissschop van Alexandrien,³²⁶ ende daer inne de navolghende woorden, *vvy hebben beslooten heylighe ende Godt aenghename mannen by een te roepen, ende daer naer, dat dan u heylicheyt zich sonder eenich uytstel*

[109]

late vinden binnen Ephesen de Hooft-stadt van Asia tegen den eersten Augusti, met haer nemende thien eervveerdighe Metropolitane Bisschoppen die onder u begrijp hooren, ende dan noch thien ander Bisschoppen, verciert in leere ende leven, sulcke (te vveten) die boven andere in gheleertheydt ende vvetenschap des onbevleekten geloofs uytsteecken, sonder dat yemandt anders neven de voorschreven Mannen den heylighen Sinodum molestere, ende daer nae. VVy vvillen oock dat Theodoretus Bisschop der Stadt Cyrenen (dien vvy onlangs bevolen hebben alleen sijne Kercke vvaer te nemen) niet op den Sinodum en comme, voor en al-eer de Synodus vergadert zijnde, goet vinde dat hy comme, ende inde selve mede teghenvvoordich zij.

Ende by *Sozomenum* lesen wy aldus:³²⁷ *Het heeft de Keyser Constans, gelieft een vergaderinge te doe houden te Nicomedien in Bythijnien: ende daer toe ten betamelicken ghestelden daghe ernstelick te roepen de Bisschoppen van elcke natie, die te vveten, die de gheleertste vvaren, ende bequaemst om te verstaen ende t'onderscheyden, ende die in plaetsche van alle Priesteren van elcke Natie op den Synodum soudē verschijnen, ende tot het oordeelen over de geschillen gebruyckt vverden.*

Carolus de seste hebbende een Synodium vergadert binnen Parijs anno 1398. om te letten op de scheuringhe tusschen Bonifacium, den negensten, ende *Benedictum* den derthiensten en wilde niet lijden dat de Aertsch Bisschoppen van Rheims, Rouan, Sens, Parijs ende Beausvais daer soudē verschijnen, om dat sy het met *Benedicto* hielden, ende veele weldaden van hem of sijnen Voorganger ontfanghen hadden.³²⁸

IIII

Of eene Christelicke Overheydt macht heeft in sodanighe vergaderinghe te presideren, mede te stemmen, ende in alle voorvallende saecken sijn oordeel mede te gheven, t'zy in persone soo de selve

³²² *Tom. 3. concil. Fol. 39.*

³²³ *Tom 3. Fol. 480.*

³²⁴ *Tom. 3. Fol. 361.*

³²⁵ *Concil. parte 2. fol. 1.*

³²⁶ *Tom. 2. Conc. f. 16.*

³²⁷ *Sozom. 1. 4. c. 16*

³²⁸ *Reuision du conc. de Trente lib. 3. c. 10.*

vil daer teghenvoordich zijn, of door Commissarisen daer toe bequaem.

Soo veele t'presideren aengaet, dat is by den onsen tegen de Pausghesinde soo claar bewesen, dat ick daer over gheen tijdt verslijten en wil met langh verhalen. Het staet voorwaer niet wel dat een Christelicke H. Overheydt Commissarisen heeft op eenen Synodum, alleen om te hooren ende te sien, ende ten hoochsten om altemet nae goetduncken ghevraecht zijnde, by forme van deliberatie alleen haer abvijs mede te deplen. Daer hoort wat meer toe sal een Overheydt in dit stuck haer ampt betrachten. Datter een of meer Kerckelicke personen presideren om den naem des Heeren aen te roepen: de pointen die te verhandelen staen de vergaderinghe voor te dragen, stemmen om te vraghen, te vergaderen, de advijsen op te nemen, ende int scheyden t'elckemael den Heere te dancken, is billick; want in

[110]

Kerckelicke saecken wort doorgaens de meeste bequaemicheyt gevonden by die ghene die de selve daghelix oefenen: t'welck de Christelicke Overicheyt wetende, sal oock ordre stellen dat de bequaemste daer toe gecoren worden, maer de hoochste presidentie, opsicht, moderatie ende beleyt van alles, comt toe der Overheydt of die de selve in sulcke vergaderinghe representeren.

Bucerus in sijn boeck van t'Coninckrijck Christi aende Majesteyt van Enghelandt,³²⁹ seyt daerom seer wel dat de Overheydt behoort al tijdt tot de Synoden te ghebruycken mannen de Christelicke Religie beminnende, ende van groote autoriteyt, die inden naem van sijne Majesteyt metten Aertsch-Bisschop (dese naem comt uyt de Engelsche ordre) presideren, ende de behoorlijcken ordre onderhouden, ghelyck wel eer (seydt hy) deden de Godtsalighe Keysers ende Coninghen, tot groot voordeel der Kercke. Jae (seght hy) de Keyseren presideerden altemet selve in persoon, ende disputeerden mede gelijk *Constantinus* ende andere. Dat hy seydt van *Constantin* accordeert met de Kerckelicke Historie ende Decreten.

t'*Meede stemmen ende oordelen* hangt aen t'voorgaende, *Socrates* Lib.5. in proëm seydt³³⁰ in sijn Kerckelicke Historie *Lib. 5. in proem.* dat van die tydt dat de Keysers Christenen gheworden zijn de saecken der Kercken meest aen haer hinghen: voorwaer hingh de saecke meest aende Keysers, soo moeten sy vrij wat spreekens hebben gehadt in Synoden.

Int Concilium van Chalcedon,³³¹ seven Officiers ende elf Raedtsheeren hebben niet alleen ghepresideert, maer zijn ghenoech gheweest Richters vande gheschillen inden naem des Keysers *Martiani*: want sy hebben d'een ende d'ander ghevraecht: ghepresseert met redenen die gene die niet wel en gevoelden: seyden totten Gesanten van den Paus *Leo*, als sy begeerde dat *Dioscorus* Patriarch van Alexandrien soude uyt den Sijnodo gesloten werden, dat indien sy hun wilden dragen als parthijen, sy de persoon van Rechters mosten af-legghen: sy hebben de Acten die den Sijnodo ghepresenteert wierden doen lesen: een yeder sijn opinie doen segghen: ende eyntelick vonnisse uyt ghesproocken. Wat soude een Rechter meer doen? gelijkse oock in alle de acten metten naem van Rechters genoemd worden.

De Paus-ghesinde werpen hier teghen dat sy niet en hebben gheoordeelt van saecken des gheloofs:³³² maer hun gedragen tot het oordeel der Bisschoppen, ende dat sy daer niet en waren dan om de handelinghe te bevrijden van tumult ende oproer. Maer contrarie is waer: want alsoo eenighe Bisschoppen twijffelden aen t'stuck der Leere dat verhandelt wierdt, wierdt by de Raets-Heeren goet gevonden datmen de saeck vijf daghen uytstellen soude, ende dat middelertijdt de Bisschop van Constantinopolen eenighe vande alder bequaemste uyt de Sinode verkiesen soude om be twijffelachtige te onderrechten, sonder dat de Synodus daer soude by zijn. Sommighe vonden desen voorslach goet, sommighe quaet: roepende sy hadden

[111]

eens onderteeckent, sy wilden daer by blyven, etc. De Rechters evenwel blyven by dese uytspreecke: *Dat vvy gheseydt hebben sal int vverck ghestelt vworden.* Daer naer zijn de selve Rechters met eenighe Bisschoppen ghegaen apart om vande saecken des gheloofs (volghens oock des Keysers goet vinden) te spreekken: ende hebben wederom comende inde vergaderinghe rapport ghedaen van t'geen sy te samen besloten hadden. Daer uyt ende andere saecken meer in die Sinodo ghepasseert, blijkt ghenoech of de voorschreven Rechters niet mede van t'gheloove en hebben gheoordeelt.

De Keyser *Theodosius* heeft zich op een tijt doen langen verscheyden Belydenissen des geloofs op t'stuck vande Drievuldicheyt:³³³ ginck den Heer bidden dat hp hem gheleyden wilde met den geest der

³²⁹ *De regno Christi lib. 2. c. 12.*

³³⁰ *Lib.5. in proëm.*

³³¹ *Acta Conc. Chalced.*

³³² *Socr. li.5. cap. 11.*

³³³ *Socr. lib cap. 10.*

waerheyt: wedercomende las hy de Belijdenissen, verwierp de quade, oordelende voor de goede. De saeck was wel te voeren by den Sinodum gheoordeelt: maer de Keyser wil oock selve sien ende oordeelen, ende daerom bidt hy Godt om kennisse der waerheyt om wel te oordelen.³³⁴

De Keyser (seyt *Melanthon*) heeft den Donatisten tot tweemaal toe Rechters ghegheven, ten lesten heeft hyse selve ghehoort ende gheoordeelt.³³⁵

Dat groot gheschil tusschen de Rechtghesinde ende de Donatisten wierdt door *Marcellium* een vande Officiers des Keyzers afghehandelt: niemant en claecht over die handelinghe.

De Cardinael Cusanus selve bekennt³³⁶ dat in d'acht algemeyne Concilien (uytghenomen inde derde actie van een Sinode) de Keyzers ende sijne Rechters metten raedt altijd d'opperste zijn gheweest, de presidentie ghehadt, tusschen-ghesproocken ende met toestemminghe des Sijnodi de Conclusien ende vonnissen ghemaect hebben.

By onse Leeraers wordt dit vast ghehouden teghen de Paus-gesinde.³³⁷ *Zanchius* seydt dat een Overheydt niet alleen uyt ander luyden oordeel, maer oock uyt eyghener ghewisse wetenschap doen moet t'geen dat se doet in saecken van Religie.

Van dat ghevoelen is oock *Pareus*.

D. Sibrandus seydt seer wel,³³⁸ Ghelijck inden ouden Testamente, alsoo oock inden nieuwen, en sullen de Coningen niet bevelen te volghen alle wat de Priesters crackelen, maer t'geen Godt in zijn woort beveelt: Dit connen sy niet doen (seydt hy) ten zij sy weten te oordelen ende onderscheyden t'gheene de Heer bevolen heeft, van t'geen hy niet en heeft bevolen.

Dus verre hebben wy ghesproocken van t'ampt eener Hoogher Christelicker Overheydt in saecken van Religie. Daer zyn noch meer puncten totter selve ampt ghehoorich, als vande Schoolen te versorghen ende de Kercken-dienaren van behoorlick onderhoudt te voorsien, etc. Maer alsoo die dinghen buyten alle dispute zijn, willen wy voort gaen en sien wat de Confessien vande treffelicxste gereformeerde Kercken van Europa van dese materie spreekken,

[112]

Sommigher Ghereformeerder Kercken bekentenissen, aengaende t'Ampt der Overheydt in Kerckelijcke saecken.

DE Nederlantsche: Der Overhept ampt is niet alleen acht te nemen ende te waecken over de Policie, maer oock de handt te houden aen het heylighe Ministerium: om te weren ende af te doen alle afgoderyje ende valschen Gods-dienst, om het Rijke des Antichrists te destrueren, ende het Coninckrijcke Jesu Christi te vorderen, het woordt des Euangelij over al te doen predicken, op dat Godt van een yeghelick gheert ende gedient werde, ghelijck hy in zijn woordt ghebiedt. Vorder een ijder van wat qualite, conditie, ofte state hy zij, is schuldich hem den Magistraten te onderwerpen, schattingen te betalen, haer eere ende reverentie toe te draghen, ende hen ghehoorsaem te zijn in alle dinghen die niet strijden teghen Gods woordt, voor haer biddende in haer ghebeden, op datse de Heere stieren wille in alle haren weggen, ende dat wy een gerust ende stil leven leyden in alle Godtsalicheydt ende heylicheydt.

De selve Kercken in haren sendt-brief aenden Coninck van Spaignien ghedruckt voor aen hare Confessie: Bidden dat de Coninck (als die tydt Overheydt vandese Landen zijnde) haer hoore, ende soo hyse schuldich oordeelt, straffe: soo niet, ende dat hare onnoselheyt voor hem openbaer wordt, dat hy als-dan hunluyden zy een steunsel ende toevlucht teghen t'ghewelt harer vyanden: ghebruyckende int eynde vande selven sendt-brief dese woorden, *Het behoort u toe genadichste Heere, het behoort u toe kennisse der saecken te hebben, om u teghen de dvalinghe te stellen, hoe vervvortelt dat sy door de lanckheydt van tijden zijn, &c.*

Int vertooch aende H.H. Staten van dese Landen, ende namentlick oock die van Hollandt, ghedruckt achter de selve Confessie, vermanen sy de selve Heeren Staten met grooten ernst dat sy hun doch niet en willen stellen tot Executeurs ende Bedieners vande censuren der ghener die te gelijck beschuldichden ende veroordeelden, ende niet lijden dat sy langher souden gheacht worden voor wereltlicke ende onghewijdde of onheyliche Lieden, die vande leeringen ende saccken der Religie niet en souden mogen oordeelen: Ende naer allegatie van even de selve Texten, die wy hier voor tot bewijs van t'ampt der Overheydt in saecken vande Religie hebben voort gebracht upt *Iosue 1. Deut. 17.* mitsgaders vande exempelen der Christelicker Keyseren *Gratiani, Valentiniani, ende Theodosij*, die seyden dat het een misdaet van Kerck-roof was, dat sy souden versuymen of niet weten de Wet Gods

³³⁴ *Consil. part. 1. 383.*

³³⁵ *Aug. ep. 166. Brevit. collat.*

³³⁶ *De conc. Eccle. Catholicae.*

³³⁷ *De Mag c. 26. art. 6.*

³³⁸ *Lib. 2. c. 5 de Conc.*

een yeghelijck te vercondighen ende uyt te roepen, vraghen sy
[113]

dese onse Overheyden of sy hun dat ampt sullen laten ontnemen, ofte t'ghebruyck van dien weeren, t'welck (seggen sy) is vande leeringen, dwalinghen, ende Godloosheden nae de Wet Gods te oordeelen, etc. Ende daer nae, Wy belijden (segghen sy) dat de Overheydt moet de kennisse hebben der ketteryen, de welcke wy toestaen te zijn verstooringhen onder t'ghemeyn volck, midts dat d'onnoselheydt niet verdruct en worde dooz t'eenich aenbrengghen van hare vyanden, etc. Soo dat het noodich is dat de Richter van hem selven bekenne ende verseeckert zij vande ongerechticheyt ende ketterije door den woorde Gods overwonnen.

d'Ausborchsche. Nootsaeckelick moeten d'Onderdanen harer Overheyden Wetten ghehoorsaemen, uytgenomen daer sy hun souden bevelen te sondighen.³³⁹

De Fransche. d'Overheydt moet het quaet straffen, niet alleen teghen de tweede, maer oock teghen d'eerste Tafel begaen.³⁴⁰

De Engelsche. Wy en schrijven onse Overheydt niet anders toe dan t'gheen wy weten de selve inde H. Schrift toegheschreven,³⁴¹ ende met het exempel van d'aller beste regeringhen bewesen te zijn: want beneffens dat der gheloovigher Overheydt van Godt bevolen is de sorghe van beyde Tafelen, op dat hy verstaet dat niet alleen de politijcque borgerlicke, maer oock de heylighe ende Kerckelicke saecken staen tot sijne versorginghe: beneffens dat Godt menichmael den Coninck, ende dat wel duydelick belast de bosschen om te houden, der Afgoden statuen ende Altaren om verre te werpen, t'Wetboek vooz zich selven te schrijven, ende (soo Esaias seydt) een voorstander ende Voester-Heer der Kercke te wesen: Beneffens dit alle segghe ick, sien wy uyt de exempelen vande allerbeste tijden, dat Godtsalighe Princen de sorghe der Kercken noyt van haer ampt ghracht en hebben vreemt te wesen.

De Beemsche. Een Christelicke Overheydt moet wesen medegenoot,³⁴² ende als Minister ende Dienaer, ende dat voornemelick vande macht des Lams Jesu Christi, den welcken Godt in onse nature een Heer ende Coninck der Coninghen gemaect heeft, op dat de Coningen der aerden (die te vooren Heydenen geweest zijn) onder de macht des Lams comen, haer heerlickheydt der Kercke toebrengghen, ende der selber Voester-Heeren worden souden, t'welck doe is vervult geweeft wanneer sy de Christelicke Religie hebben aenghenomen. So moet dan de Christelicke Magistraet de macht (die de selve met het Lam ghemeyn heeft) wel ghebruycken, den Duyvel ende den Antechrist niet over geven, zich den naem Jesu Christi niet schamen, maer moet met haer ampt de waerheydt des H. Euangelij vercierien, de poorten, der waerheydt waerse can, openen: de Dienaren ende t'volck Christi beschermen: de afgoderije niet toestaen, al souden sy schoon daerom lijden, moet hare Croon voor de voeten des Lams nederlegghen, ende t'selve met alle geestelicke Coninghen ende Priesteren der

[114]

heyligher Kercke dienen, nae den inhoudt des tweeden Psalms: Ende nu ghy Coninghen verstaet, etc.

De eerste svvitsersche, t'Voornaemste ampt eener Overheydt is,³⁴³ den Gods-dienst van alle laster te bevrijden: die te versorghen, ende gelijk de Propheet uyt Gods woort leert, naer vermoghen int werck stellen, daer inne dan d'eerste plaetse hebben moet de suyvere ende vrije predicatie van Gods woordt: etc.

De leste Svitsersche: Wy leeren dat de sorghe vande Religie voornamelijck een heylighe Overheydt toecomt,³⁴⁴ die dan selve t'woort Gods in handen houden moet, ende versorghen dat daer teghen niet gheleert en werde, moet oock met goede Wetten nae Gods woordt inghestelt, regeren t'volck hun van Godt toe vertrouwt, etc.

De Saxensche: Godt wil dat voor eerst door de stemme der Overheyden voor-ghedraghen sullen werden de hoochste eden voornaemste Wetten nae den inhoudt der thien gheboden, daer mede den afgoden dienst etc. verboden wordt: wil ooc dat de selve Overheydt een bewaerder zy vande selve hoochste Godlicke Wetten. Want al-hoe-wel veele in hare ghebedt d'eere Gods versloffen, so moet nochtans hare voornaemste sorghe wesen te hooren ende t'omhelsen de ware leere vanden Soon Gods, etc. Dat oock selve de Coninghen ende Princen lidtmaten der Kercke zijn, ende dat sy de leere wel verstaen, ende niet en helpen die ghene die valsche Leere drijven, etc. ende dewijle sy de voornaemste Leden der Kercken zijn, soo moeten sy sorghe draghen dat de oordelen recht ende wel gheoeffent werden, als *Constantinus; Theodosius, &c.* ghedaen hebben.

Ten aensien van dese Kerckelicke oordeelen, vermanen sy den Synodum (die doe ter tijdt ghehouden

³³⁹ *Art. 16.*

³⁴⁰ *Art. 36.*

³⁴¹ *Apol. cap. 11.*

³⁴² *Art. 16.*

³⁴³ *Art. 26.*

³⁴⁴ *Art. 30.*

wierdt) dat de selve wel toesie dat be openbare waerheydt niet ghecondemneert en werde, ende daer om hun niet alleen mette menichte van stemmen en behelpen, also sy wel weten met wat voor-oordelen men teghen hun ghehandelt, ende hoemen ghearbeydt heeft den Politijcquen te persuaderen, datmen by de teghenwoordige forme simpelick blijven soude om hare autoriteyt te beschermen, daerom sy oock betuyghen dat sy de waerheydt niet verlaten sullen, al wierdtse schoon door sulcker menschen vonnissen veroordeelt, even-wel den onoverwinnelicksten Keyser *Carolus* ootmoedelick biddende dat sijne Majesteyt daer op lette, ende den parthijen niet toe en late dat sy met hare stouticheydt de waerheydt verdrucken, etc.

De Svvavische: Wy leeren dat des Magistraets ampt het aller hoochste ende weerdichste ampt is dat den mensche van Godt opgeleyt mach worden:³⁴⁵ daerom oock die daer toe ghestelt zijn, Goden van Godt ghenoeemt zijn. Want soo wanneer die haer ampt wel ende ordentlick begaen, soo gaet het wel onder t'volck in leere ende leven, aenghesien God onse saecken alsoo bestiert, dat aen die ghene die ons te gebieden hebben, ten grooten deele hanght der Onderdanen salic-

[115]

heydt ofte verderffnisse. Ende int besluit: Dese dinghen, aller onoverwinnelickste Keyser stellen wy uwe Ho. Majesteyt voor ogen om u (dien wy naest Godt allermeest eeren ende vresen) reeckenschap onses gheloofs (t'welck uwe Majesteyt ghewilt heeft dat van een yeghelijck gheschieden soude) te geven, etc.

De Baselsche: Alle Christelicke Magistraten zijn schuldich met alle hare vermoghen daer naer te trachten,³⁴⁶ dat onder die ghene die hun zijn toe vertrouwt, de name des Heeren geheylight, sijn Conincrijck uytghebreydet, ende nae sijnen wille met uytroynghe der boosheydt gheleeft werde: welck ampt selve der Heydenscher Overheydt bevolen is, hoe veel te meer een Christelicke Overheydt die Godts stadthouder is.

De Straesburchsche: Vande Overheydt leeren wy uyt Godts woordt dat haer ampt heylich ende Godtlick is, ende dat die dat bedienen, voornemelijc besorgen moeten dat Godt recht gedient werde.

Siet daer hebben wy t'ghevoelen van verre de meeste ende treffelickste Kercken van *Europa* over dit stuck, welcker voornaemste Leraren oock de selve autoriteyt der Overheydt in hare schriften duydelijck toestaen.

Die nu alle dese Confessien wel doorsiet ende met malcanderen overweeght: bysonder de Nederlantsche met hare byhanghselen voor ende achter: oock lettende op t'gevoelen der Leeraren van elcke, bycans, der selvver natien hier voor aengetoghen siet claelijck dat alle de selve Kercken, verwerpende door de Reformatie, de Pausselicke hoocheyt, ende de Collateraliteyt, bekennen dat d'Overheydt het hoochste ghebiedt, macht, ende sorghe heeft van Godes wegghen over de Kerckelicke saecken, omme de selve te versorghen, beschicken ende te bestieren nae sijn woordt: t'welck het eenighe punct is dat ick in dit Tractaet voor hebbe te bewijzen.

Resteert nu dat vvy hier by doen de datelijcke oeffeninge,

Soo sal de saeck noch claelder zijn.

Hier moeten de Ghereformeerde Kercken onderscheyden zijn.³⁴⁷ Daer zijnder die onder Overheyden sitten die de Ghereformeerde Religie contrarie ende tegen zijn, t'zij datse d'exercitie van dien opentlick dulden als in Vrancrijck, Polen, ende elders, t'zij datse die met geltboeten ende noch swaerder vervolgen, als in sommighe Steden van Duytslandt ende elders. Dese (ghelyck oock niet de Kercken geheel ende al int heymelyck sittende ende suchtende onder d'Inquisitie ende de Princen die de selve voorstaen) en comen hier in geene aenmerkinghe, mitsdien de selve by ghebreck van Overheydt de Religie beminnde ende voorstaende, nootsaekelijck hebben moeten eenighe ordre ende regeringhe selve instellen nae des Heeren woordt, ende de ghelegentheydt harer saecken, even als een belegerde Stadt, de welcke geen middel hebbende de rechte ordre in t'stellen vande Magistra

[116]

ten ende andersins te volghen, diemen gewoonlijck is te gebruycken ghedwonghen wordt extraordinarise middelen inne te gaen, tot behoudenisse der ghemeeynten: aen de welcke sy haer houdt, tot dat sy verloft zijnde haer wederomme voege onder den gewoonlicken regel.

Soo hebben ghedaen d'eerste Christenen, tot dat sy gheloovighe Overheyden ghecregen hebbende, hun daer onder hebben gevoecht nae Godts ordinantie. Aldus was het ghestelt in veele ghereformeerde Kercken, bysonder dese van Nederlandt, geduerende de sware vervolginghen, ende eer de Overheydt haer ampt te recht bedenckende, de selve voor te staen ende te beschermen heeft aenghenomen. Dit onderscheydt is merckelick, ende wordo oock by veele onser Leraren aenghewesen. t'Is dan een

³⁴⁵ Art. 23.

³⁴⁶ Art. 7.

³⁴⁷ Practijcque van desen nu veele Ghereformeerde Kercke.

gheheel ander ghelegentheydt metten Kercken onder t'cruys, so dat wy daer van hier niet en spreken, maer alleen van die Kercken die een Overheydt hebben, die de selve handhaben, beschermen, haer saecken aennemen, ende hun publijckelick verclaren ende dragen als voorstanders ende voester-Heren der selver Kercken.

In alle dese Kercken (segghe ick) is de Kerckelicke regeringhe so aengesteld, datmen uyt de selve (al is de forme der selver naer yeders ghelegentheydt schoon verscheyden) clærlick speurt dat sy alle, haer Respective H. Overheyden erkennen voor haer opperste Macht, ende ghebieders in Kerckelicke saecken nae des Heeren woordt.

De treffelickste die wy onder dese teghenwoordighe hebben in *Europa*, zijn de Kercken van Engellandt. Haer Kercken-ordening hier te verhalen is onnodich, ende en gaet ons niet aen, alsoo het doch onnodich, jae onbehoorlijk is dat alle Kercken juyst schoeyen op eenen leest, want de verscheydenheydt van omstandicheyden, namelick van tijden, plaetschen, ende personen, is te groot.

Alleen moet dit t'onsen propooste aengemerckt zijn,³⁴⁸ dat fijne Majesteit (als oock der selver ghereformeerde voozfaten voor heenen ghedaen hebben) zich dzaecht ende ghekendt wordt/ als hebbende de hoochste opsicht in saecken van Heligie, die daerom oock den Titel ghebruyckt van Hooft der Kercke van Engelandt, welcken Titel vande Jefunten wel aengenaecht en bevochte, maer ooc dapperlic vande Engelsche Theologanten verdedicht wozt/als onder anderen nu onlangs byde Bisschop van Chicefter in fijne bouck geintituleert, Tortura Torti Dit is soo notoir/ dat alles wat daer geschiet hanght aende omdze van fijne Majesteit als Overhooft/dat niemant t'felve en can ontkennen.

De Kerckelicke regeringhe int Coninckrick Denemarcken is mp onbekent/³⁴⁹maer soo veele men oogdeelen can upt de schriften Nicolai Hemmingij een bande treffelickste Leeraers des selven Coninckrijcx, daer hy handelt van t'Ampt der Overheydt, ist vast ende zeecker dat. sijne Majesteit als hoochste opsiender ende regeerder der kercke al Daer ghekent wordt, t'Selve gaet ooch seecker inde Kercken des

[117]

Coninckrijcx Sweden.

Inde Churfuste Palts ist kennelijck,³⁵⁰ dat by den Kercken-raedt van sijne Deurluchticheit, ende inden welcken sijne Raden voornemelick mede plaetsche hebben wt des Churfursten Naem, ende onder hem als Hoochste Opsiender, alle het Kerckelicke geregeert wort: alle t'selve in conformiteit van t'gheen *D. Pareus* in sijne schriften bekent der Overheit toe te comen.

Inde andere Evangelische Vorstendommen,³⁵¹ die *Luthersche* ghenoeemt worden, isser niet een, of de Hoochste opsicht in Kerckelicke saecken, en is by de Fursten, hoe-wel d'ordre ende maniere van Kercken-regeringhe verscheyden is.

Maer voornemelick dient ons de standt der Gereformeerde Kercken in Zwitserlandt hier wel aen te merken,³⁵² als welcker standt ende regeeringhe metten standt ende regeeringhe deser gheunieerde Provintien aller naest over een comt: Wy en sullen maer nemen t'exempel vande Republijcque van Zurich als d'oudtste ende voortreffelijckste, ende daer uyt oordeelen vande reste, ende is de pijn waert aen te merken hoe hare Reformatie is toe ghegaen.

Als *Huldreichus Zwinglius* Pastoor tot Zurich,³⁵³ in sijne Parochie de Waerheit des Evangelij eenen tydt lanck hadde gheleert, ende daer over veele disputeren ende oneenicheden, soo inde Stadt als ten platten Lande begonden te rijzen. Beroept eyntelick de Magistraet van Zurich eenen Synodum: Haer Brieven van uytgeschrijvinghe luyden aldus:³⁵⁴ *Niemandt en is onbekent, vvelcke ende hoe groote oneenicheyden onlanx ontstaan zijn onder de Dienaren der Kercken, ende Vercondigers des Godtlicken vvoords, namelijck dat d'eene houden dat sy d'Euangelische Leere ter goeder trouwen tot noch toe gepredickt hebben: andere daer teghens berispen de selve, segghende dat sy haer beroupinghe niet ghenouch ghedaen en hebben.*³⁵⁵ *Daeromme oock ghene dese Berispers harer leere voor Autheuren van doolingen, Verleyders, ende somtijds oock Ketters schelden, sulcke namelick, die te vreden zijn t'allen tijden reeckeninghe hares gheloofs, ende harer leere te gheven den ghenen die het begeert. Daerom op dat d'eere Godts voorgestaen, de ghemeyne vrede onderhouden, ende de Christelijcke eendracht behouden moghe vorden: Soo vullen, bevelen, ende belasten vvy, daer ghy alle die totten dienst der Kercke, soo vvel in onse Stadt als platten Lande ghestelt zijt (of oock andere*

³⁴⁸ In Engelandt.

³⁴⁹ Denemarcken ende Sweden.

³⁵⁰ Churfurstelicke Palts.

³⁵¹ Luthersche Vorstendommen.

³⁵² Switserlant ende Zurich.

³⁵³ Dit vintmen onder de wercken Swinglij, Tom. 2.

³⁵⁴ Onenicheit onder de Kercken-dienaren.

³⁵⁵ d'Overheit beschrijft den Synodum.

die hun by dese onderhandelinghe sullen vvillen voegen)³⁵⁶ ende u laet duncken dat d'een of d'ander parthije doolt, ende beter ondervvesen behoort te vvorden; op den neghen ende tvvintichsten Ianuarij s'morges in ons Stadt-huys maeckt tegenvvoordich te zijn, omme aldaer met ghetuyghenisse der heylighe Schrift, ende redenen, die dinghen te bevechten, die ghy voor doolingen houdt, ende meynt dat qualijck gheleert vvorden. VVy sullen oock besorgen, dat vvy met alle neersticheyt ende ernst, vergheselschap met eenighe gheleerde verstandele Mannen (indien het ons soo goet dunckt) alles hoo-

[118] ren.³⁵⁷ ende vvanneer de t'samenspreekinghe gheeyndt sal zijn, decernerem vvat voort eenen yeghelicken te doen sal staen: naer dat vvy sullen sien hoe dese saecke vvt d'authoriteyt des Godtlickem vvoochts, ende der H. Schrift ghehandelt sal zijn, alsoo vvy niet en vvillen, dat eenen yegelijcken voortaan gheoorloft sal zijn vvat hen goetdunckt, den volcke in openbare Predicatie voor te dragen ende te leeren, buyten de ghetuyghenissen der heyligher Schrift, &c.

De voorsz Synodus aldus uytgeschreven zijnde, zijn de beschrevene Kercken-dienaren, soo der Stadt als van t'platte Landt, ter ghestelder plaetsche by een ghecomen: ende is de handelinge begonnen byden Consul oft Burgemeester der Stadt Zurich,³⁵⁸ met een seer bequame Oratie, inhoudende de clachten tot meermalen aenden Raedt gedaen van wegen de onstaene oneenicheyden int stuck der Leere: ende dat den Raedt willende sodanige twisten weeren, een openbare vrije disputatie voor den vollen Raedt hadde willen aenstellen, ende alle Predicanten onder haer ghebedt sorterende daer toe roepen: vrijheyt gevende een yeghelick sonder eenich achterdencken van perijckel voort te brengen dat hy hadde: met dese woorden onder anderen, VWant den Raedt onser Stadt vvil dat eenen yegelicken vrij sal staen sijn geloove te belijden en te verdedighen, &c.³⁵⁹

Alles ghehoort hebbende, heeft den Raedt ghedecerneert,³⁶⁰ ende in alle manieren gewilt, dat Hulrichus Zvvinglius voort gaen sal, t'heylich Euangelium soo hy tot noch toe ghedaen heeft te predicken. Belastende oock alle andere Kercken-dienaers inde Stadt ende ten platten ende ten platten Lande, niet anders te leeren dan dat sy mette authoriteyt der heylighe Schriftuere bewijzen connen.

Eenighen tijdt daer naer,³⁶¹ alsoo de aenghevanghene Reformatie vorderingh voorts moste ghevordert worden, heeft de selve Overheyt weder een der ander Synodus by een gheroepen, daer wel ses hondert Kercken-Dienaeren teghenwoordich waren, alwaer Marcus Rostius inder tijdt Burgemeester wederom een Oratie ghehadt, ende daer mede de Synodale handelinge aenghebanghen heeft: ende tot Presidenten over de disputatie ghestelt heeft die Kerchelicke persoonen wt de selve vergaderinghe ghenomen, met dese woorden:³⁶² VWy vvillen dat ghy drie Ioachime Vadiane, Sebastiane Hofman, ende Christoffel Schapler, sult Presidenten zijn over dese disputatie, om de onbezedichde te bedvvingen, ende toe te sien datter niet voort gebracht en vvorde buyten de authoriteyt der heylighe Schrift, &c.

Daer naer wordt ghelesen het Edict des Raets, wt cracht van t'welck dese Synodus by een gheroepen was, daer inne onder anderen wederom verclaert wordt dat sy de disputatie met seeckere gheleerde Luyden vergheselschap zynde willen hooren, ende alles nae de Schuiftuere des Ouden ende Nieuwen Testaments verhandelt zijnde, met voller overweginghe sullen delibereren, over t'gene wyders te doen sal zijn.³⁶³

[119]

Dit exempel ghetoghen uyt Zvvinglij Boecken, daer de voorsz Acten int langhe worden verhaelt, wijst ons aen veel notable stucken, ende merckelick dat d'Overheyt van Zurich seer wel verstaet hoe verre d'authoriteyt eener Christelicker Overheyt haer wtstrekt in Kerkelicke saecken.

Die om dit ende dierghelijcke exempelen haer cracht te benemen,³⁶⁴ segghen wil dat dese dinghen wel plaetsche hebben in een kercke die noch te Reformerem staet, maer niet in sulcke die alreede gereformeert is, die most sijn bewijs by der handt hebben wt Godts Woordt, buyten t'welck sijn segghen niet gelden en mach. Ick vraghe of d'authoriteyt die een Overhept ghebruyckt in t'reformerem vande Kercke wettelick ghebruyckt wordt of niet. Indien wettelijck (als Jae) waerom men de selve niet mach pleghen in een Kercke die alreede gereformeert is, indien d'Overheydt sulcx noodich acht? of en is een Christelijcke Overheyt alsse eens een Kercke ghestelt heeft niet meer datse te vooren was, om de hoochste opsicht over de Kercke te behouden? of heeftse het recht datse van te vooren hadde, met het

³⁵⁶ De plaets des Synodi t'S[t]adhuys.

³⁵⁷ De Raedt comt selve, daer met haer brengende veel gheleerde lieden. Behout zich de macht van besluyten de zaeck verhoort zijnde.

³⁵⁸ De Borgemeester begint de actie met een bequame oratie.

³⁵⁹ Geeft allen vrijheyt sijn gevoelen sonder schroom te sprecken.

³⁶⁰ De Raedt alles ghehoort hebbende oordeelt ende besluyt.

³⁶¹ Tweede Synodus op de vorderingh der Reformatie.

³⁶² De Raedt beleyt het hele stuck ende kiest de presidenten.

³⁶³ De Raet behout haer het oordeel.

³⁶⁴ Of dese macht der Overheydt alleen plaets heeft als men reformeren sal, ende niet nae datter ghereformeert is.

reformeeren vande Kercke te buyten ghegaen ende ander overghegheven? Dat soude wel gaen ghelijck de Pausghesinde meynen, die hun wel souden laten duncken, dat de Christelicke Overheyden de geestelicke op de been gheholpen hebbende, sich de selve onderwerpen moeten, om daer naer minder autoriteyt ende ghebodts te hebben als te vooren. Maer wanneer sal het doch wesen dat eenige Kercke soo wel ghereformeert ende ghestelt sal zijn, datter nimmermeer yet te reformeren of te verbeteren vallen en sal? niet hier, daer onse kennisse maer stuck-werck is: maer inden Hemel daer wy sullen sien aensicht aen aensicht.³⁶⁵

d'Eerbare Raedt van Zurich heeft het soo niet verstaen, wanneer de selve in haren eersten Synode de fondamenten van een goede reformatie gheleydt hebbende: daer nae den tweeden beroepen heeft, om op de selve fondamenten bouwende de reformatie te vorderen, ende daer naer als wederom eenighe nieuwe swaricheyt op de bane quam, noch hope gaf van een derde Synodo, segghende, *dat het den Raedt oock daer aen niet soude laten ontbreecken*. Men sie oock de Zurichsche Kercken-ordeninghe,³⁶⁶ soo die in een cleyn Boecxken by *Lavaterum* is wtghegheven: men sal bevinden datter noch int examineren, beroepen ende instellen der Kercken-dienaren, noch int oeffenen vande discipline, noch in Synoden, ende andere Kerckelicke vergaderinghen yet gheschiet, of de asem der Overheydt als hoochste Opsieder en gaet daer mede over.

Wat de Stadt Bern metten aencleven van dien aengaet:³⁶⁷ wt t'gene *VVolfgangus Musculus* verhaelt int Capittel vande Kercken-dienaren, ende der selver verkiesinghe inde Kercke aldaer, ende voorts schrijft van t'Ampt der Overheydt, soo hier voor is aangewesen,³⁶⁸ sietmen claerlick dat alles gaet naer t'selve beleydt, gelijc oock te kennen

[120]

ghegheven wordt by t'Christelicke Mandaet ende Ordeninghe by den Eersamen Raedt der Stadt Bern vanden Kerck-ganck,³⁶⁹ Predic-hooren, Heylighe Doop, des Heeren Nachtmael, Afgodische Cerimonien, etc. wtghegheven. Daer inne sy allen ende yeder Kercken-Dienaren, Burgheren, Amptluyden, in hare Steden, Graff. ende Heerschappijen, etc. woonachtich, ontbieden ende bevelen wat hun int ghene voorts te doen staet, segghende dat sy *vvt plicht haers Ampes der Overheydt ende fonst Vaderlick nae dencken haer selven, ende alle die haer toghedaen ende vervvant zijn, in salighen standt teghen Godt, ende oock tijdtlicke vvelvaert te versorghen schuldich zijn, ende daerom die Mandata vvtgheven laten*.

Resteert de loffelicke Republijcque van Geneve,³⁷⁰ de welcke in haer Kerckelicke Ordinantie in druck wtghegheven seggen,³⁷¹ dat sy *gehoort hebbende t'advijts vande Pastoren ende Dienaren des VVoordts der selver Kercke, ghelijckformich den vvoorde Godts soo hun ghebleecken vvas*, goet ghebonden hebben dat de Gheestelicke regheringhe soo de Heere die hadde inghestelt, wierdt ghebracht op een goede forme om onder hun onderhouden te werden: dien volghende sy verclaren in hare Stadt ende Landen *geordineert ende ghestelt te hebben* alsulcken Kerckelicken police als volcht, etc.

Int examineren ende beroepen der Kercken-dienaren wordt de Magistraet voornemelick bekend.³⁷² Valt daer different inde Leere, de Predicanten verhandelen dat eerst onder haer: Is dat niet ghenoech, sy roepen de Ouderlinghen (die veele wt de Magistraet selve ghenomen zijn) daer by, om t'different te bevredighen.³⁷³ Connen sy tot gheen vriendelick accoord geraecken, men dient de saeck der Overheydt aen om daer inne ordre te stellen. De Kerckelicke overtredinghen zijnde gheapporteert aen den Raedt met het advis des Kercken-raedts: wordt het oordeel vande straffe altydt der Overheydt ghereserveert.³⁷⁴ De Kerckelicke visitation geschieden by een ofte twee vanden Raedt neffens een Kercken-dienaer.³⁷⁵ De verkiesinghe van Ouderlinghen staet by de Magistraet met advijts vande Kercken-dienaren, ende d'approbatio by den Grooten Raedt.³⁷⁶ In Kerckelicke Censuren en gaedt men niet boven t'afhouden vanden Avondmael sonder den Magistraet eerst te verwittighen.³⁷⁷ Wt alle t'welck men claerlick siet, dat oock in dese Republicque ende Kercke de hoochste-opsicht allenthalven blyft by de Overheydt.

³⁶⁵ 1. Cor. 13.

³⁶⁶ *Ritus Eccl. Tigurinae*.

³⁶⁷ Bern.

³⁶⁸ pag. 432.

³⁶⁹ Gedrukt lest anno 87.

³⁷⁰ *Geneve*.

³⁷¹ Gedrukt Anno 78.

³⁷² Art. 9 ende 10.

³⁷³ Art. 18.

³⁷⁴ Art. 24.

³⁷⁵ Art. 27.

³⁷⁶ Art. 68. ende 71.

³⁷⁷ Art. 88. 89. ende 97.

Ick verhael dese exempelen niet, als of ick alles wat in dese of die forme van Kercken-regeringhe onderhouden wordt approbeerde ende toestondt: dat can niet wesen vermits de verscheydenheydt.³⁷⁸ Oock vinde ick hier ende daer saecken die ick gants niet soude connen toestaen: hoe-welse mogelijk hare redenen hebben ter plaetschen daerse ghepleecht worden, de welcke my onbekent zijn. Want in dese saecke en connen alle Kercken op eenen leest niet schoeyen. Elck Landt ende Volck heeft sijne conditie ende aert. De tijden sleepen oock dicwils

[121]

veele veranderinghen met haer. Hier wt volcht dat t'geen op d'eene plaetsche goet ende stichtelic is, op d'ander dicwils quaet ende onstichtelic is. Daerom heeft oock de Heer in dese saeck niet veel vniversele Regulen voorgeschreven als dese, Doet alles tot stichtinghe.³⁷⁹ Men moet dan in desen dinghen vrijheyte laten: Vrijheyte, segghe ick, met betamelicke Wetten bepaelt door autoriteyt der Overheydt, die oock soo vast niet en moeten werden gheset, men en machse wel hersetten als de saecke dat vereyscht, altydt met de selve autoriteyt. Oock niet lichtveerdelic, want alle verandering ghevaerlich is. Ende hoe weynigher Wetten hoe beter: de menichvuldicheyt heeft noyt goetd ghedaen. In regeringhe, soo van Kercke als van Politie, moeten vele saecken gheaccommodeert worden by discretie ende bescheydenheyte: want daer valt te veel datmen met gheen besondere wet bepalen en can. Dese discretie int Kerckelick is mede een gave des heylighen Geestes,³⁸⁰ ende moet hebben tot hare noortsterre *tvvoort Gods*: ghelijck de bescheydenheyte int Politycke moet hebben voor fundament *recht ende billickeydt*.

Sonder dan te letten op de verscheydenheydt die hier ende daer ghenomen wordt in sommige particulariteyten der Kerckelicker regeringhe: soo sie ick even-wel dat alle de selve comt van eene eerste bewegende oorsaecke naest Godt, t'welck is de Overheyte die de Kercke niet in *Collateraliteyt* dienen, maer in *Superioriteyt*, ende als t'opperste gebiedt hebbende, naer den Regul van Godts Woordt, regeren moet.

Dat hebbende, heb ick dat ick begeere, als het eenige wit daer ick nae schiete in dit gheheele Schrift.³⁸¹ Of ick dan schoon hier ofte daer in eenighe particulariteyten, het zy van redenen, of van allegatien van Autheuren, mochte hebben ghemist als ghebeuren can (bysonder hem die den vollen tydt om alles wel ende pertinentelick nae te sien niet ghehadt en heeft, ende even-wel om ghewichtighe oorsaecken t'werck niet heeft moghen retarderen) dat hooft-punct hebbende, hebbe ick t'ghene ick in mijn ghemoedt houde te wesen de ordeninge Godts: hoopende niet soo ghemist te hebben, of dat en sal bevonden worden duydelick ende claerlick bewesen, den ghenen immers, die de fundamenten der Reformatie niet omwerpen maer behouden wille, gelyck ich geerne doen soude, door de ghenade Godts. Die dan tegen dit mijn Schrift soude willen spreekken of schrijven, en most niet disputeren tegens my, wat recht of vrijheyte de Kercke heeft of niet en heeft, t'zy in beroepen van Predicanten, Kerckelicke Censuren of andersins (want ick die dingen alhier niet hebbe willen particularizeren)³⁸² maer dit most hy disputeren, of een hooghe Christelicke Overheyte niet en heeft het hoochste ghebietd ende segghen over dat Recht, het zy dan wat het wesen wil nae den worde Godts. Heeftse dat niet, soo moet ick myne doolinghe bekennen. Heeftse dat, soo valt de *Superioriteyt* der Pausghesinde, ende de *Collateraliteyt* der ghener diese bedectelick of openbaer drijven: ende soo weten de Kercken-dienaers wien sy

[122]

onder Godt moeten onderdanich zijn: waer sy gaen sullen in haer hoochste swaricheyden, ende wien sy naest Godt aller meest schuldich zijn reeckenschap harer bedieninghe te gheven.

Een dinck isser dat ick in veele vande voor-gealtegerde Menschelicke Schrijvers ende Leeraers mercke,³⁸³ namelick dat sy de macht der Overheyden int Kerckelicke wtstrecken, oock tot het ghebruyck van t'wterlick Swaert, teghen die ghene die geoordeelt soudén moghen worden eenighe Ketterijen te drijven. Sonder in die dispute te treden, wil ick hier gheprotesteert hebben, dat sulce mijne meyninghe gheenssins en is: houdende der Overheydt Ampt te wesen, te versorgen dat Godts Woordt den Onderdanen in alle suyverheydt werde voorgedragen, ende dat doende bequame middelen aen te wenden, om de doolende Onderdanen met goede onderwysinge totte kennisse der waerheydt ende den rechten Godtsdienst te bewegen, almet het gheestelicke Swaert, t'welck is Godts Woordt. Ende wat aen gaet de Leeraers die door de sorghe der Overheyte aengenomen zijn om Godts Woordt opentlick te leeren, indien de selve hun in groove Doolinghen comen te verloopen, ende niet connen noch te recht

³⁷⁸ Wat is verscheyden Kercken-regeringen aen te mercken is.

³⁷⁹ 1. Cor. 14.

³⁸⁰ 1. Cor. 12.

³⁸¹ t'Wit daer op geschoten wordt in dit gheheele schrift.

³⁸² Wat recht de kercke hebbe, of niet en hebbe, t'hoochste segghen daer over comt toe der Overheyte.

³⁸³ Exceptie ende protestatie vanden Autheur over de macht der Overheyte.

ghebracht, noch oock in hare Ampten gheduldet worden: dat die dan naer behoorlick ondersoeck draghen de straffe van afstellinghen van hare diensten, ende andere Kerckelicke Censuren die sy hun int aen nemen van hare diensten hebben onderworpen sonder meer: ten ware oproer ende ander Borgherlick verloop de conscientie niet aengaende met haer stuck vermengt waer, strafbaer door de macht van t'wterlicke Swaert. Behoudelic nochtans de macht der Overheynt int verbieden der Afgoderije ende vergaderingen die gelijcse tegen d'eer Gods strijden, oock, den staet des Lants en de gemeene ruste schadelick zijn.

*VVy sullen nu cortelick op eenige generale Tegenvvorpinghen der Pausghesinden antwoorden,*³⁸⁴ omdat de selve oock van andere in dese materie gebruyckt worden, ende daer mede besluyten. Inde Waerschouwinghe³⁸⁵ wordt altemet verhaelt de ghelijckenisse vanden gheestelicken Herder, ende de Schapen, met dese applicatie, dat d'Overheyden soo wel als Ondersaten onder Godts Woordt gestelt worden, ende als Schapen ende Leden sijner Ghemeynte hare gheestelicke Herders moeten onderdanich zijn.³⁸⁶ Antw.

Dat d'Overheyden Godts Woordt moeten onderwopen zijn, is waerachtich, ende dickwils by my verhaelt.³⁸⁷ De manier van spreekken vanden voorgangheren ghehoorsaem ende onderdanich te zijn is oock Schriftuerlijck,³⁸⁸ ende der halven heb ick daer niet teghen. Maer dat d'Apostel oock een Hooghe Overheydt daer onder soude hebben willen begrijpen, dunckt my weynich schijns te hebben, om datter ghene sulcke en waren onder de Christenen als d'Apostel die woorden ghebruyckte. Is dan een Hooghe Christelicke Overheynt

[123]

niet mede een Schaep sult ghy segghen? Jae sy, maer, een Schaep des Opper-Herders Christi. De geestelicke Herder (sult ghy seggen) moet hem nochtans mede leyden ende weyden, ende is derhalven oock sijn Herder.³⁸⁹ Ick antwoorde, dat een Hooge Overheynt oock des Kercken-dienaers Herder is, ende dat mede in t'Geestelicke: want sy heeft daer over de hoochste opsicht. Soo zijn daer dan twee Herders, beyde int Gheestelicke, namelick d'Overheynt ende de Kercken-dienaer, d'een Herder onder d'ander. Nochtans isser onderscheyt tusschen beyden sal yemandt segghen. Soo ist: maer hier in bestaet het onderscheyt dat d'eerste weydt met ghebieden boven den tweeden: de tweede weydet met dienen ende vermanen onder ende omtrent den eersten.³⁹⁰ Dit aenghemerckt zijnde, is ghenoech datmen d'Overheynt doet verstaen dat de selve de vermaninghen van Gods Woordt soo wel als andere onderworpen is, sonder dat wt te strecken tot de onderdanicheyt onder den persoon des gheestelicken Herders, om t'misbruyck dat daer wt ghecomen is, ende noch comen can.

t'Ghebaer is daer in gheleghen, dat de Jesuiten wt dese selve ghelijckenisse een Argument nemen, om te bewysen dat d'Overheyden geen gebodt en hebben inde Kercke, te weten om datse Schapen zijn: want een Schaep moet niet regeeren seggen sy, maer sich laten regeeren. Dit Argument wordt verhaelt by *Pareum*, met sijne antwoorde, die dese is:³⁹¹ *d'Overheyden zijn Schapen inde Kercke soo veel belangt de Kerckelicke macht, eyghentlick soo genoemt: vvant sy moeten t'vvoort niet regeeren, maer van t'vvoordt gheregheert vvorden: maer soo veel aengaet de Kerckelicke macht oneygentlic soo genoemt, dat is, voor soo veel sy Christelicke Overheyden zijn, hebbende d'opperste VVet-ghevende macht, zijn sy gheen Schapen, maer Herders: vvant sy de Kercke ende de Kerckelicke selve regeeren moeten, ende niet van hun gheregeert vvorden.* De selve *Pareus* elders dit Jesuitische Argument, ghenomen vande ghelijckenisse der Schapen, verhalende,³⁹² vraecht of d'Overheyden dan viervoetighe dieren ende beesten zijn, die over de Cudde of over de Herders gants gheen macht en hebbene? By dese antwoorde laet ick gaerne blijven.

Teghen de menichvuldige exempelen hier voor aangewesen vande plecht ofte daedt der Christelicker Keyseren ende Overheyden die de kercken-dienaren bestelt, de Concilien beroepen, materien te verhandelen voorghestelt, presideert ende gheoordeelt hebben, wordt gheseyt³⁹³ datmen onderscheyt maecken moet tusschen de plecht of daet aen d'eene ende t'recht aen d'ander zijde: t'welck so veel is als ofmen seyde dat d'Overheynt dat wel gedaen ende gheploghen heeft, maer gheen recht en heeft

³⁸⁴ Tegenworpinghen ende folatien.

³⁸⁵ pag. 29.

³⁸⁶ 1. Tegenw. dat d'Overheyden Schapen zijn.

³⁸⁷ Antw.

³⁸⁸ Hebr. 13. 17.

³⁸⁹ Hoe een Christelicke Overheynt beyde een Schaep ende een Herder is.

³⁹⁰ d'Overheynt is de vermaningen mede onderworpen.

³⁹¹ *In ep. ad Rom. fol. 1425.*

³⁹² *Epist. ad Lantgr.*

³⁹³ 2. Tegenw. Van onderschept tusschen Recht ende daedt.

ghehadt om dat te moghen doen. *Ant.*³⁹⁴

Dit is oock een Jesuitisch argument, mede verhaelt ende wederleyt by *Pareum*, die dit onderscheydt genoechsaem ontkent, ende vraecht waer mede men dat bewijzen sal. Want gelijk die daedt sonder recht prevaricatie ende overtredinghe is, alsoo seydt hy, is oock overtre-

[124]

dinghe,

macht om yet te doen sonder daer toe gherechticht te zijn. Seyt voort dat dit onderscheyt uyt *Gratiano* de Decreet schrijver genomen is, die een Pausselicke Creatuer zijnde uyt passie spreeckt. Maer dat de Overheyden tot de daet recht hebben gehadt, jae Godlick recht, is voor bewesen. Ontbreekt hun dat, soo beken ich dat alle onse dispute desen aengaende uyt is.

Wort voort ghehaelt het segghen des Keyzers *Theodosij*, die bekende *dat het eenen Keyser niet gheoorloft vvas sich te steecken in Kerckelicke saecken*.³⁹⁵ Item t'exempel der Bisschoppen *Hosij* ende *Leontij*, die tot *Constantinum* seyden: *V heeft Godt t'Rijck bevolen, ons heeft hy de Kercke vertrouwt*. Noch *Hilarij* die op den Keyser verssoeckt dat hem gelieve te schrijven aen alle sijne Officieren, dat sy hun niet en vervorderen kennisse te nemen van saecken de Gheestelijke aengaende. Waer by noch ghevoecht wordt dit woordt *Athanasij*: *Indien de Synodus een Oordeel of Raedt is van Bisschoppen, vvat heeft dan de Keyser daer te doen?*³⁹⁶ Ick antwoorde dat alle dese argumenten oock by den Jesuiten worden voort gebracht, ende segghe daer op 1. int generael soo veel de Keyzers aengaet, dat soo dickwils sy de kennisse van Kerckelicke saecken van hun ghewesen hebben, sy qualick hebben ghedaen, ende teghen Godt ghesondicht die hun de selve bevolen heeft: ghelijck oock ghedaen hebben de Bisschoppen die hun dat hebben wys ghemaect. t'Is t'beroep der Overheydt zich daer inne te steecken, ende ghelijck wy te vooren ghehoort hebben, t'moet hunne voornaemste sorghe zijn, hoe moghen sy hun dan daer van met goeder conscientie ontlaste? 2. Wat belangt t'seggen vande Bisschoppen, sy ghetuyghen in hare eyghen saeck ende tot voordeel van haer eyghen saeck, ende moghen daerom in haer segghen niet geloofd worden. Men weet waer toe het metter tijdt ghecomen is, namelick dat de R. Bisschoppen de Keyzers wijs ghemaect hebbende dat hun t'Kerckelicke niet aen en ginck, de selve altemet om een boodschap ghesonden hebben buyten landts in *Asia*, om teghen de Sarracenen te vechten, ende t'heylich landt in te nemen: op dat sy middelertijt te huys blijvende haer banden soo vast maecken souden, datse daer nae selve in het tijtlijke niet souden t'ontbinden zijn. 3. Sijn de propoosten des Keyzers *Theodosij* ende der Bisschoppen *Hosij* etc. wel te salueren, wannermen door t'kerckelicke daer inne de Keyser zich niet steecken en moet ende dat den Bisschoppen vertrouwt is, verstaet t'gheene puer ende eygentlijck alleen Kerckelick is, namelijck de bedieninghe des woordts ende der Sacramenten: ghelijck inden ouden Testamente t'wieroocken ende offeren, t'welck also *Vsias* sich wilde onderwinden teghen Gods bevel, wordt hy vanden Heer ghestraft soo wy ghehoort hebben: *Theodosij* woorden moeten oock soo verstaen worden, of sijn mondt spreekt teghen sijne daet: want kennelick ende nu ghehoort is, dat hy zich de Kerckelicke saecken seer veel onderwonden heeft. 4. Wat *Hilarij* belangt, indien de Officiers des Keyzers

[125]

als onder Overheyden zich onderwonden hebben int Kerckelijcke t'geen de H. Overheydt toe quam, so heeft hy ghelijck. Want, so hier voor mede aen gheroert is, ofschoon een Overheydt de hoochste opsicht heeft op Kerckelicke saecken, soo en comt die macht daerom de onder Overheyden ende particuliere Magistraten niet toe, anders dan door speciale last of generale Wet der Hogher Overheydt, maer moeten beyde, Kercken dienaren int Kerckelicke, ende de onder Magistrat int wereltlicke, verstaen worden te staen neffens malcander onder de H. Overheydt. Sinds de Officiers dese palen te buyten ghegaen, soo heeft *Hilarius* oorsaek ghehadt daer teghen remedie te versoecken vanden Keyser. Oock en moet dit segghen *Hilarij* niet te verre ghetoghen worden, te weten, tot de ghepretendeerde exemtien ende vryheyden der Gheestelicken self in het tijdtlicke. Is dan *Hilarij* meninge dat des Keyzers Officiers gheen kennisse nemen en sullen van saecken de Kerckelicke aengaende selve in her tijtlicke, soo heeft *Hilarius* ongelijck ende spreekt tegen den text,³⁹⁷ *Alle Ziele sal d'Overheydt ondervorpen zijn*. 5. Soo veel *Athanasium* aengaet, die spreekt notoirlick uyt passie, verwerpende d'autoriteyt des Keyzers doese hem teghen ginck, die hy te vooren hadde toeghestaen alsse hem mede ginck. De waerheydt is, dat *Athanasius* rechtveerdige oorsaek hadde om te claghen, overmits de Keyser hem inden Synodo tot *Milanen* t'onrecht hadde gecondemneert ende van sijnen dienst af ghestelt. Maer dat hy de nulliteyt van t'vonnis teghen hem gewesen daer op neemt, dat de Keyser (als een Leeck zijnde) niet en soude behooren inden Synodo te presideren ende oordelen, daer

³⁹⁴ Antw.

³⁹⁵ 3. Tegenw. Van tseggen eeniger Keyseren ende Bisschoppen.

³⁹⁶ Antw.

³⁹⁷ Rom. 13.

in heeft hy onghelyck: verwerpende alhier dat hy te vooren hadde goet ghebonden.³⁹⁸ Want zijnde te vooren noch eens (te weten int Concilium van *Tijr* dat de Keyser hadde doen by een comen) ghecondemneert, soo neemt hy selve sijnen toevlucht tot den Keyser, doet daer sijne clachte ende versoeckt remedie: waer op de Keyer oock brieven schrijft aenden Synodum, ontbiet den geheelen Synodum voor zich te Constantinopolen, betreft de saecke voor hem als H. Overheydt, ende wil dat de Synodus daer reeckenschap gheve. *Constantini* brieven zijn seer heftich, hebbende dese woorden. *Het schijnt dat de vvaerheydt door uvve turbulente ongheregheltheydt verkeert vvordt, soo dat ghy door de tvvistgiericheydt teghen uvven naesten niet en siet vvat Godt behaecht. Soo vvil ick dan vveten (seydt hy) of ghy die inden Synodo ghevveest zijt oock eenighe sorghe voor de vvaerheydt ghedraghen hebt, ende of ghy oock sonder gunst of haet gheoordeelt hebt. Is daerom nodich dat ghy u haestet by my te comen, op dat ick uyt u selve verstaen mach hoe ghy ghehandelt hebt.* Voort verhaelt hy inden brief hoe *Athanasius* so hy te Peerde sadt ende nae Constantinopolen reedt, op den wech aen hem is comen claghen over t'gheen de Synodus van *Tijr* teghen hem besloten hadbe. Ende daer nae. *Ghy moet my immers bekennen een oprecht Dienaer Gods te vvesen,*

[126]

devvyl ick door den dienst die ick Godt doe alles in ruste gestelt hebbe. Maer ghy-luyden, die de heylige mysterien schijnt (ic en seg niet te bevaren, maer) te pretexteren ende voor te vvenden, en doet niet dan dat tot haet, tvvist, ende tvveedracht streckt, en om cort te segghen, tot verderf van t'menschelicke gheslacht. Dus verre *Constantin*, die ghelijck hy te peerde sadt, dese brief te peerde schijnt geschreven te hebben. Ende voorwaer die Synodus hadde het wel verdient als die soo onbehoorlijk hadde ghehandelt. Ofmen nu hier gheseydt hadde teghen *Athanasium*: *Indien de Synodus een Vierschaer ende Gerichtsbanck der Bisschoppen is, vvat heeft de Keyser daer mede te doen?* wat soude *Athanasius* doe gheseydt hebben? Dit can oock onder ons ghebeuren dat als d'Overheyte naer onse sin is ende doet dat ons wel ghevalt, wy haer autoriteyt hooch verheffen: keert de kansse ende valtse ons teghen, seer vercleynen. Ten mach soo niet zijn. Men moet eenen vasten voet houden. Alle Kerckelicke ende wereltlicke Richters connen qualijck wijsen: soudemen daerom d'autoriteyt die sy hebben in twyffel trekken? t'is onbillick. Wyst aen de fauten ende t'misbruyck der autoriteyt, maer dat d'autoriteyt die van God is, onverseert blijve.³⁹⁹ 4. Wordt even-wel sterckelijck gelochent dat de Keyzers hun oyt het oordeel in faecken des geloofs aengenomen hebben, of dat hun t'selve oyt by de kercke is toegestaen.⁴⁰⁰ *Ant.* Hebben de Christelicke Overheyden hun t'oordeel gantsch niet aengenomen, ende hebben de Kercken (dat is de Leeraers, der Kercken) hun dat niet toeghestaen, soo hebben sy beyde qualijck ghedaen: ende sullen daer van Gode reeckenschap gheven. Want soo voor bewesen is, t'comt hun van Gods wegen toe, niet nae haren sin maer na Godes woort: niet absolutelijck, maer, daer op de Leeraers der Kercken ende Theologanten gehoort hebbende, ende vande selve als ghesubordineerde geholpen ende gedirigeert zijnde. Dit is oock *Parei* ghevoelen,⁴⁰¹ ende hy beantwoordt also dese selvighe tegenworpinge: seggende voorts: Dat *Constantinus* zich t'oordeel over t'Arriaensche gheschil aenghenomen heeft in verscheyden manieren:want *Eerst* heeft hy door Keyserlijke macht de Bisschoppen by een gheroepen als tot een extraodinaris Kerckelick oordeel: *Daer naer* heeft hy hun belast de saecke te ondersoecken: *Ten derden* heeft hy hun de Wet ende Regul voorgeschreven daer nae sy oordeelen souden, namelijk de H. Schrift:⁴⁰² met dese woorden, *de boecken der Euangelisten ende Apostolen, mitsgaders der ouder Propheten leeren ons duydelick vvatmen van Godt gevoelen moet. Alle oproerighe tvvistinghe dan aen d'eene zijde gheset zijnde, laet ons de voorghestelde questie uyt het ghetuyghenisse der Schrift van Godt ingegeven afhandelen. Ten vierden* heeft hy als eene van hun, mede geoordeelt, t'oordeel uyt gesproocken, etc. In fumma *Constantinus* maeckt een goet onderscheyt als hy seydt, ghyluyden zijt Bisschoppen inde kercke, (te weten om daer te leeren) ich ben Bisschop buyten de Kerck, of Tempel (te weten om daer te regeren.)

[127]

D'Overheyden zijn doorgaens⁴⁰³ onbequaem om van materien van Theologie te oordeelen om dat sy die niet en verstaen. *Ant.*⁴⁰⁴ Dese onbequaemheydt der Overheydt wordt met eenighen schijn gheallegeert, maer sonder Fundament. 1. Sijnder altemet Overheyden onbequaem om van sulcke saecken te oordelen, daer zijn oock altemet Predicanten tot sulcke saecken immer soo onbequaem. *Iustinianus* seydt datter by sijnen tijdt waren Bisschoppen ende Kerckelicke personen, soo onwetende

³⁹⁸ *Socrates Hist. eccl. lib. 1. cap. 28. 31. 32. 33. 34.*

³⁹⁹ 4. Tegenw. Dat de Keyzers over geloofs saecken niet hebben geoordeelt.

⁴⁰⁰ *Antw.*

⁴⁰¹ *In ep. ad Rom. fol. 1426.*

⁴⁰² *Theod. lib. 1. c. 77. Hist.*

⁴⁰³ 5. Teghenw. Vande onbequaemheydt der Overheyden.

⁴⁰⁴ *Antw.*

dat sy de ghebeden van Doop ende Avontmael niet en conden.⁴⁰⁵ Meynen wy datter nu geen onwetende en zijn onder de Kercken-dienaren? ende nochtans wordt hun alle t'oordeelen toegestaen. Ende zijn sommighe onse Ouderlinghen bequamer als sommighe Overheyden: dien wordt nochtans t'oordeel toeghestaen.

2. Alle onse Doctoren houden teghens de Papisten dat niet alleen Overheyden maer oock Ghemeyne Leecken t'oordeel in gheloofs saecken toecomt:⁴⁰⁶ sal den Overheyden minder bequaemheydt toegeschreven worden. 3. Allerley onbequaemheydt eens persoons en, beneemt hem t'recht niet om te oordelen. Hoe veel Schepenen vintmen in Steden ende Dorpen die van veele saecken tot hare kennisse ghehoorende niet wel connen oordeelen verliesen sy daerom haer recht? Sy nemen dickwils consultatie van Rechtsghelerden ende wijsen van vonnisse: can dat in saecken der Kercke by de Overheydt oock niet gheschieden? Een vroom Overheydt sal haer selven kennen, dat sy niet en verstaet vrighen, ende liever andere hooren dan selve spreekken, tot dat sy de saeck wel versta oft met anderer oordeel te vreden zy. 4. Maer hoe sal een Overheydt haer t'lesen der schriftuere (t'welck de voet is daer nae men oordeelen moet) naer uytwijzen van haer ampt bevytighen, soo langhe men haer sal willen wijs maecken dat haer t'oordeel niet toe en comt? Datmense hier inne haers ampts degheleick vermane, t'sal door Gods ghenade beteren.

5. d'Overheydt is dickwils bequamer in dese saecke als de Kerckelicke, overmidts de Kerckelicke gheschillen de Kerckelicke personen soo nae raecken, dat sy eer als anderen met partyschap werden ingenomen, t'zij om hare reputatie ende eere voor te staen of andersins, daerom sy ooc seer selden sonder voor-oordeel tot het oordeel comen. Soo haest eenich gheschil valt (besonder inde Leere) de voornaemste ende bequaemste dickwils trecken hun de saecke eerst aen, ende gheven oordeel eer de saeck ten volsten is gheinstrueert, achtende dat de tegensprecker hun aentast met sijne teghen-leere. Wanneerse dan naederhandt tot oordeel comt, wie sal Rechter zijn en d'andere die hun daer minst mede ghemoeyt hebben? die hebben dickwils t'meeste verstandt niet: Hier moetmen bekennen dat andere wereltlicke (doch in Godt verstandele) luyden, insonderheydt Overheyden, veel bequamer zijn, als in desen minste gepassioneert. 6. Maer behoeft de Theologie alsoo swaer om oordeelen te zijn als men die maeckt? Souden de Theologanten niet wel dickwils onnodige questien mo-

[128]
veren, ende daer mede meer verwerren als stichtend? Ist oock nodich dat be Theologie soo subtil ghemaectt wordt als Veneetsch glas, t'welck wel een luster heeft, maer bycans breeckt so haest als men het raeckt? Can het wel t'samen staen dat de Theologie so claer is dat ooc de aller slechste daer uyt verstaen can dat hem ter salicheyt nodich is, ende datse even-wel met soo veele intricate disputen verwerret is? Ist oock orbaer datmen over die verwerde disputen terstont vonnisse, de selve definieere, ende alsoo de gheloofs pointen vermenichvuldighe? Alle onse Doctoren maecken onderscheydt tusschen Fundamentele noodighe pointen ter salicheydt, ende andere niet soo fundamentele ende nodige: sal dat niet eens te recht ondersocht worden? Soudemen alhier niet eenen bequamen wech tot duldighe vinden connen inde reste? Ick beroepe my op des Godtsaligen ende nu saligen *D. Francisci Junij Eirenicon*, of Vrede-Boecxken : ende op een Capittel dat *B. Aretius* heeft vande eendracht der Kercken. Ick can niet laten, ick moet sijne woorden hier by schrijven, die dese zijn:⁴⁰⁷ *Eendracht is eene d'samen-stemminghe van Godt den sijnen ingheplant vande voornaemste Articulen der vvarer Religie: niet teghenstaende de verscheydenheydt der gaven, tot opbouwvinghe sijner Kercke. Daer nae: d'Eerste of voornaemte Articulen noodich ter salicheyt, zijn, die ons t'Symbolum heeft uytghedruckt: in dese over-een-stemmen, noemen vvy eendracht. Vvat de reste belangt can men daer in niet accorderen, soo moet men de verscheydenheydt der oordeelen draghen: Dat meer is, vvy moghen dickwils daer inne vvel vrijelick onsvvetenheydt bekennen, ghelijck Augustinus seydt: Een Christen mach op vele dinghen antwoorden, ick en vveet het niet. Dit dient teghen die ghene die ooc inde cleynste saecken vvillen dat alle Man haer seggen toestaen sal: ende soomen dat niet en doet, hebt ghy terstont Blixem, Ketterijen, Secten, Bannen, Ghevanckenissen, jae de Doodt te vervvachten. VVan het noodich vvaer, men soude hier van exempelen voort connen brengen die niet vreemt en zijn maer t'is ghenoech dat vvy vveten dat de vware Kercke dese maniere van doen noyt ghehadt en heeft: inde vvelcke malitieuze boose Menschen den brandt stoocken om te moghen heerschen. Sulcke Lieden behooren te dencken dat t'geen sy begeeren onmoghelijck ende ongherijmt is. Daer nae wederom: Soo houde ick dan, dat beheltelick d'eenicheydt inde voornaemfte Articulen des Gheloofs, de verfcheydenheydt van ghevoelen in andere dinghen de Chriftelijcke faecken niet teghen en is. Daer by ick nochtans dit doe: dattet vvel grootelicx, jae grootelicx te vvenschen vware, dat inde Kercke Godts een vafte eenicheydt vvefen mochte inde aller cleynfte faecken: maer devvije d'uytganck der faecke niet en accordeert met onfen vvensch,*

⁴⁰⁵ Novell. constit. 137.

⁴⁰⁶ Siet Whitak ende Sibran de Concilijns.

⁴⁰⁷ B. Aretius Theol. parte 3.1 Loc. de Eccles. pag. 497.

moghelick om dat onse fonden ende vvtnemende ondanckbaerheyt vvat anders verdienen, soo moet men de verscheyden oordeelen van velen (of in velen) verdraghen. Ende daer op verhaelt hebbende eenighe exempelen der gheuer die verscheybelick gheue-

[129]

lende malcanberen even-wwel verdaeghen ende twisten gheschouwet hebben, gaet hy voort: *Maer Huyden* (seydt hy) *gaet het anders toe, om commata, om vvoordekens, Ende: Maer, &c. andere soudē vvy proces maecken: ooc soo datmen Crimen van Ketterije te vreesen heeft, ten zy men terstondt, &c. Sodanige nieuue brengen meer hette totte disputatien dan Godtsalicheyt. Sy fullen oock ter sijner tijdt haeren Rechter hebben.* Dese passagie most ick den Godtvruchtigen Leser voorstellen, om daer op te letten, ende daer van te oordeelen. T'en is Coornherdt niet die't seyt, t's *Benedictus Aretius* Theologant, Professor van *Bern*, vande Ghereformeerde Religie welckers schriften in grooter weerden ghehouden worden in onse Kercken.

Maer of d'Overheydt haer macht quame te misbruycken,⁴⁰⁸ doende saecken die tegen Godt ende sijn gebodt zijn? *Ant.*⁴⁰⁹ Dit misbruyck can vallen onder alle soorten van menschen, oock Kercken-dienaren. t'Is kenlyck dat de abuysen onder hun ghevalen de Christenheydt immer soo veel, jae meer schade ghedaen hebben als de misbruycken der Overheydt. Als dit gheschiet salmen volghen d'exempelen inde Waerschouwinghe aenghetogen, gegrondt op de woorden der Apostelen, Men moet Godt meer gehoorsaem zijn als de menschen: want, soo voor dickwils ende menichmael gheseyt is: d'Overheydt is Godt ende zijn woort onderworpen, ende moet nae dien Regul voort gaen, wilse hebben de vrede ende barmherticheydt die Godt spreeckt over t'Israel Gods.⁴¹⁰ d'Overheydt vermach niet teghen de waerheydt, alsoo weynich als de Predicanten, maer door de waerheydt.⁴¹¹ Maer twee cautelen, oock te vooren aangewesen moeten hier by zijn:⁴¹² d'eerste datmen onder dat dextel d'Overheydt geen gehoorsaemheyt en weygere, men hebbe duydelijck bewijs by der handt dat sulck gebodt strijdt teghen Godt. De tweede datmen weyghere met eerbiedinghe ende ghesedicheyt, sonder trotsicheydt die tot cleynachtinghe ende beroerte streckt: doende dat ons Godt bevolen heeft in aller stillicheyt, ende maeckende dat onse moderatie, of modestie, of vriendelijckheydt nae de vermaninghe des Apostels alle menschen bekent zy:⁴¹³ hebbende altydt ben ijver ghetempert met wetenschap soo voor verhaelt is. Want dat is Godt ende de menschen aenghenaem: ende men windt daer mede.

Daer zijn meer teghenwerpingen op dese materie, die by eenighe (bysonder de Paus-ghesinde) werden voort ghebracht: maer wil het hier by laten ende wat sparen teghen dat daer toe (soo ick vermoede) ander oorsaek ghegheven werde.

Alleen isser eene teghenwerpinghe die mijn persoon aengaet:⁴¹⁴ daer inebe wil ich beflupten. Dese wozt gevonden inde Waerschouwinghe met dese formele woorden:⁴¹⁵ *Hierom ist te doen datmen de OverHeydt so seer pluymstrijckt, inden arm neemt, blau brillen voor d'oogen brengt op dat sy de voorghestelde saecken niet in haren rechten maer in verkeerde verve aensiende, vande goede saecke soude vverden ver-*

[130]

vremt ende afghekeert. Daerom ist dat de ghene die moghen onordelick leeren oft leven, op dat sy niet en soudē nae Godts vvoordt ghetuchticht vorden haer soo pleghen te verschoonen, als of het om haer eyghen saecke alleen niet te doen en vware: maer dat de Leere, vvaerdicheydt, ende macht van d'Overheyden daer aen hinge int ghevaer. Ende dat sy deshalven noodelick behoorden hare saecke voor te staen. Daer toe strecken dese ende dierghelijcke onbroederlijcke ophitsinghen teghen de goede ordeninghen ende teghen de meyninghe der trouwver Kercken-dienaren, datmen uytroeft, de Collaterale (dat is eeven Hoghe ende in ghelijcken graedt staende) macht moet afzijn, ende en can niet dan Confusie bringhen. De Souvereyne autoriteyt, so in Kerckelicke als in politijcke saecken, moet by de Heeren Staten blijven.

*Ant.*⁴¹⁶ Ich en soude my dat niet aen trecken ten ware ich de ghene ware, soo ick oock voor bekent hebbe, die dese woorden *De Collateraliteyt moet afzijn*, hoe wel niet soo breed als de selve hier staen, inde vergaderinghe der Mog. Heeren Staten hadde ghesproocken. Indien die weynich woorden misduydt worden als ghesproocken om d'Overheydt te pluymstrijcken ende teghen de goede ordeninge op te hitzen, wat salmen dan segghen nu ick een gheheelen boeck daer van schrijve? Ick antwoorde

⁴⁰⁸ 6. Tegenw.

⁴⁰⁹ Antw.

⁴¹⁰ *Gal.* 6. 16.

⁴¹¹ 2. *Cor.* 13. 8.

⁴¹² *Siet voor Fol.* 82.

⁴¹³ *Phil.* 4. 5.

⁴¹⁴ 7. Tegenw,

⁴¹⁵ pag. 11. 12.

⁴¹⁶ Antw.

dan, 1. Dat ic ontken dat die woorden by my, ghesproocken zijn tot eenighe van alle die eynden die de Waerschouwer daer stelt, ende vraghe sijne W. waer mede hy dat sal connen bewijzen? Heb ich qualic gesproocken seyde de Heere Christus (als hy eenen onverdienden kinneback slach creech) ghetuycht vanden quade, heb ich wel ghesproocken waerom slaet ghy my? ⁴¹⁷ Ghy W. broeder (Godt weet dat ick u dien naem niet op sijn Joabs en geve, maer in oprechticheyt des herten) stemt de *Collateraliteyt* met my af, ende staet mijn ghevoelen toe: waerom slaet ghy my dan? waer inne heb ich u te cort ghedaen mijn leef daghen met woordt of met werck? heb ickt ghedaen, betuycht van tquade: soo niet, waerom slaet ghy my? Ghy meynt moghelijk dat ick de ghemeyne broederschap eerst gheslagen hebbe met hun in bedencken te brenghen van te trachten nae *Collateraliteyt*. Ende of dat ware, sult ghy my dan weder slaen? is dat de practique van onse Theologie quaet met quaet te vergelden? was u W. daer by als ich die woorden sprack, ghy soudt mp daer betaelt hebben met ghereeide munte, antwoordende op mijne woorden. Was uwe W. daer niet by ende zijne u van andere gherapporteert, ghy soudt my daer op eerst hebben aenghesproocken: ende mijn redenen ghehoort. Maer vergheeft het my broeder, ick heb mijne Broeders niet gheslaghen noch willen slaen, maer aenwysen de Fonteyne daer uyt een deel van onse misverstanden spruyten, ende dat op de vraghe by de H. Overheydt voorghestelt, was my dat niet geoorloft? 2. U weerde stijcht hier op den throon Gods ende oordeelt mijne ghedachten: wat seeckerheydt heeft u W. daer van? Als u W. begonde te roepen *ô mensche vvie zijdy die uvve onnosele mede-dienaren*

[131]

der ghemeynte soo veroordeelt, dacht u W. doe niet dat ghy dedet dat ick niet ghedaen en hebbe (want ick hebse niet gheoordeelt) ende dat ghy in my gerispt? Ick heb ghesproocken van woorden ende wercken die men hooren ende sien can: ghy oordeelt van meninghen des herten, die alleen Godt den herten kenner bekent zijn. Wat dunckt u? gheeft ghy my gheen oorsaecke om u dat pacquet wederom t'huys te senden, ende te seggen, *ô mensche die uvven onnoselen mede-knecht der ghemeynte soo veroordeelt met onrecht? en vreest ghy niet dat ghy mede sult moeten verschijnen voor het oordeel Gods, die in sijne ghemeynte staet ende Richter is onder de Goden?*⁴¹⁸ Ick soude dit mogen doen maer en wil even-wel niet. Laet ons tegen malcander niet suchen, op dat wy niet gheoordeelt worden: want de Rechter start voor de deure.⁴¹⁹ Wy willen het dan soo hooch niet wedden, maer liever accordeeren terwylen wy inden wech zijn, op dat de Rechter ons inden Kerker niet en werpe, ende den lesten penninck metten eersten doe betalen. Ghy hebt my met uwen Arriaenschen hoofschen Trompetter *Eusebio* noch meer gheslaghen, bysonder in dat lieflick vertooch dat ghy dedet aenden Mo. H.H. Staten om uwen mede-Professore *Arminium* zal. op t'aller leelickste af te malen. Ich heb het Jaer ende dach met een stil-swyghent beclach ghepasseert: tot dat ick ten lesten occasie ghevonden ende waer ghenomen hebbe my byde selve mijne Overheydt te verdedighen, by de welcke u W. my haddet ghesocht onder eenen anderen name te becladden. Hoe heb ickt ghedaen? Met u W. int minste-yewers in als tot een weder-wraecke verdacht te maecken? vraecht dat de Heeren die het ghehoort hebben. Ick heb van u ghesproocken als van een Godsalich, gheleert, eerlijck man: alleenlick segghende dat u. W. *Arminium* ende my met die gelijchenisse haddet onghelijck ghedaen, eerst daer in dat u W. hem by *Arrium*, my by sijnen toestander scheen te vergelijcken: met notoir onghelijck, want hy zal. gheen Arriaen en was, ende ick geen Arriaens toestander. Ende ten tweeden om dat ghy my eenen Hoofsch Predikant noemt: daer op ich alle die my kennen, ende t'Hoff selve, te ghetuyghe gheroepen hebbe dat ick't niet en was, ten aensien vanden quaden sin daer inne dat woordt Hoofsch dickwils gebruyckt wordt, niet meer als andere mijne mede-broeders die soo wel te Hooff het Euangelium predicken als ick. Segghende voorts dat ick *Iacobum Arminium* zal. uwen waren (soo W. selve hem noemt) mede Professor yewers in voor-spreckende, een seer Godtvruchtich, geleert, oprecht, vroom, eerlijck man hadde voor gesproocken, die met seer veele deuchden ende gaven van Godt versiert was, ende in veele dinghen die hem nae gheseydt wierden ende noch werden (Godt vergeve het den Autheuren) onnosel ende onschuldich was: ghelijck ich hem noch ou dese ure daer voor houde, ende houden sal soo langhe mijne ooghen open staen, als die hem dit ghetuyghenisse in waerheydt ghegrondet schuldich ben, houdende zijn verlies (hoe-wel het voor hem, die niet en sochte/niet

[132]

en dochte, niet en achte dan Christus ende die ghecruyst gheen verlies en is maer groote winst, als nu zijnbe by hem die in leven ende sterven sijn ghewin was) voor een vande grootste schaden die onse Kercken ende Scholen in eenighe Jaren gheleden hebben. Hebben andere een ander gevoelen van hem, ick laetse daer gaerne by blijven: maer dat men my oock t'mijne late. Wijders dat ich *Arminium* niet en hadde voorgesproocken als eenen die ghehoort en in een volle Synodus ghecondemneert was, ghelijck

⁴¹⁷ Joan. 18. 22. 23.

⁴¹⁸ Jac. 5. 9.

⁴¹⁹ Math. 5. 25. 26.

Arrius was als *Eusebius* sijne saecken by den Keyser *Constantin* verschoonde: maer als eenen die noch noyt ghehoort en was in eenige vergaderinge daermen de saecke soude hebben willen oordeelen. Dat verschilt immers seer veel. Jae ich beriep my op den Keyser *Constantin* selve, namelijk de selve Mog. Heeren Staten voor de welck ick sprack, mitsgaders op sijn Excel^{tie}. (want dit is het Hof daer ick daghelicx *Arminij* deuchden met mijne Trompette soude hebben uytgheblasen) als die best wisten of ick haer Hoocheyden met mijne Trompette ende het uytbreyden van *Arminij* onnoselheydt ende deuchden seer het hooft ghebroocken hadde. Ten lesten verthoonde ick dat andere te Hove van buyten aencomende onghelijck meer quaets tot merckelicke crenckinge van des goeden vromen mans naem ende faem hadden ghestroyt, dan ick, die ontrent het Hoff woone, oyt goets van hem hadde gheseydt, of oock ghepoocht hem van sodanighe blamen te verschonen; daer in ick niet dan te spaerlijck en hebbe ghesproocken, hopende Godt ende de tijdt souden alles ontdecken: daer by doende dat ick daer inne de Leere onses Catechismi beter hadden gevolcht als die hadden gedaen: haer E. M. tot dien eynde de woorden des Catechismi voor-lesende, die aldus luyden:

■ *Vrag.* Wat wilt dat neghenste Ghebodt?

Antw. *Dat ick teghen niemandt valsche ghetuygenisse en gheve, niemandt sijn vwoorden verkeere, gheen achterclapper oft Lasteraer en zy, niemandt lichtelick ende onverhoort oordeele oft helpe verdoemen. Maer allerley liegen ende bedriegen, als allerley vvercken des Duyvels vermijde, ten zy dat ick den svaren toorne Godts op my laden vvil. Item dat ick int Gherichte ende alle onderhandelingen de vvaerheydt lief hebbe, oprechtelick spreekende ende bekenne: Oock mijns naesten eere ende goet geruchte nae mijn vermoghen voorstae ende vordere.*

Dat dit mijne defensie is geweest, sonder u W. pewers in te nae te
[133]

spreecken, heeft u W. moghelick wel ghemetten. Ende even-wel heeft be selve sijn vertooch met die cladde op my achter rugghe bedectelick gheworpen, noch opentlich inden druck wtgegeven: neffens andere van nae Stafende Mijter te staen, ende dierghelijcke, die my noyt in mijne ghedachten en quamen.

3. Ick hebbe my noyt den Kerckentucht ontoghen, noch d'Overheyt daer teghen te hulpe gheroepen. Isser yet in mijne Leere of leven daer in ic my hebbe vergrepen (Ic ben mede een Mensche, t'can gheschieden) dat men my Broederlick daer van vermane: men sal bevinden dat ick my door de ghenade Godts, de behoorlicke tuchtinge niet en sal ontrecken. T'en is noch niet gheschiet: tot deser ure toe ben ich van niemandt aengheclaecht, de Heere zy ghepresen, hoe-wel my dat door sijn oordeel niet en rechtveerdicht.

4. Ich en hebbe d'Overheyt noyt mijn leefdaghen, directelick noch indirectelick, teghen yemandt ter Weerelt opgehitst: veel min teghen yemandt van mijne mede-Broederen, veel min teghen de goede ordeninghe. Daerzijn veel dinghen ghepasseert die ick verschoont hebbe, ende by Luyden van qualiteyt ten besten gheduydt: streckende voorts de gunste die ick by de Heeren moghe hebben ghehad nae mijn vermoghen, ten dienste van mijnen naesten, ende bysonder van mijne mede-Broederen, daer sy my hebben van doen gehadt, soo een groote menichte vande selve, ende vele Heeren mede connen betupghen.

f. Soude ick voor een Plumstrijcker moeten ghehouden zijn, om dat ich de Wettighe autoriteyt der Overheydt voorstae? soo soude u W. van die blame niet vrij gaen: voor dien u. *Marsilium Patavinum* wtghegheven, ende den Churfurst van Heydelberch toegeschreven heeft: zijnde t'selve werck mede eyghentlich gheschreven tot verdediginghe vande Overheydt, teghen be Roomsche Gheestelicke. U W. gheloove vry, dat ick niet ghewoon en ben d'Overheyt te *plumstrijcken*, noch *blau-brillen voor d'ooghen te brengen*, dat is, eenighe saecken anders voor te dragen *dan die en zijn* inder waerheyt, naer kennisse die ich daer van hebbe. Mijne toehoorders alle, ende die my noch naerder kennen, hoope ick sullen my dat ghetuyghenisse gheven, dat ick de Heeren niet en *strijcke noch en strele*, door *gunst tot eenich onbehoorlick voornemen soecke te gheraecken*, of hun segghe dat ick metter herten niet *en meene: of schoon spreekende*, of my *leech buyghe* om mijns *proffijts* wille. Ich hope in allen desen een goede conscientie te hebben, ende eenen ghenadighen Godt in Christo Jesu mijnen Salichmaker te sullen vinden.

[134]

Besluydt.

Soo en flattere ick u oock noch op dese uyre niet Ed. Mog. Heeren:⁴²⁰ Ick en hebbe dit Tractaetgen niet gheschreven om u te plumstrijcken, ofte te behaghen. Ich ben (door Godts ghenade) een Dienaer

⁴²⁰ Ande Overheydt.

Christi:⁴²¹ soeck ick Menschen te behaghen, soo en ben ick't niet. Ick en soeck limiten niet uyt te breyden mijn Heeren, noch u Jurisdictie te vergrooten. Ich soecke Jesu Christi palen wt te breyden, ende sijn Rijck te vermeerderen: ende u Ed. Mog. volgens t'Ampt dat ick onder uwer Mog. Ed. regeeringhe ende beleydt in sijne Kercke bediene, te vermanen, dat ghy u Ampt van hem op uwe schouderen opgheleydt tot sijnen dienste streckt. Uwe Ed. Mog. hebben sijne arme Cudde veel goeds ghedaen: maer daer is noch meer te doen; t'is wel begonnen, maer men moet volherden. De Kercke Christi in dese Landen staet, jae staet noch, meer door Godtlick als Menschelick werck: Want wat en heeft Sathan niet voorghestelt om die te gronde te brenghen? wat en hebben de Menschen niet ghedaen om die te vernielen? Even-wel Godt heeftse staende ghehouden: u Mogend. Ed. daertoe ghebruycende als voorneme Instrumenten. Maer u Ed. Mogend. moeten oock arbeyden datse wel stae. t'Is tijdt mijn Heeren, dat u E. M. daer toe arbeyden ende ordre stellen, t'is meer als tijdt: Consacreert den Here de eerste vruchten vande teghenwoordighe ruste, soo machse blyven.⁴²² Bout des Heeren Huys, hy sal het uwe bouwen. Be noodt eyscht, jae de hooghe noodt dat u Mog. Ed. de Kerckelicke saecken wat meer ter herten nemen, als moghelick wel voor henen gheschiet is. Alle trouwe Dienaren uwer Onderdanen, jae de gheheele Ghemeynte, bidt daerom met gheboghen knien. De last is groot ende swaer die u de Heere opgheleydt heeft: maer hebt slechts eenen goeden moet, ende weest onversaecht, de Heere sal met u wesen.⁴²³ Godt heeft u t'opperste gebiedt gegeven over de Ghemeynten uwer gehoorsaemheyt, maer nae sijn Woordt.⁴²⁴ Dit moeten u Ed. lesen, ende ter herten vaten, als den Regul van alle u doen ende laten, sorchvuldelick wachtende die palen te overschrijden. U regeeringe inde Kercke Gods moet gheene geweldige Heerschappije wesen over t'erfdeel des Heeren, maer eene bequame beleydinge ende soete bestieringhe. Eert de Kercken-dienaren ende Wtdeelders der verborghentheyden Godts,⁴²⁵ ende doetse houden in achtginge om haers wercx wille:⁴²⁶ want sy bedienen onder u Ed. Mo. t'weerdichste Ampt: ende zijn u Ed. Mo. onder den Heere Christo, tot sijnen dienste ende vasticheyt uwer Godtsaligher Regeeringhe, de nuttichste ende noodichste Instrumenten.

Ende ghy mijne seer waerde Godtvruchtighe Mede-Broeders,⁴²⁷ niemant wtghenomen, erkent de macht die over u ghestelt is, ende d'ordre waer van Godt Autheur ende Insteller is. Laet ons niet vrighen, *vvat sullen vvy doen? als het d'Overhey al doen sal.* Haer [135]

wordt niet meer toegheschreven dan haer toe en comt, elve naer onse Confessie: ende dat moeten sy doen, mede door onsen dienst. Soo sullen wy dan niet ledich gaen, maer met het weyden vande Cudde Gods meer als ghenoech te doen hebben.⁴²⁸ Laet ons dan onse Overheydt trouwelick de handt bieden, hun in hare beswaerlicke Regeeringhe niet meer beswaren door onse misverstanden: maer met aenwyjsinghe van Christelicke middelen om goede remedie aen houden, ende dat doende ons soo by hare E. Mogend. verthoonen, dat sy moghen sien ende speuren, dat onse herten ende ghemoeden tot vrede trachten nae waerheydt. Wy hebben met gheen Tyrannen, maer Vaderen te doen, de welcken ons siende hertelick bewogen, ende onder malcanderen ontsteeken met Godtlicke viericheydt tot verdelginge van twisten ende betrachtginge van vrede, ons omhelsen, de handt bieden, jae oock voorgaen sullen in alles wat tot rechte vorderinge der warer Godtvruchticheyt, daer inne de rechte opbouwinge der Kercke bestaet, noodich ende doenlick is: met veel meerder lust als voor heen ende tot meerder ruste, segen, ende welvaert des gemeynen Vaderlands.

Ende wat u aengaet Christelicke Leser ende alle die de Reformatie der Kercke beminnde belijdenisse doet der waerheydt die onder ons nae des Heeren woordt ghepredickt wordt,⁴²⁹ zyt der voornamelijcker macht, namelick uwe Christelicke Hoghe Overheydt onderdanich, want sy is van Godt:⁴³⁰ weestse gehoorsaem oock om der conscientien wille, hun ghevende dat ghy hun schuldich zijt, eere, Tol, schattinghe: ende bidt voor hen. Erkent oock die ghene die onder u arbeyden ende u voorstaen inden Heere, houdtse in grooter eere, ende weest vreedsaem onder malcanderen. Laet u niet beroeren om vanden gront der salicheydt die ghy in Christo Jesu gheleyt hebt immermeer af te wijcken, door de misverstanden daer van nu soo veele gesproocken wort. Ten is noch hoocheyt, noch eere, maer waerheydt die gesocht wordt. Niet om een ander fundament te legghen dan daer gheleydt is: dat zij

⁴²¹ Gal.1. 10.

⁴²² Hagg. 1.

⁴²³ Josue 1.

⁴²⁴ Deut. 17.

⁴²⁵ 1. Cor. 4.

⁴²⁶ 1. Thes. 5.

⁴²⁷ Aenden Kercken-dienaers.

⁴²⁸ Act, 20. 28 1. Pet. 5. 2.

⁴²⁹ Aende Ghemeynte.

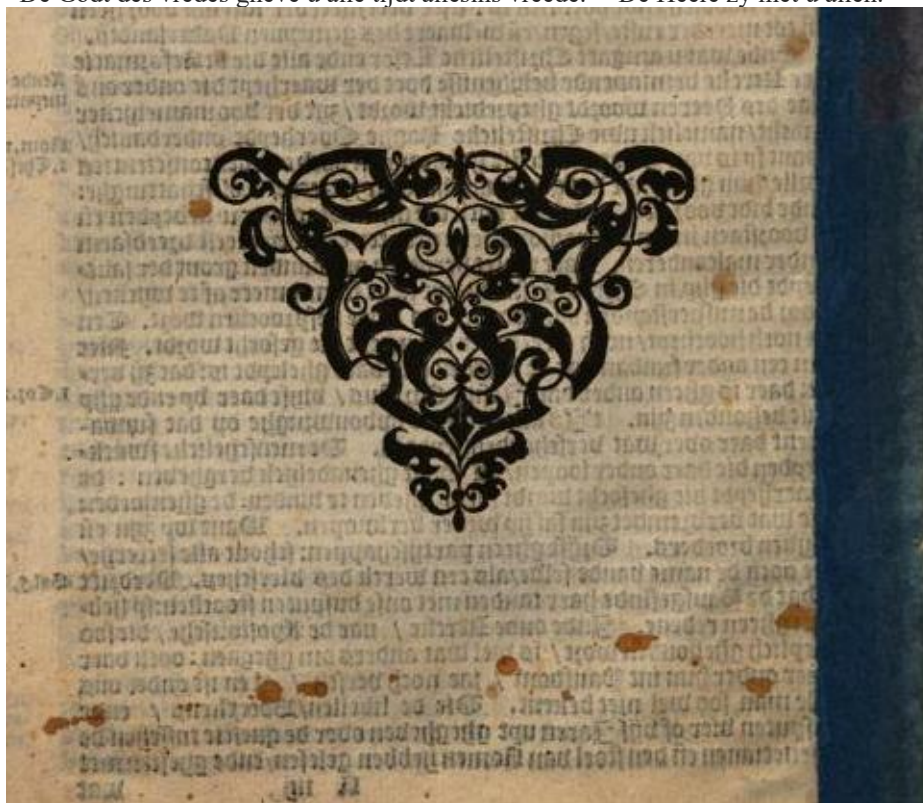
⁴³⁰ Rom.13. 1. Thes. 5.

verre: daer is gheen ander dan Jesus Christus,⁴³¹ blijft daer by ende ghy sult behouden zijn. t'Is alleen om de opbouwinghe op dat fundament daer over wat verscheydenheydt is. De menschelicke swackheyden die daer onder loopē, sal Godt ghenadelick vergheven: de waerheydt die ghesocht wordt sal hy gheven te vinden: de ghemoeden die wat vervremdet zijn sal hy weder verknopen. Want wy zijn ende blijven broeders. Drijft gheen partijschappen; schout alle secterije, jae oock de name vande selve, als een werck des vleeschē.⁴³² Verdriet u dat de Pausgesinde haer tanden met onse disputeren stoocken: sy hebben gheen redene. Inde oude Kercke, nae de Apostolische, die soo Heylich ghehouden wort, is wel wat anders om ghegaen : oock daer naer onder hun int Pausdom, jae noch versch, al en ist ander ons alle man soo wel niet bekend. Die de libellen, Boexkens, ende disputeren vier of vijf Jaren uyt ghegheven over de questie tusschen de Venetianen ende den stoel van Romen hebben gelesen, ende ghesien met

[136]

wat eene bitterheydt de Theologanten aldaer geschermtselt hebben tegen malcanderen, weten dat sy gheen oorsaecke hebben ander hare dissentien te verwijten. Neffens dat om de selve materien die nu onder ons gedisputeert worden tusschen hunne voornaemste Leeraers ende onder anderen eenen *Suarez* ende *Davila* oock met openbaer schrijven ende wrijven gheen cleyn gheschil en ts. Tracht ghy maer nae vrede en vertroost u met den Prophete Micha ende segt:⁴³³ *Ick vil des Heeren toorne draghen vvant ick hebbe teghen hem ghesondicht, tot dat hy mijne saecke uytvoere ende my recht doe. Hy sal my aen t'licht brengen tot dat ick mijnen lust aen sijner genade sie. Mijne vyandinn sal het sien moeten, ende met aller schande bestaen, die tot my seydt VVaer is de Heere uvve Godt? Te dier tijde sullen uvve mueren ghebouwvet vvorden, ende Godes vvoordt vvijdt vvt comen.*

De Godt des vredes gheve u alle tijdt allesins vrede.⁴³⁴ De Heere zy met u allen.

<https://books.google.nl/books?pg=PA76&id=kmVhAAAAcAAJ&hl=nl#v=onepage&q&f=false>

⁴³¹ 1. Cor. 2. 11.

⁴³² Gal. 5.

⁴³³ Micha 7. 9.

⁴³⁴ 2. Thes. 3. 16.